

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
« ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ »**

**Όνοματεπώνυμο: Βασίλης Μόσχος
Αριθμός Μητρώου: 1107Μ015**

βαθμός

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: «Ο πολιτικός λόγος των λογοτεχνών τη δεκαετία 1940-1950»

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

**ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ: ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΝΙΚΟΣ ΚΟΤΑΡΙΔΗΣ
ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ**

ΑΘΗΝΑ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2010

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
Ο πόλεμος του 1940	
Η επιστράτευση του πνεύματος	8
Ο κυβερνητικός λόγος, η προσαρμογή και οι αποκλίσεις	9
Η Κατοχή	
Η Ελλάδα τμήμα της ναζιστικής Ευρώπης: Οι θεωρήσεις των λογοτεχνών και η διακύμανση του πατριωτισμού	12
Η στήριξη στο κατοχικό καθεστώς και οι διαβαθμίσεις της	13
Πείνα και ανθρώπινη δυστυχία	18
Η αλλαγή στην εκπροσώπηση των λογοτεχνών	20
Οι πνευματικές διαμάχες και οι προεκτάσεις τους	22
Η συζήτηση για το μέλλον	27
Από την Απελευθέρωση ως τη Βάρκιζα	
Απελευθέρωση: ηγετική διάθεση και ιδεολογική ανασφάλεια	30
Η κάθαρση της πνευματικής ζωής και τα όριά της	31
Η διαχείριση της αντιστασιακής δραστηριότητας	33
Τα Δεκεμβριανά και η αποτίμησή τους	34
Το μεσοδιάστημα 1945-1947	
Το δημοκρατικό μέτωπο του πνεύματος	36
Η τριχοτόμηση της αστικής διάνοησης	39
Το πρώτο ρήγμα στην Ε.Ε.Α. - Η δημιουργία της Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδας	41
Κοινωνική ευθύνη των λογοτεχνών και πνευματική ελευθερία	43
Η επισημοποίηση του εμφυλίου και η ήττα του Δ.Σ.Ε.	
Οριστικοποίηση της ρήξης και εσωτερική αναταραχή στην Ε.Ε.Α.	45

Η κρατική επέμβαση στην πνευματική ζωή	47
Στο πλευρό του κράτους	51
Στράτευση στον Δ.Σ.Ε. και δράση σε αντίξοες συνθήκες	53
Ένταση στο χώρο της Εθνοπροσύνης	54
Αντιτιθέμενες προσεγγίσεις και τάσεις αποστασιοποίησης	56
Πρόωρο τέλος, διαρκής επαγρύπνηση και προσπάθεια ανασυγκρότησης	59
Συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και ενδολογοτεχνικές αντιπαλότητες	61
Η ματιά των Λογοτεχνών στον κόσμο και οι εθνικοί στόχοι	64
Η οργάνωση της κομματικής δουλειάς και ανάμειξη στην πολιτική ζωή	67
Συμπεράσματα	69
Πηγές	73

Εισαγωγή

Η δεκαετία του 1940 αποτελεί κομβικό σημείο για την πολιτική ιστορία του προηγούμενου αιώνα. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και η γερμανική εισβολή, η κατοχική πραγματικότητα και η Εθνική Αντίσταση, η Απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά, οι μεταβαρκιζιανές διώξεις και η δεύτερη φάση του εμφυλίου συνεχίζουν να προσελκύουν το ερευνητικό ενδιαφέρον. Στα γεγονότα αυτά οι λογοτέχνες έχουν τη δική τους συμμετοχή, σημαντική πτυχή της οποίας είναι και οι δημόσιες παρεμβάσεις τους. Συγκεκριμένα σε κάθε καμπή της δεκαετίας καταθέτουν προγραμματικές θέσεις και καινούριες επεξεργασίες και εμφανίζουν διαφωνίες, διαφοροποιήσεις και αντιπαραθετικές λογικές.

Στόχος της έρευνας είναι να ανασυγκροτήσουμε αυτόν τον δημόσιο λόγο των πνευματικών ανθρώπων και έμμεσα να φανούν οι ποικίλες παράμετροι που τον διαμόρφωσαν και οι αντιστοιχήσεις του με το τότε πολιτικό περιβάλλον. Απώτερη επιδίωξη είναι προκύψει ένα ερευνητικό υλικό αξιοποιήσιμο στην προσπάθεια να συντεθεί μια πληρέστερη εικόνα για την εποχή και τον χαρακτήρα της.

Ο όρος «άνθρωποι του πνεύματος» περιλαμβάνει και ασχολούμενους με τη λογοτεχνία, δίχως να είναι αυτή η βασική τους ιδιότητα, γι αυτό χρησιμοποιείται συχνά και η πλατύτερη έννοια «διανοούμενοι», ενώ η φράση «δημόσιες παρεμβάσεις» αφορά πολλές φορές τοποθετήσεις για πολιτικής υφής πνευματικά και κοινωνικά ζητήματα. Τα κείμενα αυτά εξάλλου αποτελούν τη κύρια πηγή για το σκεπτικό της πνευματικής κοινότητας, στα ανελεύθερα διαστήματα της δεκαετίας. Εξετάζονται ακόμη και μη προερχόμενα από την πνευματική οικογένεια πολιτικά κείμενα που φιλοξενούνται όμως στα αυτοπροσδιοριζόμενα ως λογοτεχνικά έντυπα. Στη διάρκεια της μελέτης εντοπίστηκαν και χρειάστηκε να ενσωματωθούν στοιχεία για τη γενικότερη πολιτική δράση και συμπεριφορά των λογοτεχνών, δίχως βέβαια να επιδιωχθεί η συνολική τους καταγραφή.

Η εργασία βασίστηκε, πρώτιστα, στα κείμενα (άρθρα, σημειώματα, χρονογραφήματα, επιφυλλίδες, ανταποκρίσεις, δοκίμια, αφιερώματα) των πνευματικών ανθρώπων στον περιοδικό και ημερήσιο τύπο, κατά βάση, της Αθήνας και του Πειραιά. Η αρθρογραφία τους αυτή δίνει τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε ποια θέση κράτησαν τη στιγμή που το σκηνικό μεταβάλλονταν και όχι ποια γνώμη

σχημάτισαν, μετά το πέρασμα κάποιου χρονικού διαστήματος. Είναι γνωστό ότι πολλοί συγγραφείς υποστήριξαν απόψεις σε προλόγους έργων τους τις οποίες διαφοροποίησαν, όταν μετά από χρόνια επανεξέδωσαν τα συγκεκριμένα έργα.

Τα επικαιρικά σχόλια σημαντικού αριθμού λογοτεχνών συγκεντρώνονται στις εφημερίδες της εποχής. Τα περιοδικά από την άλλη, εξαιτίας του μεγαλύτερου χώρου και της απεύθυνσής τους σε οικείο κοινό, διευκολύνουν τους αρθρογράφους να διατυπώνουν πιο ολοκληρωμένα και με περισσότερη ειλικρίνεια τις πεποιθήσεις τους. Αρκετά έντυπα αποκτούν ένα ξεκάθαρο στίγμα. Η *Νέα Εστία* το επιφανέστερο από όλα αναδείχθηκε σε εκφραστή της αστικής διανόησης, ενώ, μεταπολεμικά, τα *Ελεύθερα Γράμματα* εκπροσωπούν τον χώρο της Αριστεράς. Ο περιοδικός τύπος δεν μένει έξω από το ενδιαφέρον του ξένου παράγοντα. Με ευθύνη αρχικά της αγγλικής υπηρεσίας πληροφοριών και στη συνέχεια του Βρετανικού συμβουλίου κυκλοφορεί η *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*.

Από τα έντυπα της εποχής αξιοποιήθηκαν μόνο οι νόμιμες εκδόσεις τους με εξαίρεση τους κατοχικούς *Πρωτοπόρους*. Αν περιλαμβανόταν και ο παράνομος τύπος ο όγκος του υλικού δε θα επέτρεπε στα χρονικά όρια του μεταπτυχιακού τη σε βάθος ανάλυσή του. Η επιλογή αυτή δυσκόλεψε την ισόποση παρουσίαση της οπτικής αστών και αριστερών λογοτεχνών, βοήθησε όμως να εστιαστεί η προσοχή στις λεπτές αποχρώσεις του λόγου τους, ειδικότερα, σε περιόδους ποικίλων απαγορεύσεων. Στις συγκεκριμένες συνθήκες μια και μόνο διαφορετική διατύπωση μπορεί να υποδηλώνει μια νέα προσέγγιση ή και την αλλαγή των διαθέσεων.

Η πολιτική παρουσία των λογοτεχνών επιμερίζεται και στη συνδικαλιστική τους δραστηριότητα. Οι σύλλογοι, τα σωματεία, οι εταιρίες λειτουργούν ως συλλογικοί εκφραστές του πνευματικού κόσμου, ως επίσημοι συνομιλητές με την εκάστοτε εξουσία και ως μέσο για να διοχετεύει η τελευταία την πολιτική της. Από το πλήθος των λογοτεχνικών οργανώσεων πιο επίζηλη αναδεικνύεται η Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών (Ε.Ε.Λ.), αφού κατορθώνει, χάρη και στα υψηλά κριτήρια που έθετε για να εντάξει κάποιον στο δυναμικό της, να γίνει το πιο έγκυρο σωματείο, αν και δεν ξεχώρισε ποτέ για τη μαζικότητά της.

Το αρχείο της Ε.Ε.Λ. τεκμηριώνει σημαντικό τμήμα της εργασίας. Αντίθετα το αρχείο της Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδας δεν είναι προσβάσιμο στους ερευνητές, ενώ δε στάθηκε εφικτό να εντοπιστεί υλικό από κάποια άλλα ολιγόζωα σωματεία (Ένωση Νέων Ελλήνων Λογοτεχνών, Ένωσις Ελλήνων

Λογοτεχνών). Ωφέλιμα αποδείχθηκαν επίσης τα προσωπικά αρχεία αρκετών διανοουμένων.

Οι στοχεύσεις της εργασίας οδήγησαν σε μια κατά βάση χρονολογική οργάνωση του υλικού. Ταυτόχρονα όμως επιδιώχθηκαν και θεματικές ομαδοποιήσεις.

Η επιστράτευση του πνεύματος

Η αναγγελία της ιταλικής επίθεσης την 28^η Οκτωβρίου κινητοποιεί και την πνευματική κοινότητα. Η συνδρομή της βέβαια στην εθνική υπόθεση δεν αφήνεται στην ατομική πρωτοβουλία, αλλά καθορίζεται από το μεταξικό σύστημα. Όσοι πληρούν τις προϋποθέσεις στρατεύονται, ανάμεσα τους οι Ο. Ελύτης, Α. Καραντώνης, Ν. Βρεττάκος, Ν. Καββαδίας, Στ. Ξεφλούδας, Ν. Εγγονόπουλος, Γ. Σαραντάρης και οι νεότεροι Αστ. Κοββατζής, Τ. Σινόπουλος, Ν. Καφετζάκης κ.α.. Κάποιοι άλλοι, όπως ο Γ. Χατζίνης, ο Γ. Κατσίμπαλης και ο Γ. Θεοτοκάς, υπηρετούν στα μετόπισθεν ή σε διοικητικές θέσεις.¹

Οι υπόλοιποι λογοτέχνες, όπως και όλα τα καλλιτεχνικά σωματεία, οι επιστημονικές ενώσεις και η Ακαδημία Αθηνών υπάγονται στη Διεύθυνση Πνευματικής Επιστράτευσης. Η νεοσυσταθείσα υπηρεσία, χάρη και στην πανελλαδική της δικτύωση, συλλέγει με συστηματικότητα στοιχεία για τους Έλληνες διανοούμενους και αναθέτει ανάλογα καθήκοντα, ελέγχοντας παράλληλα την υλοποίησή τους. Εκδηλώσεις, σε βομβαρδισμένες κυρίως περιοχές, στην Αθήνα και την επαρχία, ενέργειες (συλλογικά κείμενα διαμαρτυρίας, επιστολές στο διεθνή τύπο, αυτοπρόσωπη παρουσία σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες) για την προβολή των εθνικών θέσεων στο εξωτερικό, αλλά και δημοσιογραφικές αποστολές στο μέτωπο, προγραμματίζονται συνεχώς. Η κυβερνητική παρέμβαση επισημοποιείται με την ομιλία του Ι. Μεταξά στους εκπροσώπους του πνευματικού κόσμου, στις 11 Νοεμβρίου 1940, στην αίθουσα του Πανεπιστημίου Αθηνών.²

¹ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, Γ', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 44-45. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005, σ. 218. «Σημειώματα», *Πνευματική Ζωή*, τ. 70, 25.1.1941, σ. 234.

² «Ο πνευματικός κόσμος για τον εθνικό αγώνα», *Πνευματική Ζωή*, τ. 68, Νοέμβριος 1940, σ. 224. Στο ίδιο, «Αγώνας καθαρά πνευματικός» και «Η πνευματική επιστράτευση», σ. 218. «Μικρές ειδήσεις», *Δρῆρος*, τ. 40-42, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1940, σ. 104. Ι. Μεταξάς, *Απομνημονεύματα*, επιμέλεια Φαίδων Βρανάς, τόμος Δ., εκδ. Γκοβόστη, σ. 852-855.

Ο κυβερνητικός λόγος, η προσαρμογή και οι αποκλίσεις

Με βάση το διάγγελμα του Ι. Μεταξά αλλά και μια σειρά από επιβαλλόμενες δημοσιεύσεις καθεστωτικών παραγόντων στα καλλιτεχνικά έντυπα, δίνονται κατευθύνσεις (ενίσχυση της αισιοδοξίας, αμυντικός χαρακτήρας και παγκόσμια διάσταση του ελληνικού αγώνα, εξύμνηση της ηγεσίας και ανάδειξη των αρετών της φυλής, όπως φανερώθηκαν στην τρισχιλιετή και ενιαία ελληνική ιστορία) για τον δημόσιο λόγο στη διάρκεια του πολέμου, οι οποίες σε γενικές γραμμές εφαρμόζονται δημιουργικά από τους αστούς λογοτέχνες.³

Οι τελευταίοι συνδέουν την 28^η Οκτωβρίου με την περσική εισβολή, το Μεσολόγγι και τη δράση των Ακριτών, αποφεύγοντας γεγονότα στα οποία ο Ελληνισμός είχε το ρόλο του επιτιθέμενου. Καλλιεργούν ακόμη την αίσθηση ότι οι Ιταλοί επιβουλεύονταν, διαχρονικά, την Ελλάδα και στο πλαίσιο αυτό ανασύρουν τις παλαιότερες προστριβές (Φθορές στην Ακρόπολη από τον Μοροζίνι, καταστροφή της αρχαίας Κορίνθου από τους Ρωμαίους, Φραγκοκρατία) με το λατινικό στοιχείο, από τις οποίες όμως απουσιάζει η επικίνδυνη, για τις φιλικές τότε σχέσεις με την Τουρκία, επισήμανση στην ελληνοϊταλική αντιπαράθεση, το διάστημα της μικρασιατικής εμπλοκής. Επίσης προβάλλεται, ως αντίβαρο στην ιταλική υπεροπλία, το ελληνικό πνεύμα και υπενθυμίζεται η επικράτησή του στην Ανατολική Μεσόγειο, στη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Αρκετές είναι ακόμη οι αναφορές στον Ι. Μεταξά, ειδικότερα μετά τον θάνατό του.⁴ Οι μεταξικοί διανοούμενοι, προχωρούν

³ Θ. Νικολούδης, «Και πάλιν», *Νέα Εστία*, τ. 334, 15.11.1940, σ. 1337. Στο ίδιο, Κωστής Μπαστιάς, «Οι πνευματικοί άνθρωποι και ο αγώνας μας», σ. 1379 και Παντελής Πρεβελάκης, «Γιατί πολεμούμε», σ. 1380. Θ. Νικολούδης, «Διατί θα νικήσομεν», *Το Νέον Κράτος*, τ. 38-39, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1940, σ. 921-924. Θ. Νικολούδης, «Ιωάννης Μεταξάς», *Το Νέον Κράτος*, τ. 42, Φεβρουάριος 1941, σ. 88-89.

⁴ Γεώργιος Ζώρας, «Ελλάς και Ιταλοί διανοούμενοι», *Νέα Εστία*, τ. 334, 15.11.1940, σ. 1383. Στο ίδιο, Κλέων Παράσχος «Μυστικές δυνάμεις», σ. 1393-1394 και Φάνης Μιχαλόπουλος, «Το πνεύμα της ελευθερίας και οι Πέρσες του Αισχύλου», σ. 1397-1399. Στρατής Μυριβήλης, «Η ώρα της ιστορίας», *Νέα Εστία*, τ. 335, 1.12.1940, σ. 1412-1413. Από τα αφιερώματα της αστικής διανοήσης στον Ι. Μεταξά ξεχωρίζει το τεύχος 340 της *Νέας Εστίας* στις 15.2.1941. Ο δικτάτορας επαινείται, ελάχιστα όμως σχολιάζεται η πολιτική του δράση.

περισσότερο και εκμεταλλευόμενοι την εθνική έξαρση, επιχειρούν να επιβεβαιώσουν τις ιδεολογικές αρχές της 4^{ης} Αυγούστου και να νομιμοποιήσουν την πρακτική της.⁵

Κοινός τόπος στην αρθρογραφία της περιόδου είναι και ο διπλός ρόλος των λογοτεχνών στην ελληνική ιστορία. Από τη μια η συνδρομή τους στην προετοιμασία και στη διεξαγωγή των πολεμικών αναμετρήσεων είτε ως μαχητές είτε ως εμπυχωτές του πληθυσμού και από την άλλη η διάσωση όλων αυτών των κορυφαίων στιγμών στο έργο τους. Τα σχόλια αυτά συνοδεύονται από την υπόδειξη ή τουλάχιστον την προτροπή να δείξουν οι πνευματικοί άνθρωποι παρόμοια στάση στα γεγονότα του 1940. Στη λογική αυτή δημοσιεύονται και επιστολές λογοτεχνών από το μέτωπο.⁶ Ως λογοτέχνης που ανταποκρίθηκε στο πατριωτικό του καθήκον παρουσιάζεται ο Λορέντζος Μαβίλης.⁷

Κάτω όμως από την φαινομενική ομοφωνία συναντάμε κείμενα τα οποία, δίχως να έχουν έναν ενιαίο χαρακτήρα, ξεφεύγουν από τον κανόνα, αναφορικά με τον προσδιορισμό του εχθρού και την ερμηνεία των στρατιωτικών επιτυχιών. Στα συγκεκριμένα άρθρα ο όρος «φυλή» αντικαθίσταται με την έννοια «ελληνική συνείδηση», ενώ απουσιάζει και το μοτίβο του υπό καθοδήγηση εθνικού αγώνα. Αντίθετα προβάλλεται η παλλαϊκή συμμετοχή. Ακόμη δεν αναδεικνύονται οι «ψυχικές δυνάμεις του έθνους», ως κινητήρια δύναμη για τα πολεμικά επιτεύγματα, αλλά η ιδέα της ελευθερίας, στην ευρύτερη μάλιστα διάστασή της και όχι αποκλειστικά ως εσωτερική διεργασία ή ως μάχη ενάντια σε ξένο κατακτητή. Ασύμφωνη με το αίσθημα ικανοποίησης των ημερών είναι ακόμη η ασκούμενη κριτική για τη χαμηλή ποιότητα της πολεμικής λογοτεχνίας.⁸

⁵ Αρίστος Καμπάνης, «Η πνευματική επιστράτευσις και το αίμα της ψυχής», *Το Νέον Κράτος*, τ. 38-39, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1940, σ. 989-993. «Παρηγοριά και Παρόρμηση», *Ακτίνες*, τ. 19, Ιανουάριος 1941, σ. 6-7.

⁶ Κ. Δημητριάδης «Ηρωισμός και τέχνη», *Νέα Εστία*, τ. 334, 15.1.1940, σ. 1387. Στο ίδιο, Σωτήρης Σκίπης, «Ο πατριωτισμός των Ελλήνων ποιητών» σ. 1389-1390. «Οι νέοι λογοτέχνες στο μέτωπο», *Νέα Εστία*, τ. 335, 1.12.1940, σ. 1441-1442.

⁷ Ο θάνατος του Λορέντζου Μαβίλη στα βουνά της Πίνδου προσφερόταν για συνειρμούς. Βλ. Πέτρος Χάρης, «Η μεγάλη επέτειος», *Νέα Εστία*, τ. 335, 1.12.1940, σ. 1412 και Τέλλος Άγρας, «Λορέντζος Μαβίλης», *Πνευματική Ζωή*, τ. 69, Δεκέμβριος 1940, σ. 226.

⁸ Άγγελος Σικελιανός «Εικοσιοχτώ του Οκτώβρη του 1940», *Νέα Εστία*, τ. 335, 1.12.1940, σ. 1378. Στο ίδιο, Μιχάλης Αργυρόπουλος, «Λογοτεχνία και έθνος», σ. 1394 και Κώστας Μαρίνης, «Τραγουδημένοι αγώνες», σ. 1402-1403. Γιώργος Θεοτοκάς, «Ελλάδα», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9.11.1940, σ. 1-2.

Πιο ευδιάκριτη είναι η διαφοροποίηση προοδευτικών ή εν δυνάμει αριστερών λογοτεχνών, οι οποίοι από τις στήλες του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα*, αλλά και των εντύπων *Δρήρος* και *Πειραιϊκά Γράμματα* τονίζουν το αντιφασιστικό περιεχόμενο της σύγκρουσης, υπαινισσόμενοι συγχρόνως την αναγκαιότητα ενός αντίστοιχου αγώνα και στο εσωτερικό της χώρας.⁹ Δημοσιεύουν ακόμη αντιπολεμικά σύμβολα, ήδη χρησιμοποιημένα και από την Κομμουνιστική Διεθνή, κίνηση που επιφέρει διώξεις, τερματίζοντας την όποια ανοχή έδειξε ο κρατικός μηχανισμός από την κήρυξη του πολέμου.¹⁰

Όσο ο Ελληνικός Στρατός προελαύνει ή αίσθηση της «ηρωικής υπεράσπισης των εθνικών εδαφών» παραμερίζεται από την προσδοκία για τη νίκη, ενώ σατιρίζεται εντονότερα ο αντίπαλος. Η 28^η Οκτωβρίου ορίζεται πλέον ως αφετηρία για την ανανέωση των δυνάμεων και την εδαφική διεύρυνση της χώρας. Η καινούρια θεώρηση ακολουθείται από μελέτες για την ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου.¹¹

Σύντομα όμως ο φόβος για τη γερμανική επέμβαση επαναφέρει τη φιλειρηνική ρητορική και μετατρέπει τον ενθουσιασμό σε παράπονο για την άνιση μάχη που καλείται να δώσει η Ελλάδα.¹²

⁹ Ισ Καμαρινέα-Κλ. Μιμίκος, «Το εθνικό χρέος του πνεύματος», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1940, σ. 33-34. Ρούσος Κούνδουρος, «Η δόξα ξαναγύρισε στην πατρίδα μας», *Δρήρος*, τ. 40-42, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1940, σ. 70-71. Στο ίδιο, «Έλληνες και Ελληνίδες», σ. 77 και Γεώργιος Ν. Μίτσης, «Εθνεγερσία», σ. 82-83. Θράσος Καστανάκης, «Οι απροσδόκητοι Έλληνες», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 9.11.1940, σ. 1.

¹⁰ Στα *Νεοελληνικά Γράμματα* φιλοξενείται το χαρακτηριστικό του Τάσσου με τίτλο «Στιλέτο». Βλ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, 16.11.1940, σ. 1. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, ο.π., σ. 30-31.

¹¹ Στρατής Μυριβήλης, «Στην κορυφή της ζωής», *Νέα Εστία*, τ. 337, 1.1.1941, σ. 2-3. Στο ίδιο, Πέτρος Χάρης, «Έτος δέκατον πέμπτον», σ. 31 και «Το ελληνικό θέατρο στην Αχρίδα και στη Σκόδρα», σ. 32. Φάνης Μιχαλόπουλος, «Η Κορυτσά εστία του Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέα Εστία*, τ. 335, 1.12.1940, σ. 1422-1424. Γ. Χατζίνης, «Ο Ελληνισμός της Β. Ηπείρου», *Νέα Εστία*, τ. 341, 1.3.1941, σ. 193-194. Απ. Β. Δασκαλάκης, «Γη ελληνική ποτισμένη με αίμα ελληνικό», *Νέα Εστία*, τ. 343, 1.4.1941, σ. 286-288.

¹² Πέτρος Χάρης, «Ολ' η Ελλάδα», *Νέα Εστία*, τ. 344, 15.4.1941, σ. 318-319. «Η επικαιρότης», *Ακτίνες*, τ. 22, Απρίλιος 1941, σ. 81-82. «Η Ελλάδα είναι ιδέα», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 12.4.1941, σ. 1.

Η Ελλάδα τμήμα της ναζιστικής Ευρώπης: Οι θεωρήσεις των λογοτεχνών και η διακύμανση του πατριωτισμού

Η είσοδος των Γερμανών και των συμμάχων τους στην Αθήνα προκαλεί στον πνευματικό κόσμο ένα ψυχικό μούδιασμα. Λίγοι διανοούμενοι αστοί στην πλειονότητά τους τοποθετούνται, ανοιχτά, απέναντι στην καινούρια πραγματικότητα κυρίως μέσα από το μοναδικό αμιγώς λογοτεχνικό έντυπο που συνεχίζει να κυκλοφορεί, τη *Νέα Εστία*. Τις πρώτες μέρες τα γεγονότα αντιμετωπίζονται ως «εθνική συμφορά», τέτοιες φράσεις όμως αποτελούν τις τελευταίες εκδηλώσεις από την πρόσφατη έξαρση πατριωτισμού.¹³ Ως οδηγός για την προσεχή στάση των λογοτεχνών λειτουργεί περισσότερο ο ουδέτερος όρος «κρίσιμη εποχή» και η εκτίμηση ότι η ναζιστική κυριαρχία στην Ελλάδα και την Ευρώπη είναι παγιωμένη. Υιοθετείται επιπλέον η επιχειρηματολογία της κυβέρνησης Τσολάκογλου ότι οι δυνάμεις της χώρας υπερεκτιμήθηκαν το προηγούμενο διάστημα.

Οι παραδοχές αυτές, σε συνδυασμό με την απογοήτευση για την εικόνα διάλυσης που παρουσιάστηκε μετά την 6^η Απριλίου 1941 και τον φόβο των διώξεων, κάνουν τους συγκεκριμένους λογοτέχνες να προτείνουν, ως μόνη δυνατότητα για τον «νέο κύκλο» της ελληνικής ζωής, την περισυλλογή, τον αναστοχασμό του εθνικού παρελθόντος και τελικά την προσαρμογή, με την προϋπόθεση να διαφυλαχθεί η ατομική αξιοπρέπεια.¹⁴ Τα όποια αποθέματα αγωνιστικότητας απομένουν διοχετεύονται στην αυξανόμενη τάση για ιστορικές μελέτες.¹⁵

Το ίδιο διάστημα μια άλλη μερίδα διανοουμένων (Α. Τσιριντάνης, Στ. Μπολέτης, Π. Παπατσώνης,) εκφράζεται από το περιοδικό *Ακτίνες* το οποίο διατυπώνει ένα βαθιά συντηρητικό λόγο και καλλιιεργεί, αντικειμενικά, την αποδοχή του τότε πολιτικού καθεστώτος. Η σκληρότητα των ημερών αναγνωρίζεται αυτό

¹³ Αγγελος Σικελιανός, «Το σημερινό ελληνοκεντρικό μας αίτημα», *Νέα Εστία*, τ. 345, 1.5.1941, σ. 362-364.

¹⁴ Πέτρος Χάρης, «Ο νέος κύκλος», *Νέα Εστία*, τ. 345, 1.5.1941, σ. 358-361. Του ιδίου, «Δύο πετεινοί», *Νέα Εστία*, τ. 353, 1.11.1941, σ. 775-776. Αγγελος Τερζάκης, «Ανασκόπηση», *Νέα Εστία*, τ. 356, 1.1.1942, σ. 49-50. Μόνο ο Αιμ. Χουρμούζιος διαφωνεί με την ενδοστρέφεια «πειραματισμός και όχι περισυλλογή» σημειώνει, ενώ χρησιμοποιεί και τον όρο «παρένθεση» για την τότε κατάσταση, υπονοώντας ίσως την παροδικότητά της. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Συνέχεια;», *Καθημερινή*, 29.6.1941.

¹⁵ Ξεχωρίζει το κείμενο του Γ. Θεοτοκά για τον Μακρυγιάννη. Το βάρος δίνεται στα προσωπικά γνωρίσματα του Στρατηγού, αν και σε λίγα σημεία αναδεικνύεται σε εθνικό σύμβολο. Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, «Ο στρατηγός Μακρυγιάννης», *Νέα Εστία*, τ. 352, 1.10.1941, σ. 714-723.

όμως που υπερτερεί είναι η χαιρεκακία, γιατί σύμφωνα με τους ίδιους ο υλισμός, ο αντιθρησκευτικός ορθολογισμός και τα πρωτοποριακά ρεύματα του Μεσοπολέμου χρεοκόπησαν σε αντίθεση με τα χριστιανικά ιδεώδη που γίνονται ξανά επίκαιρα. Με βάση την προσδοκία αυτή υποστηρίζουν ότι η γενιά του πολέμου και της Κατοχής είναι πιο ευτυχισμένη από τις παλαιότερες. Επιπρόσθετα αναπαράγουν τις προτροπές για επικέντρωση του καθενός στην ατομική του εργασία, δηλώνοντας παράλληλα ότι η εποχή της δράσης ανήκει στο παρελθόν.¹⁶

Το ενδεχόμενο να παρέλθει το πολεμικό διάστημα, όσο το δυνατόν, ανώδυνα και οι παρεπόμενες συστάσεις για σύνεση εκλείπουν από την αρθρογραφία των λογοτεχνών, όσο πλησιάζουμε στον ζοφερό χειμώνα 1941-1942. Διανοούμενοι από ένα ευρύτερο φάσμα εγκαταλείπουν την απομόνωση και αρχίζουν να οργανώνουν κρυφές πνευματικές εκδηλώσεις ή να συμμετέχουν σε παράνομες ομάδες, όχι όμως, προς το παρόν με την πεποίθηση ότι η γερμανική παρουσία στην Ελλάδα μπορεί να πληγεί δραστικά.¹⁷

Με το φούντωμα της Εθνικής Αντίστασης και τις καθοριστικές ήττες που σημειώνουν οι δυνάμεις του Άξονα, κυρίως στο σοβιετικό έδαφος, το ναζιστικό οικοδόμημα δεν φαντάζει πια κραταιό. Οι πνευματικοί άνθρωποι ψυχικά απελευθερωμένοι αποδίδουν πλέον την υπάρχουσα κατάσταση με μελανά χρώματα, μολονότι παραμένουν σε λειτουργία οι λογοκριτικοί μηχανισμοί. Οι φράσεις «πανανθρώπινο δράμα» και «φρίκη του πολέμου», εκτός από την συχνότητα και τον αναδρομικό τους χαρακτήρα, συνοδεύονται από εκκλήσεις για τερματισμό της «παγκόσμιας αυτής τραγωδίας», πράγμα που γεννά στο μυαλό των αναγνωστών ανάλογες ευθύνες.¹⁸

Επακόλουθα επανέρχεται στον λόγο των λογοτεχνών ένας πατριωτικότερος τόνος. Ο θάνατος του Κ. Παλαμά και η συγκινησιακή φόρτιση που δημιουργεί δίνουν την ευκαιρία να εκδηλωθεί η αγωνιστική αυτή διάθεση,¹⁹ η μεταβολή όμως ξεκινά

¹⁶ «Είδωλα», *Ακτίνες*, τ. 24, Ιούλιος-Αύγουστος 1941, σ. 133. «Δύο Γενεαί», *Ακτίνες*, τ. 25, Σεπτέμβριος 1941, σ. 153. «Η αποστολή», *Ακτίνες*, τ. 23, Ιούνιος 1941, σ. 105.

¹⁷ Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2005, σ. 47.

¹⁸ Πέτρος Χάρης, «Έτος δέκατον έβδομον», *Νέα Εστία*, τ. 374, 1.1.1943, σ. 44. Πέτρος Χάρης, «Το μεγάλο μήνυμα», *Νέα Εστία*, τ. 382, 1.5.1943, σ. 514-515. Κλ. Στ. Μιμίκος, «Ένας σταθμός», *Πειραϊκά Γράμματα*, τ. 6, Δεκέμβριος 1942, σ. 342.

¹⁹ Γνωστοί είναι οι επικήδεις που εκφωνούνται από τους Σ. Σκίπη, Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, και κυρίως τον Αγγ. Σικελιανό. Ανάλογος πατριωτικός παλμός υπάρχει και στην αναγγελία του θανάτου

νωρίτερα. Ήδη από το 1942 η πρόθεση, όσων επιμελούνται αφιερώματα σε μορφές της εγχώριας ιστορίας δεν είναι να διατηρηθεί απλά η επαφή με την ελληνική παράδοση, όπως συνέβαινε πρωτύτερα, αλλά να αντληθούν παραδείγματα για το παρόν.²⁰ Ταυτόχρονα εντοπίζουμε υπαινιγμούς για τη δράση των ανταρτών. Ενδεικτική είναι η σειρά με τις ξυλογραφίες του Σπ. Βασιλείου, που φιλοξενεί η *Νέα Εστία*, αλλά και σκόρπιες συμβολικές αναφορές στα «ελληνικά βουνά».²¹

Η αλλαγή στην ατμόσφαιρα σηματοδοτείται και από την έκδοση του περιοδικού *Καλλιτεχνικά Νέα*, το οποίο, σύμφωνα με μεταγενέστερη δήλωση του ιδρυτή του φιλοδοξούσε να εκφράσει, άτυπα, τους εαμικούς καλλιτέχνες. Ανεξάρτητα από την ισχύ αυτής της εκτίμησης το βέβαιο είναι ότι αριστεροί διανοούμενοι επαναποκτούν τη δυνατότητα για μια συγκροτημένη δημόσια παρέμβαση.²² Στις σελίδες του νέου εντύπου τα σχόλια για τον αντιστασιακό αγώνα είναι λιγότερο συγκαλυμμένα, ενώ η λήξη της γερμανικής κατάκτησης μοιάζει πιο κοντινή.²³

αλλά και στα αφιερώματα που ακολουθούν. Βλ. Π. Χ., «Πέθανε ο Κωστής Παλαμάς», *Νέα Εστία*, τ. 378, 1.3.1943, σ. 301. Κλ. Στ. Μιμίκος, «Το δίδαγμα ενός τάφου», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 4, Μάρτιος 1943, σ. 143-144. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Θέματα έρευνας», *Νέα Εστία*, τ. 379, 15.3.1943, σ. 365.

²⁰ Η *Νέα Εστία* αιτείται και τελικά κατορθώνει την τροποποίηση του νομικού πλαισίου για τα πνευματικά δικαιώματα, πράγμα που της δίνει τη δυνατότητα να ετοιμάσει ένα τεύχος για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ο Π. Χάρης σε απάντησή του στη συγχαρητήρια επιστολή του Αγγ. Σικελιανού για το αφιέρωμα της αυτό αναφέρει «Ο τόμος ανήκει στο αδάμαστο ελληνικό πνεύμα που μπορεί να καυχηθεί πως μέσα στις σελίδες του έδωσε το μήνυμά του, το μεγάλο και παρήγορο μήνυμά του». Βλ. Αρχείο Πέτρου Χάρη, φ. Αλληλογραφία, Επιστολή Π. Χάρη προς τον Α. Σικελιανό, 27.1.1942.

²¹ Η πρώτη ξυλογραφία παριστάνει ένα κλεφτόπουλο το οποίο έχει κρεμασμένα τα όπλα του σε ένα δέντρο, ενώ η τελευταία, πριν την Απελευθέρωση, τιτλοφορείται «Διγενής» και παριστάνει έναν έφιππο άνδρα με φυσεκλίκια και καριοφίλι να σκοτώνει σαν άλλος Άγιος Γεώργιος κάποιο Θηρίο. Εκτός όμως από αυτές τις εικόνες, που το μήνυμά είναι σχεδόν εμφανές, και στα υπόλοιπα έργα του Σπ. Βασιλείου, που φιλοξενούνται στο περιοδικό συχνά οι φιγούρες εμφανίζονται αρματωμένες. Άλλωστε η σύνταξη παρακινεί τους αναγνώστες να σκεφθούν βαθύτερα τις ξυλογραφίες, πράγμα που δεν αφήνει περιθώριο για κάποια παρανόηση των προθέσεών της. Βλ. «Η εικονογράφηση του τεύχους», *Νέα Εστία*, τ. 356, 1.1.1942, σ. 53. Φράσεις που παραπέμπουν στην αντίσταση εντοπίζουμε και σε κείμενα του Νικ. Βρεττάκου. Βλ. Νικηφόρος Βρεττάκος, «Εξομολογήσεις», *Νέα Εστία*, τ. 383, 15.5.1943, σ. 584. Του ιδίου, «Αγγελε Καληνύχτα», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 1, Ιούλιος 1942, σ. 35.

²² Αγγέλα Καστρινακή, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 148-156.

²³ «Στο κατώφλι», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 24, 20.11.1943, σ. 1. Γιάννης Χατζίνης, «Η ώρα αλλάζει», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 20, 23.10.1943, σ. 1.

Από το τέλος του 1943 η εποχή σταδιακά παύει να προσδιορίζεται σε σχέση με τα σύγχρονα δεδομένα, αλλά ερμηνεύεται με βάση την προσμονή για τις επικείμενες εξελίξεις, οι οποίες μάλιστα προδιαγράφονται «κοσμογονικές».²⁴ Σε αυτό το κλίμα ακόμα και διανοούμενοι που ήταν τα προηγούμενα χρόνια προσηλωμένοι στη νομιμότητα φαίνεται να επιζητούν κάποια ήπια κύρωση, αντιλαμβανόμενοι ότι θα αποτελέσει παρακαταθήκη για το μελλοντικό σκηνικό.

Στο συγγραφικό έργο της κατοχικής περιόδου διακρίνεται η διαφορά των αντιλήψεων, πριν και μετά το 1943. Η αρθρογραφία όμως των λογοτεχνών δείχνει ότι η διαδικασία αυτή, δίχως βέβαια να είναι απόλυτα σαφή τα όρια, είναι περισσότερο βαθμιαία. Σε μια πρώτη φάση επιχειρείται να δικαιολογηθεί μια στάση συμβιβασμού με τα τετελεσμένα. Ο λιμός στη συνέχεια δοκιμάζει, αλλά ταυτόχρονα δυναμώνει τους πνευματικούς ανθρώπους. Έπειτα ακολουθεί η πατριωτική αφύπνιση για να καταλήξουμε στην ελπιδοφόρα οπτική, η οποία γίνεται κυρίαρχη τους τελευταίους μήνες, πριν την Απελευθέρωση.

Η στήριξη στο κατοχικό καθεστώς και οι διαβαθμίσεις της

Τον Μάιο του 1941 εμφανίζονται στην *Καθημερινή* παραινέσεις του Σ. Μελά για «ενεργητική συνεργασία με τον κατακτητή». Τα άρθρα του συνιστούν προδοσία και με τη στενή σημασία του όρου, δεδομένου ότι ο Ελληνικός Στρατός υπερασπιζόταν ακόμη στην Κρήτη, το πάτριο έδαφος «Δεν υπάρχει κανένα νησιωτικό κράτος...η Κρήτη είναι εδώ μαζί μας» αναφέρει εν είδει συμπεράσματος.²⁵ Ο θεατρικός συγγραφέας αναλαμβάνει, αργότερα, εκπομπές στον ελεγχόμενο ραδιοσταθμό της Αθήνας. Στον ίδιο χώρο θα βρεθούν βέβαια και άλλοι λογοτέχνες.²⁶

²⁴ Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Η φοιτητική», *Νέα Εστία*, τ. 400, 1.2.1944, σ. 175-176. Σπ. Γιαννάτος, «Νέοι και παλαιοί», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 44, 4.9.1943, σ. 2. «Οι μη συνάγοντες», *Ακτίνες*, τ. 44, Σεπτέμβριος 1944, σ. 194-195.

²⁵ Ενδεικτικά είναι τα χρονογραφήματα του Σ. Μελά «Ο στρατηγός», «Νέος κόσμος», «Αλλαγή», «Ενεργητική» και «Η γραμμή», στην εφημερίδα *Καθημερινή*, στις 30.4. και στις 3, 6, 7 και 8. 5.1941 αντίστοιχα.

²⁶ Οι Π. Χάρης, Γρ. Ξενόπουλος, Δ. Κόκκινος, Στ. Δάφνης και Ν. Πετιμέζας-Λαύρας, παρουσιάζουν, κατά διαστήματα, τη ραδιοφωνική εκπομπή *Λογοτεχνική Επιθεώρηση*. Επίσης ο Τ. Μπαρλάς αποκτά επιτελικό ρόλο στη Διεύθυνση Τύπου και Ραδιοφωνίας Θεσσαλονίκης. Βλ. Πέτρος Χάρης, «Αδούλωτες φωνές», *Νέα Εστία*, τ. 427, 1.4.1945, σ. 130. Αρχείο Πέτρου Χάρη, φ. Αλληλογραφία, Επιστολή Τ. Μπαρλά προς τον Π. Χάρη, 8.4.1942.

Η βοήθεια προς το τότε καθεστώς αποκτά και πιο οργανωμένη μορφή. Αρχικά ορισμένοι μεταξικοί διανοούμενοι με επικεφαλής τον Α. Καμπάνη εκδίδουν το φιλοναζιστικό έντυπο *Εικοστός Αιώνας*, παραβλέποντας τις επιθέσεις της κατοχικής προπαγάνδας στη διακυβέρνηση Μεταξά. Ελάχιστα όμως τεύχη θα κυκλοφορήσουν.²⁷

Το φθινόπωρο του 1942 Βορειοελλαδίτες δημιουργοί (Γ.Θ. Βαφόπουλος, Γ. Δέλλιος, Π. Σπανδωνίδης, Π. Ρέγγος, Γ. Βακαλόπουλος, Γ. Θέμελης, Α. Καζαντζής) απαντούν σε έρευνα του επίσης προσκείμενου στις γερμανικές αρχές περιοδικού *Νέοι Καιροί*. Οι περισσότεροι από αυτούς, εκτός από το γεγονός ότι με την αναγνωρισιμότητά τους ενισχύουν την απήχηση του εντύπου, υποβαθμίζουν στα κείμενά τους τις συνέπειες της Κατοχής και δηλώνουν αισιόδοξοι για τη μεταπολεμική πραγματικότητα σε μια συγκυρία που η νίκη του φασιστικού συνασπισμού είναι, τουλάχιστον για το αναγνωστικό κοινό των *Νέων Καιρών*, αρκετά πιθανή.

Ο Γ.Θ. Βαφόπουλος αποφαινεται ότι ο υπάρχον πόλεμος «ο πληρέστερος από ουσία ζωής» αποτελεί αντίδοτο στην πνευματική στασιμότητα της χώρας, ενώ ο Γ. Θέμελης δηλώνει «Τα υπάρχοντα δεδομένα είναι τέτοια, που κατά τη γνώμη μου επιβάλλουν μια αισιόδοξη αναμονή».²⁸

Με καλές προδιαγραφές κυκλοφορεί από το 1941 το *Κουαδρίβιο*, το οποίο αποτελούσε την ελληνική έκδοση της ιταλικής εφημερίδας *Τίβερις*. Βασική επιδίωξη ήταν να γίνουν φιλικά ή έστω ουδέτερα τα αισθήματα του πληθυσμού απέναντι στους Ιταλούς. Στο πλαίσιο αυτό οι Έλληνες συνεργάτες του επιχειρούν το αντίστροφο από ότι συνέβη τις μέρες του ελληνοϊταλικού πολέμου, αναδεικνύουν δηλαδή τους δεσμούς με τον λατινικό πολιτισμό. Ο Κ. Καιροφύλας γράφει για τα ελληνικά τυπογραφία στην Βενετία, αλλά και για τα ανθρωπιστικά αισθήματα του Μουσολίνι, ο Ν. Λάσκαρης για το ιταλικό θέατρο στη νεότερη Ελλάδα, ο Γρ. Ξενόπουλος για τις ιταλικές οικογένειες της Ζακύνθου, ο Κλ. Παράσχος για τη σχέση του Ροϊδη με την Ιταλία, και ο Α.Μ. Λιδωρίκης για τα ταξίδια του Ντ'αννούτσιο στην Αθήνα. Συχνά αρθρογραφούν και οι Δ. Γατόπουλος, Ν. Ποριώτης, Φ. Γιοφύλης, Φ. Κόντογλου, Δ. Μπόγρης, Σύλβιος, Ν. Κυπαρίσης, Στ. Δάφνης, Σ. Μινωτής, ενώ εκτάκτως εμφανίζονται ο Αλ. Φιλαδελφεύς και ο Μ. Αργυρόπουλος, τότε πρόεδρος της Ε.Ε.Λ..

²⁷ Αγγέλα Καστρινακή, *Η λογοτεχνία την ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 107.

²⁸ Η έρευνα των *Νέων Καιρών* με τίτλο «Οι λογοτέχνες μας και οι καλλιτέχνες μας ομιλούν για τα προβλήματα της τέχνης, για τις σκέψεις και την εργασία τους» πραγματοποιείται από τις 7.9.1942 ως τις 16.11.1942.

Σε διευθυντική θέση βρίσκουμε τον Ι. Σπ. Κουρούνη. Η έκδοση διακόπτεται το πρώτο εξάμηνο του 1943.²⁹

Μια ανάλογη προσπάθεια γίνεται στην πρώιμη Κατοχή και σε σχέση με τον γερμανικό πολιτισμό είναι όμως ασθενική.³⁰ Κάποια μεταγενέστερα αφιερώματα σε γερμανοτραφείς Έλληνες δημιουργούς και σε πολιτιστικά φαινόμενα ή καλλιτέχνες που παραπέμπουν στη ναζιστική αντίληψη για τον πολιτισμό της Μέσης Ευρώπης είναι επίσης επιλήψιμα. Άλλωστε τα έντυπα που τα φιλοξενούν δε θα τα υπερασπιστούν, αργότερα, αλλά θα τα αποδώσουν σε επέμβαση των αρχών.³¹ Στις περισσότερες όμως μελέτες, που συναντάμε για την γερμανική λογοισύνη, η πρόθεση είναι να υπομνηθεί στους κατακτητές ο φιλελληνισμός και τα ουμανιστικά ιδανικά των πνευματικών τους προγόνων, με τους Γκαίτε, Χάιντερλιν και Σίλλερ να συγκεντρώνουν τις πιο πολλές προτιμήσεις.

Ένα σύνθετο ζήτημα αποτελεί η παρουσία λογοτεχνών σε μια σειρά από δημόσιους οργανισμούς. Όσοι κρατούν μια ευνοϊκή στάση απέναντι στον κατακτητή προτιμούνται, καθήκοντα όμως αναλαμβάνουν και διανοούμενοι από όλες τις πολιτικές τάσεις ακόμα και από την Αριστερά.³² Οι διορισμοί αυτοί είναι σε ένα βαθμό αίτημα της πνευματικής κοινότητας, προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποια

²⁹ Κ. Καιροφύλας, «Το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο εις την Βενετίαν», *Κουαδρίβιο*, τ. 9, 1.6.1942, σ. 2. Του ιδίου, «Ο Μουσολίνι και ο Ουμανισμός», *Κουαδρίβιο*, έτος Β', τ. 1, 20.9.1942, σ. 6. Ν. Λάσκαρης, «Το ιταλικόν θέατρον εις τη νεότερα Ελλάδα», *Κουαδρίβιο*, τ. 6, 10.3.1942, σ. 4. Γρηγόρης Ξενόπουλος, «Μια ιταλική οικογένεια στη Ζάκυνθο», τ. 7, 21.3.1942, σ. 3. Κλ. Παράσχος, «Ο Ροϊδης και η Ιταλία», έτος Β', τ. 6, 10.12.1942, σ. 1. Α.Μ. Λιδωρίκης, «Ο Ντ'αννούτσιο στις Αθήνας το 1899», *Κουαδρίβιο*, τ. 9, 1.6.1942, σ. 1.

³⁰ Αλεξάνδρα Λαλαούνη, «Οι στενές καλλιτεχνικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας», *Βραδυνή*, 2.5.1941. Χρήστος Ευταξίας, «Ελλάς και Γερμανία», *Καθημερινή*, 15.6.1941.

³¹ Μιχαήλ Ιακωβίδης, «Αρνό Μπρέκερ», *Νέα Εστία*, τ. 356, 1.1.1942, σ. 43-45. Πέτρος Χάρης, «Ουμμη αδιαλλαξία», *Νέα Εστία*, τ. 432, 15.6.1945, σ. 467-468.

³² Η κυβέρνηση Τσολάκογλου τοποθετεί στη διοίκηση του Εθνικού θεάτρου τους Ν. Γιοκαρίνη, Γρ. Ξενόπουλο, Ν. Λάσκαρη, Π. Παπανικολάου και Κ. Σουρή. Βλ. «Ειδήσεις», *Νέα Εστία*, τ. 346, 1.6.1941, σ. 436. Στο συμβούλιο συμμετέχουν στα χρόνια του πολέμου και οι Ν. Κυπαρίσης, Ι. Γρυπάρης και Α. Τερζάκης, ενώ στην καλλιτεχνική επιτροπή του Εθνικού θεάτρου συναντάμε τους Κ. Καθραίο, Κ. Βάρναλη, Μ. Ροδά και Αιμ. Χουρμούζιο. Βλ. «Ειδήσεις», *Νέα Εστία*, τ. 390, 1.9.1943, σ. 1120 και τ. 352, Οκτώβριος 1941, σ. 772. Επιπλέον στον Π. Χάρη ανατίθεται η διεύθυνση της Εθνικής Βιβλιοθήκης και η γραμματεία της Σχολής Καλών Τεχνών και στον Σ. Σκίτη η ευθύνη για το αναγνωστήριο της, ενώ ο Φ. Κόντογλου γίνεται συνεργάτης του Υπουργού Παιδείας. Βλ. «Ειδήσεις», *Νέα Εστία*, τ. 387, 15.7.1943, σ. 968. και τ. 365, 15.8.1942, σ. 832.

μέλη της στοιχειώδη οικονομικά μέσα.³³ Μετά την Απελευθέρωση θα υπάρξει ένας διαχωρισμός. Όσοι ήταν, απλά, υπάλληλοι ή οι αρμοδιότητες τους περιορίζονταν σε καλλιτεχνικά ζητήματα μένουν, εν γένει, στο απυρόβλητο, ενώ όσοι προωθήθηκαν σε διοικητικά αξιώματα κατακρίνονται. Σε αρκετές περιπτώσεις βέβαια οι κατατάξεις δεν είναι εύκολες.

Στην Ελλάδα δε φαίνεται να υπήρξε ένα συγκροτημένο ρεύμα διανοουμένων το οποίο αναπαρήγαγε, μεγαλόφωνα και σε διάρκεια, τα ναζιστικά ιδεολογήματα. Ο όρος «πνευματική συνεργασία» καλύπτει μεμονωμένα πρόσωπα τα οποία διευκόλυναν, πολυεπίπεδα, το κατοχικό έργο ή ακόμη λιγότερο αποσπασματικές ενέργειες ορισμένων λογοτεχνών που δεν έδειξαν, συνολικά, παρόμοια συμπεριφορά. Μια απόπειρα αιτιολόγησης δείχνει ότι η δραστηριότητα αυτή δεν ξεκινά από την επιθυμία να επικρατήσει η «Νέα τάξις», αλλά οφείλεται σε μια διάθεση νομιμοφροσύνης προς την εκάστοτε εξουσία, σε έναν γενικότερο πολιτικό συντηρητισμό, στην υποχωρητικότητα απέναντι σε πιέσεις, σε τυχοδιωκτικές συμπεριφορές και σε υλικά ανταλλάγματα.

Πείνα και ανθρώπινη δυστυχία

Η εξαφάνιση των τροφίμων και η λιμοκτονία του πληθυσμού θέτουν στους λογοτέχνες το ζήτημα της δικής τους συμβολής στην απόσχιση του προβλήματος. Οι περισσότεροι εκτιμούν ότι η τέχνη δεν αποτελεί πολυτέλεια, αλλά αναγκαίο εφόδιο για να αντέξει ο κόσμος και οι ίδιοι την ψυχολογική πίεση και ορίζουν μάλιστα την παραγωγή πνευματικών προϊόντων ως δείκτη της ατομικής γενναιότητας και προσφοράς.³⁴

Στα βιβλία που ετοιμάζονται κυριαρχεί η φυγή στο χώρο της φαντασίας ή την ασφάλεια της παιδικής ηλικίας. Η διάσταση ανάμεσα στη σκληρή πραγματικότητα της ανάγκης και στον ψυχικό κόσμο, όπου βασιλεύει η ελευθερία, εντοπίζεται και στα άρθρα της περιόδου. Σε αυτά όμως διατηρείται, αναγκαστικά, ένας περισσότερο ρεαλιστικός χαρακτήρας. Συγκεκριμένα καλλιεργείται η αίσθηση ότι η ζωή συνεχίζεται και ανακαλύπτονται θετικά σημεία που επιβιώνουν ακόμα μέσα στην καταθλιπτική ατμόσφαιρα. Προσωρινά επιδοκιμάζονται ακόμη και οι φιλολογικές

³³ «Η πρόνοια των λογοτεχνών», *Πειραϊκά Γράμματα*, τ. 4, Οκτώβριος 1942, σ. 201. «Συλλογές», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 28, 18.12.1943, σ. 1.

³⁴ Πέτρος Χάρης «Πολυτέλεια ή ανάγκη», *Νέα Εστία*, τ. 350, 1.8.1941, σ. 583-585.

διενέξεις, παρ' όλες τις ακρότητές τους, επειδή απορροφούν όσους τις παρακολουθούν από τα βιοτικά προβλήματα. «Γύρω μου σταμάτησε η συζήτηση για το λάδι» αναφωνεί ο Π. Χάρης, με αφορμή κάποια από τις συγκρούσεις. Επιπρόσθετα εντοπίζουμε σατιρικά και αυτοσαρκαστικά σχόλια για συμπεριφορές που σχετίζονται με την πείνα.³⁵ Μειοψηφικά είναι τα δημοσιεύματα, στα οποία συστήνεται η χριστιανική αγάπη, η επαφή με την Εκκλησία και η επαναφορά στην καθημερινή ζωή των πατροπαράδοτων αξιών.³⁶

Η ανακούφιση του πληθυσμού αποτελεί κοινό στόχο των λογοτεχνών. Η πρακτική όμως αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος γίνεται αφετηρία διαφοροποιήσεων και αντιθέσεων. Αστοί διανοούμενοι αξιοποιούν τις δυνατότητες νόμιμης δράσης δε δοκιμάζουν όμως τις αντοχές της κατοχικής εξουσίας. Αρχικά καλούν σε άμιλλα φιλανθρωπίας τους πιο εύπορους Έλληνες και με κάποια αφέλεια ζητούν τη βοήθεια όσων πλουτίζουν με παράνομα μέσα. Επιπλέον αναγνωρίζουν το κρατικό ενδιαφέρον για τον επισιτισμό των λογοτεχνών, επαινούν τις δημοτικές αρχές για τις πρωτοβουλίες τους και συμμετέχουν σε καλλιτεχνικές φιέστες του Υπουργείου Παιδείας, αποσκοπώντας στο καλόπιασμα κυβερνητικών παραγόντων και στην έγκριση μεγαλύτερων κονδυλίων.³⁷ Προχωρούν επίσης σε προτροπές για

³⁵ Ν.Ι. Λούβαρης, «Τα ιδανικά και η ζωή», *Πειραϊκά Γράμματα*, τ. 1, Ιούλιος 1942, σ. 7-9. Rabindranath Tagore, «Το πρόβλημα του κακού», μτφ. Μαρία Γ. Κυριακίδη, *Νέα Εστία*, τ. 352, 1.10.1941, σ. 732-734. Κλέων Παράσχος, «Χειμωνιάτικο», *Νέα Εστία*, τ. 357, 1.2.1942, σ. 66-67. Άγγελος Τερζάκης, «Γιορτάδες», *Νέα Εστία*, τ. 359, 1.4.1942, σ. 235-236. Κλέων Παράσχος, «Έλλειψη πειρασμών», *Νέα Εστία*, τ. 361, 1.6.1942, σ. 403. Πέτρος Χάρης, «Το μεγάλο ξύπνημα», *Νέα Εστία*, τ. 370, 1.11.1942, σ. 1090-1092. Δείγματα μαύρου χιούμορ δίνει ο Κ. Βάρναλης. Βλ. Γιώργος Ζεβελάκης, *Κώστας Βάρναλης Φειγ βολάν της Κατοχής*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007, 133-171.

³⁶ Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, «Εις το κατώφλι του Νέου έτους ελπίδες και καθήκοντα», *Ορίζοντες*, τομ. Α., σ. 5-6. «Η φωνή», *Ακτίνες*, τ. 28, Ιανουάριος 1942, σ. 3-4. «Η δυσκολία», *Ακτίνες*, τ. 34, Ιανουάριος 1943, σ. 29-30. Ματθαίος Κριωνάς, «Η καλύτερη φυγή», *Νέα Εστία*, τ. 356, 1.1.1942, σ. 51-52.

³⁷ Τ. Κ. Παπατσώνης, «Δίδαγμα του καλού Σαμαρείτη», *Ορίζοντες*, τομ. Α., 1942, σ. 113-116. Πέτρος Χάρης, «Οι Έλληνες λογοτέχνες και καλλιτέχνες στη θεομηνία», *Νέα Εστία*, τ. 358, 1.3.1942, σ. 189-190. «Η εστία λογοτεχνών», *Νέα Εστία*, τ. 364, 1.8.1942, σ. 755. Πέτρος Χάρης, «Κράτος και κοινωνία για τους λογοτέχνες μας», *Νέα Εστία*, τ. 368, 1.10.1942, σ. 1011. Πέτρος Χάρης, «Ένα πρώτο βήμα», *Νέα Εστία*, τ. 371, 15.11.1942, σ. 1205. «Ο Δήμος Αθηναίων για τους λογοτέχνες μας», *Νέα Εστία*, τ. 360, 1.4.1942, σ. 244. «Τα λογοτεχνικά βραβεία του Υπουργείου Παιδείας», *Νέα Εστία*, τ. 360, 1.5.1942, σ. 326. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Η Εθνική Βιβλιοθήκη», *Νέα Εστία*, τ. 387, 15.7.1943, σ. 951.

αποδοτικότερες καλλιέργειες και παράδοση της γεωργικής παραγωγής στις αρμόδιες αρχές μαζί με υπονοούμενα για κρούσματα μαυραγοριτισμού στον αγροτικό χώρο.³⁸

Στον λόγο της Αριστεράς από την άλλη οι ευνοϊκές αναφορές στην κυβερνητική προσπάθεια είναι ανακατεμένες με επικρίσεις για καθυστερήσεις, ανικανότητα ακόμα και διαφθορά. Σκωπτικά σχολιάζονται ακόμη οι διάφορες δωρεές. Αντίθετα η επιβίωση των λογοτεχνών συνδέεται με την αλληλεγγύη του κλάδου και την διεκδικητική διάθεση απέναντι στους επίσημους φορείς.³⁹

Η αλλαγή στην εκπροσώπηση των λογοτεχνών

Οι προοδευτικοί λογοτέχνες δε αρκούνται στην αρθρογραφία τους, αλλά παλεύουν να μεταβληθεί η τακτική των πνευματικών σωματείων. Το φθινόπωρο του 1942 αρκετά μέλη της Ε.Ε.Λ., με επικεφαλής τον Απ. Μελαχρινό, κατηγορούν τη διοίκηση της Εταιρίας για απραξία και αμφισβητούν τη νομιμότητά της, δεδομένου ότι αρχαιρεσίες δεν είχαν διενεργηθεί τα τελευταία χρόνια. Τον Ιούνη πραγματοποιείται, τελικά, συνέλευση και ο Α. Σικελιανός ορίζεται επικεφαλής, ενώ στο συμβούλιο εισέρχονται οι Μ. Αυγέρης και Β. Ρώτας.⁴⁰

Η οργάνωση ανασυγκροτείται: Εγγράφει νέα μέλη, δημιουργεί ταμείο αλληλοβοήθειας, απαιτεί αύξηση στις αμοιβές των συγγραφέων από τους εκδοτικούς οίκους, τοποθετεί εκπρόσωπό της στην Υπηρεσία Προστασίας των Πνευματικών Αξιών της χώρας και αποσπά χρηματικές ενισχύσεις. Αποτολμάται ακόμη μια διαμαρτυρία στον Γερμανό αρμοστή για τις διώξεις λογοτεχνών.⁴¹ Ταυτόχρονα

³⁸ Πάνος Θ. Αναγνωστόπουλος, «Δυνατότητες γεωργικής παραγωγής», *Ορίζοντες*, τομ. Α., 1942, σ. 79-84. Του ιδίου, «Η μητέρα Ελληνική γη», *Ορίζοντες*, τομ. Α., 1942, σ. 586-593. Πέτρος Χάρης, «Ενοχος και δημιουργός πλούτος», *Νέα Εστία*, τ. 366, 1.9.1942, σ. 834-836.

³⁹ Σπ. Γιαννάτος, «Θλιβερός απολογισμός» και «Αμερόληπτα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 3, 26.6.1943, σ. 1-2. «Η ενίσχυση των λογοτεχνών», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 3, Σεπτέμβριος 1942, σ. 154. «Η ενίσχυση των λογίων», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 5, Μάιος 1943, σ. 296.

⁴⁰ «Η οργάνωση των λογοτεχνών», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 3, Σεπτέμβριος 1942, σ. 154. «Φιλολογικά Νέα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 2, 19.6.1943, σ. 8.

⁴¹ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική αλληλογραφία, «Αίτηση χορήγησης βοήθειας από Εθνική Τράπεζα», αρ. 166, 24-11-1943. Στο ίδιο, φ. Εξωτερική αλληλογραφία «Ευχαριστήριο για ενίσχυση στο Ταμείο Αλληλεγγύης της Ε.Ε.Λ.», αρ. 214, 1.2.1944 και «Αρμοστή του Ράιχ για την Ελλάδα», αρ. 210, 16.12.1943. «Φιλολογικά Νέα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 7, 24.7.1943, σ. 8 και τ. 26, 4 Δεκεμβρίου 1943, σ. 8. Η Επιτροπή Προστασίας των Πνευματικών Αξιών της χώρας εποπτεύεται από τον, τότε διευθυντή Γραμμάτων και Τεχνών, Μ. Μαντούδη, την κυβέρνηση εκπροσωπούν επίσης οι Α.

συστήνεται και γρήγορα μαζικοποιείται με την αρωγή και ανθρώπων της Αριστεράς ο Σύνδεσμος Ελλήνων Λογοτεχνών (Σ.Ε.Λ), προκειμένου όσοι ήταν επιφυλακτικοί απέναντι στην Ε.Ε.Λ. ή είχαν περιφερειακή σχέση με τη λογοτεχνία να καταγραφούν και τυπικά ως πνευματικοί δημιουργοί και να αποκτήσουν τα προνοιακά επιδόματα.⁴²

Στον αντίποδα μια ομάδα, κατά βάση, συντηρητικών λογοτεχνών ζητά την απομάκρυνση από τους συλλόγους όσων δεν πληρούν μια σειρά από αυστηρές προϋποθέσεις. Η απόπειρά να επιβάλλουν τις θέσεις τους στην Εταιρία Θεατρικών Συγγραφέων και οι συνακόλουθες παραιτήσεις τους οδηγεί την οργάνωση σε τέλμα, σε μια συγκυρία, που απαιτούνταν η μέγιστη δραστηριοποίηση.⁴³

Η πνευματική οικογένεια έχει, αναλογικά, με άλλες κοινωνικές ομάδες μεγαλύτερες απώλειες και σε γνωστά ονόματα (Κ. Παλαμάς, Ι. Γρυπάρης, Ν. Λαπαθιώτης, Α. Τραυλαντώνης, Μ. Μαλακάσης, Ρ. Φιλύρας, Ε. Γιαννίδης) και σε δευτερεύοντα (Α. Φωτιάδης, Β. Δασκαλάκης, Γ. Αηδονόπουλος, Γ. Δημητριάδης, Κ. Μέρμηγκας, Α. Δάφνη Α. Δρίβας, Μ. Παπανικολάου, Π. Ρούμπος κ.α. ενώ οι Φ. Πασχαλινός και Μ. Ακύλας ανήκουν στους εκτελεσθέντες).⁴⁴ Η παρέμβαση της Αριστεράς αποδεικνύεται καίρια και εγκαινιάζει μια εποχή κυριαρχίας της στον λογοτεχνικό συνδικαλισμό, η οποία θα διακοπεί αρκετά χρόνια αργότερα.

Οι πνευματικές διαμάχες και οι προεκτάσεις τους

Διομήδης, Σπ. Δοντάς και Π. Μαυρίκης. Βλ. «Τα ζητήματα εταιρίας και συνδέσμου λογοτεχνών», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 3, 26.6.1943, σ. 8.

⁴² «Αμερόληπτα» και «Φιλολογικά Νέα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 6, 17.7.1943, σ. 1-8. Σε αντίθεση με τα *Καλλιτεχνικά Νέα* Οι παράνομοι *Πρωτοπόροι*, που εξέφραζαν το Κ.Κ.Ε., καταγγέλλουν τον Σ.Ε.Λ. ως όργανο του τότε υπουργού παιδείας Ν.Ι. Λούβαρη. Αργότερα όμως περιορίζουν τις κατηγορίες στον γραμματέα του σωματείου Ρητοριάδη, αποδίδουν τις αρνητικές εξελίξεις και στην ελιτίστικη νοοτροπία της Ε.Ε.Λ. και καλούν τα αριστερά μέλη του Συνδέσμου, όχι πια να τον εγκαταλείψουν, αλλά να αποκτήσουν τον έλεγχο του και να παλέψουν για μια ενιαία λογοτεχνική οργάνωση. Βλ. «Η παρέα του λογοτεχνικού συνδέσμου», *Πρωτοπόροι*, τ. 1, Αύγουστος 1943, σ. 14-15. «Η εταιρία και ο σύνδεσμος λογοτεχνών», *Πρωτοπόροι*, τ. 4, Νοέμβρης 1943, σ. 16.

⁴³ Το κείμενο παραίτησης υπογράφουν οι Β. Ηλιάδης, Δ. Χρονόπουλος, Σπ. Μελάς, Τ. Μωραϊτίνης, Α. Λιδωρίκης, Π. Παλαιολόγος, Π. Καγιάς και Δ. Ψαθάς. Βλ. Ν. Χάγερ Μπουφίδης, «Ελλήνων θεατρικών Συγγραφέων Εταιρεία το ζήτημα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 1, 12.6.1943, σ. 8. «Η Εταιρεία Θεατρικών Συγγραφέων», *Πειραικά Γράμματα*, τ. 5, Μάιος 1943, σ. 246.

⁴⁴ Γιάννης Μαγκλής, «Μιχάλης Ακύλας», *Νέα Εστία*, τ. 429, 1.5.1945, σ. 280-281.

Μια σειρά από διαφορετικές σε ένταση και διάρκεια συγκρούσεις, ανάμεσα στους λογοτέχνες, εκδηλώνονται το διάστημα 1941-1944, παρά τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν. Δύο ζητήματα υπάρχουν στο υπόβαθρο όλων αυτών των επεισοδίων: Το γλωσσικό και η σχέση του καλλιτέχνη με τις μάζες.

Η πρώτη χρονικά διαμάχη αρχίζει, στο τέλος του 1941, όταν ο Ι.Θ. Κακριδής, παρουσιάζει στα μαθήματά του στη Φιλοσοφική σχολή Αθηνών, δύο μελέτες του, γραμμένες στη δημοτική και σε απλοποιημένο τονικό σύστημα, μια με σχόλια για τον Επιτάφιο του Θουκυδίδη και μια με καινοτόμες προτάσεις για τις κλασικές σπουδές. Το καθαρευουσιάνικο κατεστημένο εκμεταλλεύεται την ευκαιρία για να απαλλαγεί από έναν αξιόπιστο δημοτικιστή και αμέσως ξεκινά μια κλιμακούμενη διαδικασία διώξεων. Η συνέλευση του τμήματος εκδίδει καταδικαστικό ψήφισμα και η σύγκλητος με τη σειρά της τον παραπέμπει στο πειθαρχικό συμβούλιο ζητώντας ταυτόχρονα από το Υπουργείο Παιδείας την απόλυσή του. Ο Ι.Θ. Κακριδής διαβάλλεται ως «διασπαστής της εθνικής ενότητας» και «αρνητής της κλασικής παιδείας», ενώ, προκειμένου, να κινητοποιηθούν οι γερμανικές αρχές αντιπαραβάλλεται το δικό του «κακό παράδειγμα» στο ενδιαφέρον του κατακτητή για την ελληνική αρχαιότητα και επισημαίνονται οι παρόμοιες γλωσσικές μεταρρυθμίσεις στη σοβιετική εκπαίδευση.⁴⁵

Στον εναγόμενο συμπαραστέκεται, σχεδόν σύσσωμη, η λογοτεχνική οικογένεια, αρκετοί πανεπιστημιακοί, ακόμα και πολιτικά πρόσωπα.⁴⁶ Οι διανοούμενοι του αριστερού χώρου, αν και υστερούν σε μαχητικότητα σε σύγκριση με τους φιλελεύθερους ομοϊδεάτες τους, ανοίγουν επιπρόσθετα τη συζήτηση για τη θεσμική κατοχύρωση της ακαδημαϊκής ελευθερίας και προχωρούν σε μια περισσότερο κοινωνιολογική ανάλυση στο γλωσσικό ζήτημα. Από την άλλη οι πιο συντηρητικοί λόγιοι διαχωρίζονται από τις κομμουνιστικές αντιλήψεις για τη «γλώσσα του λαού».⁴⁷ Δηλωτική των διαφορετικών προσεγγίσεων είναι η κυκλοφορία με

⁴⁵ Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 107-109.

⁴⁶ Από τις υπερασπιστικές ενέργειες ξεχωρίζει το υπόμνημα του Α. Σβώλου και η επιστολή διαμαρτυρίας διανοουμένων της εποχής προς την πανεπιστημιακή σύγκλητο. Ανάμεσά στους συνυπογράφοντες συναντάμε τους Γρ. Ξερόπουλο, Αγγ. Σικελιανό, Π. Κανελλόπουλο. Κ. Τσάτσο, Α. Δελμούζο, Αγγ. Τερζάκη, Θρ. Καστανάκη, Μ. Καραγάτση κ.α. Υπέρ του Ι.Θ. Κακριδή καταθέτει και ο Γ. Παπανδρέου. Βλ. «Ένα υπόμνημα και μια διαμαρτυρία», *Νέα Εστία*, τ. 359, 1.4.1942, σ. 241-244.

⁴⁷ Κ.Α. Μερναίος, «Η Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 9, 7.8.1943, σ. 2. Στρατής Μυριβήλης, «Ο λογοτέχνης και η γλώσσα», *Πειραιικά Γράμματα*, τ. 2, Φεβρουάριος 1943, σ. 51-53.

αφορμή και τη συγκεκριμένη υπόθεση των βιβλίων *Η δίκη των τόνων* από τις εκδόσεις της Εστίας και η *Η ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος* από τον μαρξιστή Ι. Κορδάτο.

Τελικά το Συμβούλιο της Επικρατείας επικυρώνει, το καλοκαίρι του 1943, την ελαφριά ποινή της δίμηνης απόλυσης, πράγμα που φαντάζει ως νίκη των δημοτικιστών. Οι τελευταίοι αισθάνονται επιπλέον ωφελημένοι από την αντιπαράθεση, επειδή στη διάρκειά της συγκρότησαν μια πειστική επιχειρηματολογία.⁴⁸

Αργότερα ενθαρρυμένοι από τις εξελίξεις επικρίνουν τον Μ. Τριανταφυλλίδη για εξισοροπητική διάθεση στην εκπόνηση της σχολικής *Νεοελληνικής Γραμματικής*⁴⁹ και επιχειρούν την «de facto» αναγνώριση της δημοτικής: Μια ομάδα φιλολόγων ετοιμάζει λεξικό για την ερμηνεία των ιδιότυπων και δυσνόητων φράσεων στη νεοελληνική λογοτεχνία, ενώ άλλοι προωθούν τον εκσυγχρονισμό της ορολογίας στις νομικές και τεχνικές επιστήμες. Παράλληλα προτείνεται συνέδριο, ώστε να υιοθετηθεί μια ενιαία φόρμα της δημοτικής και ζητείται από ορισμένα πολιτικά πρόσωπα να χρησιμοποιούν τη ζωντανή γλώσσα στα επίσημα κείμενά τους, ενώ και η *Νέα Εστία* αποφασίζει, μετά από κριτική που της ασκείται από την Αριστερά, να αποκλείσει από τις στήλες της την καθαρεύουσα.⁵⁰

Μεγαλύτερη αναταραχή προκαλείται, όταν ο Άγγελος Σικελιανός δημοσιεύει στην *Νέα Εστία* τον «Πρόλογο» για το υπό έκδοση έργο του *Λυρικός βίος*, στον οποίο αποτιμά την μέχρι τότε πνευματική του πορεία και συστηματοποιεί τις ποιητικές του

⁴⁸ «Η Δίκη των τόνων», *Νέα Εστία*, τ. 382, 1.5.1943, σ. 633.

⁴⁹ Ο Κ. Βάρναλης ζητά να ξεχωρίσουν οι υποστηρικτές της νέας γλώσσας από αυτούς της μειχτής και ο Ν. Ποριώτης συμφωνεί μαζί του, ενώ ο Γ. Θεοτοκάς, πιο συγκαταβατικός, κατηγορεί τον Μ. Τριανταφυλλίδη για υποχωρήσεις, θεωρεί όμως την εργασία του εργαλείο για να αντικρουστεί και επιστημονικά η καθαρεύουσα. Ο Κ. Καρθαίος συνεργαζόμενος στη σύνταξη της *Νεοελληνικής Γραμματικής* δείχνει απολογητική διάθεση. Βλ. Κ. Βάρναλης, «Γραμματική και συγγραφείς», *Πρωΐα*, 17.12.1942. Ν. Ποριώτης, «Η νέα γραμματική», *Νέα Εστία*, τ. 375, 15.1.1943, σ. 112-113. Γ. Θεοτοκάς, «Η εξέλιξη του δημοτικισμού», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 4, Απρίλιος 1943, σ. 165-167. Κ. Καρθαίος, «Η σχολική *Νεοελληνική Γραμματική*», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 2, Φεβρουάριος 1943, σ. 86-89.

⁵⁰ «Μια ωραία πρωτοβουλία», *Νέα Εστία*, τ. 380, 1.4.1943, σ. 444-445. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Για τη γλώσσα», *Νέα Εστία*, τ. 381, 15.4.1943, σ. 501. «Η δημοτική της επιστήμης», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 5, Μάιος 1943, σ. 246. «Οι επιστήμονες και η δημοτική γλώσσα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 11, 21.8.1943, σ. 8. Κλέων Παράσχος, «Θεωρία και πράξη», *Νέα Εστία*, τ. 368, 1.10.1942, σ. 1011-1012. Πέτρος Χάρης, «Υψηλότεροι στόχοι», *Νέα Εστία*, τ. 409, 15.6.1944, σ. 564-565.

αντιλήψεις. Η εξαιρετικά επιτηδευμένη γλώσσα, η υφολογική σκοτεινότητα και το μυστικιστικό πνεύμα του κειμένου μονοπωλούν το ενδιαφέρον του πνευματικού κόσμου, ολόκληρο το φθινόπωρο του 1942. Αρχικά ορισμένοι επιφυλλιδογράφοι με μοτίβο τη φράση «Δεν καταλαβαίνουμε» διαμαρτύρονται για την ακατανοησία του «Προλόγου» και γενικότερα τον ελιτισμό των καλλιτεχνών. Αντιρρήσεις διατυπώνονται και στα *Πειραιϊκά Γράμματα*.⁵¹

Η αριστερή θέση εκφράζεται από τον Κ. Βάρναλη. Σε μια σειρά από χρονογραφήματα του, τα οποία γνωρίζουν μάλιστα σημαντική απήχηση, απορρίπτει ως «οπισθοδρομικό» το περιεχόμενο του «Προλόγου», με βάση την εκτίμηση ότι καλλιεργεί τη φυγή και την αντιεπιστημονική θεώρηση της πραγματικότητας.⁵²

Το επίμαχο κείμενο υπερασπίζονται προσωπικότητες της γενιάς του 30. Πρωτοστατεί Ο Γ. Θεοτοκάς, ο οποίος παρότι αποδέχεται τον κοινωνικό αντίκτυπο της τέχνης, υποστηρίζει ότι η έγνοια του κοινού και ο συγχρωτισμός με τον λαό ζημιώνουν την αισθητική δημιουργία, η οποία κατ' αυτόν παραπέμπει περισσότερο σε θρησκευτική τελετουργία και είναι εξ ορισμού κάτι «ανώτερο» και «ξεχωριστό». Αποδίδει ακόμα σε συμπλέγματα κατωτερότητας και πνευματική οκνηρία τις επιθέσεις στον Άγγελο Σικελιανό. Μια υπερλογική αντίληψη για την ποιητική έμπνευση αναδεικνύεται επίσης σε επιστολές που δημοσιεύονται, κατόπιν σχεδιασμού, στη *Νέα Εστία*, προκειμένου να περιοριστούν οι εντυπώσεις από τον κατακλυσμό των εφημερίδων με επικριτικά γράμματα.⁵³

Διαφωνίες εκφράζονται και για την επανέκδοση της *Οδύσσειας* του Ν. Καζαντζάκη. Οι περισσότερες σχετίζονται με την ογκώδη έκταση του έργου και την αδιαφορία, που ενδεχομένως αυτό δηλώνει, για την αδυναμία του κόσμου ακόμα και να το διαβάσει. Ασχολίαστη δε μένει και η διάσπαρτη σε όλο το ποίημα μηδενιστική φιλοσοφία.⁵⁴

⁵¹ Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 132-137. Κ. Καρθαίος, «Σκοτεινάδα ή ακατανοησία και γλώσσα», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 5, Νοέμβριος 1942, σ. 245-246.

⁵² Βλ. τα χρονογράφημα του Κ. Βάρναλη, με τίτλο «Περί σκότους», στην εφημερίδα *Πρωία* στις 11, 13, 14, και 15.10.1942.

⁵³ Γιώργος Θεοτοκάς, «Δεν καταλαβαίνουμε !», *Νέα Εστία*, τ. 368, 1.10.1942, σ. 1009-1010. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Σαφήνεια και ασάφεια», *Νέα Εστία*, τ. 369, 15.10.1942, σ. 1077-1079. Χρυσός Ευελπίδης, «Ο Πρόλογος και οι νέοι», *Νέα Εστία*, τ. 375, 15.1.1943, σ. 110-112.

⁵⁴ Βασίλης Ρώτας, «Κριτικοί στοχασμοί πάνω στην Οδύσσεια του Καζαντζάκη», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 17 και 18, 2.10.1943 και 9.10.1943, σ. 1, 6. Ο Κ.Ι. Δεσποτόπουλος θεωρεί απλοϊκές τις παρατηρήσεις

Η αναμέτρηση βρίσκει τους υποστηρικτές της αποστασιοποίησης, αν όχι ηττημένους τουλάχιστον μειωρηφούντες. Άλλωστε οι ίδιοι θα τροποποιήσουν το επόμενο διάστημα τις θέσεις τους αποδεχόμενοι μια τέχνη περισσότερο προσιτή και επίκαιρη. Στη συγκεκριμένη διαμάχη επιβιώνουν, ασφαλώς, και οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις των πνευματικών ανθρώπων στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Δεν είναι τυχαίο ότι η γενιά του 30 θα βρίσκεται στο στόχαστρο, όχι μόνο των λογοτεχνών που ωρίμασαν στην Κατοχή αλλά και όσων δέχτηκαν παλαιότερα την πολεμική της και αναζητούν μια ρεβάνς. Φαίνεται ότι ο υποκειμενισμός αρκετών δημιουργών τη δεκαετία του 30, ενοχλητικός και τότε σε πολλούς, είναι πια ασύμβατος με τις δυσχέρειες και τις απαιτήσεις των καιρών, αλλά και την ανερχόμενη διάθεση του κόσμου να εξέλθει από το πολιτικό και πνευματικό περιθώριο.

Οι αριστεροί λογοτέχνες και μετά το πέρας αυτών των διενέξεων μιλούν, σταθερά, για την ανάγκη η τέχνη να απευθύνεται στο σύνολο του λαού και επιχειρούν να τεκμηριώσουν ιστορικά την αλληλεπίδραση των πνευματικών φαινομένων με το «κοινωνικό γίνεσθαι». Κάτω όμως από αυτές τις γενικές παραδοχές διακρίνουμε διαφοροποιήσεις. Στα περισσότερο προβαλλόμενα άρθρα καταδικάζονται οι νεωτερίζουσες τάσεις της προηγούμενης δεκαετίας, ως σύμπτωμα γενικότερης κρίσης και ορίζεται ως προτεραιότητα κάθε δημιουργού η κατάλληλη θεματική επιλογή και η παραγωγή κάποιου κοινωνικού μηνύματος.⁵⁵ Αντίθετα ο Νικηφόρος Βρεττάκος δεν προκρίνει κάποιο από τα συστατικά του πνευματικού προϊόντος και αντιδρά στον αφορισμό της γενιάς του 30. Ο Άρης Αλεξάνδρου από τη μεριά του αποφαινεται ότι το υλικό πρέπει να αντλείται από τη ζωντανή κοινωνική πραγματικότητα, αλλά η μετουσίωσή του σε λογοτεχνικό έργο προϋποθέτει οπωσδήποτε το ταλέντο, τη φαντασία και την ιδιαίτερη ματιά του δημιουργού. Γενικά διαχωρίζει τις έννοιες «Θέμα» και «Έκφραση» και προτείνει να αξιολογούνται σε κάθε λογοτεχνικό ρεύμα και οι δύο αυτές παράμετροι.⁵⁶ Αυτές όμως οι ενστάσεις εντοπίζονται αργότερα και

του Β. Ρώτα. Κ.Ι. Δεσποτόπουλος, «Απάντηση στον κ. Ρώτα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 20, 23.10.1943, σ. 2.

⁵⁵ Γιάννης Κορδάτος, «Το κοινωνικό ζήτημα και η πνευματική δημιουργία», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 10, 14.8.1943, σ. 1, 7. Στρατής Δούκας, «Τέχνη και λαός», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 12, 28.8.1943, σ. 1, 7. Κ. Λ. Μερναίος, «Υποκειμενισμός και τέχνη», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 11, 21.8.1943, σ. 1, 6. Του ίδιου, «Ο καλλιτέχνης και το εγώ», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 16, 25.9.1943, σ. 1-2.

⁵⁶ Νικηφόρος Βρεττάκος, «Απάντηση στην έρευνα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 34, 5.2.1944, σ. 3, 6. Άρης Αλεξάνδρου, «Η έκφραση και το θέμα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 3, 26.6.1943, σ. 6.

στην επιχειρηματολογία καθοδηγητικών στελεχών του Κ.Κ.Ε., όταν οι τελευταίοι επεξεργάζονται μια πιο μαζική γραμμή απεύθυνσης στην πνευματική κοινότητα.

Στη διάρκεια της μάχης του «Προλόγου» ξεκινά μια ακόμα αντιπαράθεση. Εν μέσω αντεγκλήσεων για την αμεροληψία και την ικανότητα κάποιων κριτικών αλλά και για τη συνολική προσφορά της ελληνικής κριτικής τίθενται ερωτήματα για τη νομιμοποιητική βάση της επιστήμης αυτής, δεδομένης της μοναδικότητας κάθε πνευματικής δημιουργίας.⁵⁷ Το λογοτεχνικό έργο από τη στιγμή που παραδίδεται από τον δημιουργό ανήκει στην κοινωνία αντιτείνουν τα *Καλλιτεχνικά Νέα* και είναι επομένως χρήσιμη η μεσολαβητική λειτουργία της κριτικής.⁵⁸

Σημείο τριβής αποτελεί και η ερμηνεία της θεαματικής στροφής τμημάτων του πληθυσμού προς το βιβλίο. Απέναντι στις επιφυλάξεις που εκφράζονται οι προοδευτικοί λογοτέχνες διαπιστώνουν, ενθουσιασμένοι, τη μορφωτική άνοδο του λαού, την οποία θεωρούν προμήνυμα για έναν αναβαθμισμένο ρόλο του μελλοντικά.⁵⁹ Πάντως και μια αποτίμηση όλων αυτών των συγκρούσεων φανερώνει ότι η έννοια λαός, ανεξάρτητα από την ονομασία που της δίνεται, κατά περίπτωση, όπως «μέσος αναγνώστης», «κοινό», «η γλώσσα των απλών ανθρώπων», εισάγεται, δυναμικά, στη λογική και στην αρθρογραφία ενός διευρυνόμενου κύκλου λογοτεχνών.

⁵⁷ Η αρχή γίνεται, όταν ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος δημοσιεύει στα *Πειραιϊκά Γράμματα* μια σειρά από μελέτες για την νεοελληνική λογοτεχνία και τον ρόλο της κριτικής. Με παρατηρήσεις του διαφωνούν οι Η. Βενέζης, Π. Χάρης, Ε. Κριαράς και πιο επίμονα ο Κλ. Παράσχος. Σημειώνεται ακόμα και ένας ενδοαριστέρος καβγάς, ανάμεσα στους Β. Βαρίκα και Γ. Βαλέτα, εξαιτίας ενός κειμένου του τελευταίου στο οποίο εκθειάζεται ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Απόκριση», *Νέα Εστία*, τ. 376, 1.2.1943, σ. 178-180. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Παράλογη διένεξη», *Νέα Εστία*, τ. 390, 1.9.1943, σ. 1111-1112. Γ. Βαλέτας, «Φιλολογικές συζητήσεις», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 12, 28.8.1943, σ. 8.

⁵⁸ Κ.Α. Μεραναίος, «Κριτικός και οδηγητής», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 13, 4.9.1943, σ. 1, 6. Βιργίλιος Σολωμονίδης, «Η κριτική της κριτικής», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 32, 15.1.1944, σ. 1-2.

⁵⁹ Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Πνευματικά ενδιαφέροντα», *Νέα Εστία*, τ. 374, 1.1.1943, σ. 45-46. Πέτρος Χάρης, «Παρακμή της φλυαρίας», τ. 381, 15.4.1943, σ. 450-451. Σπ. Γιαννάτος, «Διασυρμός», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 2, 19.6.1943, σ. 2. Ν. Κατηφόρης, «Ένα νέο θέατρο για νέους ανθρώπους», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 3, 26.6.1943, σ. 1-2. Την αισιοδοξία των *Καλλιτεχνικών Νέων* για σημαντικά πνευματικά οφέλη από την αύξηση της αναγνωσιμότητας δε συμμερίζεται ο αρθρογράφος τους Νίκος Παππάς. Νίκος Παππάς, «Ο πνευματικός πυρετός του 1943», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 35, 19.2.1944, σ. 3, 8.

Η συζήτηση για το μέλλον

Η σταδιακή ωρίμανση της πεποίθησης ότι η λήξη του πολέμου πλησιάζει συνοδεύεται από τη βεβαιότητα για σημαντικές αλλαγές μετακατοχικά και οι πνευματικοί άνθρωποι τοποθετούνται απέναντι σε αυτή την προοπτική. Ένα άρθρο του Γ. Θεοτοκά με τίτλο «Προς τ' ανοιχτά», δημοσιευμένο τον Αύγουστο του 1943 στα *Καλλιτεχνικά Νέα*, είναι μια από τις πρώτες ενδείξεις για την καινούρια διάθεση.⁶⁰

Διαφωνίες προκύπτουν σε σχέση με την έκταση της επιθυμητής μεταβολής. Μόνο ο Σ. Μυριβήλης απορρίπτει με ένα αλληγορικό του κείμενο, ολοκληρωτικά, τις «νέες ιδέες». Ιδιαίτερα επιμένει σε υποτιμητικά σχόλια για το γυναικείο φύλο και την παρουσία του στη λογοτεχνία, με επακόλουθο να δεχτεί την αποστομωτική απάντηση της Ρ. Ιμβριώτη.⁶¹

Οι προοδευτικοί λογοτέχνες, κάτω από το σύνθημα «νέος ανθρωπισμός», δηλώνουν την επιθυμία τους για την ανατροπή στα μέχρι τότε κοινωνικά δεδομένα.⁶² Οι αστοί συνάδελφοί τους επιχειρούν να περιορίσουν την ατζέντα σε μεταρρυθμίσεις που αφορούν τη λειτουργία του πανεπιστημίου, τη γυναικεία χειραφέτηση, την ανάπτυξη της επαρχίας και τη σχέση με την Ευρώπη.⁶³ Η δυναμική όμως των πραγμάτων τους υποχρεώνει να σχεδιάσουν μια σειρά από υποχωρήσεις. Η ίδια η *Νέα Εστία* αρχίζει να αντιμάχεται τον προσδιορισμό της ως «συντηρητικό» περιοδικό, προαναγγέλλει την ενασχόλησή της με κοινωνικά ζητήματα και επιμελείται ακόμη και ένα αφιέρωμα στον Δ. Γληνό από το οποίο απουσιάζει, ασφαλώς, η αντιστασιακή και πολιτική του δράση, εκτός από μια αναφορά για την πίστη του στη κοινωνική δικαιοσύνη.⁶⁴

⁶⁰ Γιώργος Θεοτοκάς, «Προς τ' ανοιχτά», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 9, 7.8.1943, σ. 1.

⁶¹ Ο Σ. Μυριβήλης παρουσιάζει έναν γάιδαρο, τον οποίο ως καινούριο θεό προσκυνά το ευκολόπιστο πλήθος. Από την άλλη η στάση του απέναντι στο γυναικείο ζήτημα επιφέρει την εκδίωξή του από τα *Καλλιτεχνικά Νέα*. «Πολλή σαβούρα πήραμε στο μικρό μας σκάφος από το φόβο του πελάγου» είναι το σχόλιο που κάνει η διεύθυνση. Βλ. Στρατής Μυριβήλης, «Ο αντίθεος», *Νέα Εστία*, τ. 386, 1.7.1943, σ. 852. Του ίδιου, «Για τη γυναίκα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 2, 19.6.1943, σ. 1. Ρόζα Ιμβριώτη, «Για τη γυναίκα», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 3, 26.6.1943, σ. 1, 6. «Έξι μήνες», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 26, 4.12.1943, σ. 1.

⁶² Κ.Λ. Μεραναίος, «Για έναν καινούριο ανθρωπισμό», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 2, 19.6.1943, σ. 1, 6.

⁶³ Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Η φοιτητική», *Νέα Εστία*, τ. 400, 1.2.1944, σ. 175-176.

⁶⁴ Πέτρος Χάρης, «Μορφές πνευματικής ζωής», *Νέα Εστία*, τ. 408, 1.6.1944, σ. 514-519. Του ίδιου, «Υψηλότεροι στόχοι», *Νέα Εστία*, τ. 409, 15.6.1944, σ. 564-565. Κ.Δ. Γεωργούλης, «Δημήτρης Γληνός», *Νέα Εστία*, τ. 399, 15.1.1944, σ. 106-111.

Απότοκο της προσδοκίας για ανανέωση είναι η τάση σε νέους δημιουργούς για συγγραφή έργων και έκδοση περιοδικών. Η *Νεανική Φωνή* (Θ. Ραχούτης Τ. Κωνσταντινίδης), η *Φοιτητική Τέχνη* (Π.Γ. Μελάς, Γ. Κότσιρας, Λ. Πλατής), το *Ξεκίνημα* Πειραιώς (Μ. Ρούνης, Γ. Σταμπόλης), η *Φοιτητική*, και το *Ξεκίνημα* Θεσσαλονίκης (Μ. Αναγνωστάκης, Π. Θασίτης) αμφισβητούν με την ύπαρξή και τις θέσεις τους την τότε πνευματική ιεραρχία. Οι δύο τελευταίες εκδόσεις, ειδικότερα, στις οποίες το στίγμα της Αριστεράς είναι έντονο, διατυπώνουν έναν πιο επιθετικό λόγο. Το κλίμα αυτό βοηθά και άλλους αρθρογράφους να αντιπαρατεθούν με τη *Νέα Εστία* για την ηγεμονική της συμπεριφορά.⁶⁵

Οι ήδη καθιερωμένοι λογοτέχνες με εξαίρεση αυτούς της Αριστεράς φαίνεται να αναγνωρίζουν ως απειλή αυτές τις κινήσεις η οποία απαιτεί όμως κατάλληλο χειρισμό. Αρχικά καλωσορίζουν τη νεανική ορμητικότητα και προσπαθούν να τη κηδεμονεύσουν.⁶⁶ Εμφανώς θυμωμένοι στη συνέχεια δηλώνουν έτοιμοι για μια αμοιβαία αξιολόγηση, μετά τον τερματισμό του πολέμου. Ανήσυχοι όμως για ένα τέτοιο ενδεχόμενο δημοσιεύουν, δίχως πολλές φορές κάποια αφορμή, απολογιστικά κείμενα για τη συνολική τους δραστηριότητα.⁶⁷ Πάντως από όλο το φάσμα των λογοτεχνών συνεχίζεται και μεταπολεμικά η προσπάθεια να εξασφαλιστεί η υποστήριξη της νέας γενιάς. Τα περισσότερα έντυπα θα δημιουργήσουν στήλες και θα θεσπίσουν βραβεία για νέους δημιουργούς.

Σε όλες αυτές τις διαμάχες των λογοτεχνών (δημοτική γλώσσα, «Πρόλογος» του Σικελιανού, λογοτεχνική κριτική, εκδοτικός οργανισμός, μεταπολεμική πραγματικότητα, νέα έντυπα) διοχετεύονται οι πολιτικές αντιλήψεις που δε μπορούν μέσα στο κατοχικό πλαίσιο να εκδηλωθούν ανοιχτά. Η έκβαση των συγκεκριμένων υποθέσεων σηματοδοτεί τη μετατόπιση προς τα αριστερά.

Οι ευνοϊκές συνθήκες δε μένουν αναξιοποίητες. Το εαρινό εξάμηνο του 1944 εμφανίζεται ένα πλατύ κάλεσμα του Ε.Α.Μ.-Λογοτεχνών. Το κείμενο αυτό μαζί με το

⁶⁵ Σπ. Γιαννάτος, «Νέοι και παλαιοί», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 44, 4.9.1943, σ. 2. «Ηρωισμοί», *Καλλιτεχνικά Νέα*, τ. 16, 25.9.1943, σ. 1. Πέτρος Χάρης, «Ένα αίνιγμα», *Νέα Εστία*, τ. 393, 15.10.1943, σ. 1257-1258.

⁶⁶ Με πατρικό ύφος δίνονται συμβουλές στους νέους και για τη στάση τους απέναντι στην παράδοση αλλά και για την καλύτερη διαμόρφωση των περιοδικών τους. Βλ. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Περιττή συμβουλή», *Νέα Εστία*, τ. 399, 15.1.1944, σ. 175-176. «Οι νέοι μας», *Πειραιϊκά Γράμματα*, τ. 3, Σεπτέμβριος 1942.

⁶⁷ Πέτρος Χάρης, «Πνευματικός κατήφορος», *Νέα Εστία*, τ. 391, 15.9.1943, σ. 1123-1124. Άγγελος Τερζάκης, «Πνευματική στάση», *Νέα Εστία*, τ. 399, 15.1.1944, σ. 103-104.

πανηγυρικό μήνυμα της Ε.Ε.Λ. για την αποχώρηση του κατακτητή και κάποια άρθρα του κομματικού στελέχους, Μ. Αυγέρη αποτυπώνουν την καινούρια κατεύθυνση του Κ.Κ.Ε. στο χώρο της διανοήσης.⁶⁸ Συγκεκριμένα διατηρούνται, ανεξάρτητα από κάποιες ελαστικότερες διατυπώσεις, οι πολιτικές προϋποθέσεις για να ανήκει κανείς στην Αριστερά, η τεχνοτροπία όμως αφήνεται στην ελεύθερη επιλογή του κάθε δημιουργού. Με βάση την καινούρια θεώρηση όλες οι τάσεις είναι αποδεκτές, συμπεριλαμβανομένου του Υπερρεαλισμού. Διευκρινίζεται ακόμη ότι η λογοτεχνία δεν εξαντλείται στη δημοσιογραφική καταγραφή των γεγονότων. Λίγο πριν την Απελευθέρωση όλο και περισσότεροι προσχωρούν στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.) και η επιρροή του κομμουνιστικού κόμματος στους ανθρώπους του πνεύματος φθάνει στο απόγειό της.⁶⁹

Το επόμενο διάστημα θα δούμε λογοτέχνες να χαιρετίζουν την νόμιμη επανακυκλοφορία του *Ριζοσπάστη* και να συνδράμουν στις εκδηλώσεις για τα 26χρονα του Κ.Κ.Ε.⁷⁰

Απελευθέρωση: ηγετική διάθεση και ιδεολογική ανασφάλεια

Στις 12 Οκτωβρίου 1944 η Αθήνα γιορτάζει την Ελευθερία της. Στις παρελάσεις που ακολουθούν τιμητική θέση δίνεται στους ανθρώπους της τέχνης. Τα συνθήματα που ακούγονται «Οι συγγραφείς στην υπηρεσία του λαού» και «Η τέχνη από τον λαό και για τον λαό» αποτυπώνουν την ηθική και πολιτική δικαίωση που αισθάνονται οι εαμικοί λογοτέχνες, αλλά προμηνύουν και τη μεταπολεμική τους πρόταση.⁷¹ Όλα αυτά αναλύονται διεξοδικότερα στο σχετικό ψήφισμα της Ε.Ε.Λ. Στο προγραμματικό αυτό κείμενο, που εκφωνείται από τον Ά. Σικελιανό, αλλά στη σύνταξή του συμβάλλει και ο Μ. Αυγέρης, εισάγεται η θέση για τον ενιαίο

⁶⁸ Στην πραγματικότητα το κάλεσμα προς άπασα την πνευματική κοινότητα διατυπώνεται νωρίτερα, τουλάχιστον από τον Σεπτέμβρη του 1943 επικαλύπτεται όμως τότε από τη σκληρή κριτική προς άλλα λογοτεχνικά ρεύματα. Μ. Στεφανίδης, «Η τέχνη για τη ζωή», *Πρωτοπόροι*, τ. 2, Σεπτέμβρης 1943, σ. 2-5.

⁶⁹ Μάρκος Αυγέρης, «Προγνωστικά για την αυριανή τέχνη», *Φιλολογικά Χρονικά*, τ. 17-19, 15.10.1944, σ. 175-177. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 189-193.

⁷⁰ «Οι διανοούμενοι χαιρετίζουν τον Ριζοσπάστη», *Ριζοσπάστης*, 15.11.1944.

⁷¹ Έλλη Αλεξίου, «Οι πνευματικοί άνθρωποι στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 87-88 1962, σ. 310-314.

χαρακτήρα της περιόδου 1936-1944 και το διπλό αγώνα του ελληνικού λαού το 1940 απέναντι και στον ιταλικό φασισμό και στη μεταξική δικτατορία. Επιπλέον η κατοχική διακυβέρνηση χαρακτηρίζεται προδοτική και αδιάφορη για τον λιμό του 1941 και αντιπαραβάλλεται στην «άψογη» συμπεριφορά όλου, σχεδόν, του πνευματικού κόσμου.⁷²

Στη συνέχεια δίνεται συλλογική διάσταση στα αιτήματα: κάθαρση, δικαίωση των εθνικών διεκδικήσεων, οικονομική ισότητα και τελικά λαοκρατία. Στο κλείσιμο του κειμένου ορίζεται η ευθύνη των λογοτεχνών να αναδείξουν τον τύπο του ανθρώπου, ο οποίος θα εργαστεί για την καινούρια πραγματικότητα. Η απήχηση του κειμένου είναι μεγάλη, αφού δημοσιεύεται ακόμη και στο πρωτοσέλιδο της φιλελεύθερης *Νέας Εστίας*.

Οι αστοί λογοτέχνες είτε σωπαίνουν είτε υιοθετούν, ασθενικά, το διάγγελμα της Ε.Ε.Λ. Μερικοί αποδέχονται ορισμένες αλλαγές, δίχως να δίνουν σε αυτές κάποιο κοινωνικό ή πολιτικό πρόσημο ενώ άλλοι εμφανίζονται ανοιχτοί σε κάποια μορφή σοσιαλισμού. Ακόμη όμως και οι τελευταίοι, παρότι εξυμνούν τον λαϊκό παράγοντα, δύσκολα αναγνωρίζουν αυτόν ως καταλύτη των εξελίξεων και προτάσσουν την περισσότερο ουδέτερη έννοια «Οι νέοι άνθρωποι». Όλοι πάντως επικρίνουν την οικονομική αναρχία και τις ανισότητες του αστικού συστήματος.⁷³

Η εμπειρία της Κατοχής και ο ενθουσιασμός της Απελευθέρωσης επιδρούν στις συνειδήσεις. Οι αστοί διανοούμενοι δείχνουν υποχωρητικοί απέναντι στην πολιτική αντίληψη της Αριστεράς, δεν προσχωρούν όμως ολοκληρωτικά σε αυτήν.

Η κάθαρση της πνευματικής ζωής και τα όριά της

Η ενωτική διάθεση, που υπάρχει στο ψήφισμα της Ε.Ε.Λ. δεν απηχείται και στο εσωτερικό της Εταιρίας. Στη Γενική Συνέλευση της 5^{ης} Νοεμβρίου 1944, επικρατεί ένταση. Οι Μ. Λουντέμης, Γ. Καζαντζάκη και Θ. Κορνάρος καταγγέλλουν τον Σ. Μελά για την προτροπή του σε ενεργητική συνεργασία με τους κατακτητές, στα γνωστά του άρθρα στην *Καθημερινή* τον Μάιο του 1941, για την υπονόμηση

⁷² Η εκτίμηση είναι ασφαλώς ανειλικρινής, αφού στη διάρκεια της Κατοχής ένα μεγάλο τμήμα λογοτεχνών κατηγορείται για μηδαμινή προσφορά στον απελευθερωτικό αγώνα. Η πρωτοκαθεδρία όμως της αριστερής διανόησης την υποχρεώνει πλέον να προστατεύει, δημόσια, την εικόνα της λογοτεχνικής οικογένειας. «Οι Πρωτοπόροι στον αγώνα», *Πρωτοπόροι*, τ. 1, Αύγουστος 1943, σ. 1-2.

⁷³ *Νέα Εστία*, τ. 415-418, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1944. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 223-227.

μιας έκκλησης λογοτεχνών με στόχο την αποτροπή εκτελέσεων και για την παροχή πληροφοριών στην Ασφάλεια. Καταληκτικά ζητούν τη διαγραφή του. Η πρόταση υπερψηφίζεται από 37 μέλη, παρά τη διαφωνία μιας ομάδας για τη μη εξέταση της υπόθεσης από το πειθαρχικό συμβούλιο.⁷⁴

Ο Σ. Μελάς καταθέτει ένσταση στις 10 Νοεμβρίου 1944 στο Ειρηνοδικείο Αθήνας και προκειμένου να αποκτήσει αυτή νομική υπόσταση συνυπογράφεται από τους Κ. Ουράνη, Γρ. Ξενόπουλο, Π. Χάρη, Ν. Ποριώτη, Κ. Αθανασιάδη, Δ. Κόκκινο, Γ. Κατσίμπαλη και Γ. Θεοτοκά. Οι τελευταίοι, βέβαια, επιδιώκουν και πετυχαίνουν να αφαιρεθεί από το κείμενο η φράση « της αναληθούς και αβασίμου κατηγορίας, της διατυπωθείσης από λόγους προσωπικής εμπάθειας εναντίον του» και να μείνει ως μόνο δικαιολογητικό για την ανάκληση της δίωξης η μη εφαρμογή της καταστατικής διαδικασίας. Την ίδια ημέρα το Υπουργείο Παιδείας με έγγραφο του στην Ε.Ε.Α διατυπώνει ενστάσεις για τη διαδικασία που ακολουθήθηκε.⁷⁵ Το Ειρηνοδικείο σε σύντομο χρονικό διάστημα ακυρώνει την καταδίκη του Σ. Μελά, ενώ ο ίδιος απαλλάσσεται και από το Δικαστήριο Δοσίλογων, στο οποίο είχε επίσης οδηγηθεί. Οι αθωωτικές αποφάσεις δε θα σταθούν όμως αρκετές για να επιχειρήσει την επιστροφή του στην Εταιρία.

Η εξόφθαλμη περίπτωση του Σ. Μελά και ο χειρισμός της λειτούργησαν, πιλοτικά, για την αριστερή παράταξη του σωματείου, ώστε να επεκταθεί η απόδοση ευθυνών στο σύνολο των διανοουμένων, που στήριζαν, είτε το κατοχικό σύστημα είτε παλαιότερα το μεταξικό καθεστώς και να διαπιστωθεί η δυνατότητα επιβολής των κυρώσεων από τη Γενική Συνέλευση, δίχως τις χρονοβόρες και απρόβλεπτες διαδικασίες των πειθαρχικών οργάνων. Δεν είναι συμπτωματικό ότι στην επίμαχη συνεδρίαση κατηγορείται και ο πρώην πρόεδρος της Εταιρίας Μ. Αργυρόπουλος για τη σύμπλευσή του με την 4^η Αυγούστου και γίνονται υπαινιγμοί για όσους συνεργάστηκαν με το «προδοτικό» *Κουαδρίβιο*.

Το ίδιο διάστημα ο *Ριζοσπάστης* επιδοκιμάζει τη διαγραφή του Σ. Μελά και προτρέπει σε απομάκρυνσή του και από την Ακαδημία Αθηνών. Τον Μάιο του 1945, όταν κυκλοφορεί, το όργανο της προοδευτικής διανοήσης, *Ελεύθερα Γράμματα* η

⁷⁴ Αρχείο Ε.Ε.Α., Πρακτικά των συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου και των Γενικών Συνελεύσεων, Συνεδρίαση του Δ.Σ. της 27^{ης} Οκτωβρίου 1944, Γενική Συνέλευση της 5^{ης} Νοεμβρίου 1944.

⁷⁵ Αρχείο Ε.Ε.Α., φ. Εξωτερική αλληλογραφία., «Υπουργείο Παιδείας. Διαγραφές Δοσίλογων», αρ. 224, 10-11-1944. Στο ίδιο, «Προσφυγή Μελά κ.λ.π. για τις διαγραφές τους», αρ. 225, 13.11.1944.

εξιδανικευτική εικόνα για τη στάση όλης σχεδόν της πνευματικής κοινότητας στα χρόνια της Κατοχής εγκαταλείπεται και αντικαθίσταται από ένα δίπολο: Από τη μια επίσημοι εκπρόσωποι του πνεύματος (Ακαδημία Αθηνών, πανεπιστημιακοί καθηγητές, προβεβλημένοι λογοτέχνες) οι οποίοι αναπαρήγαγαν τα ναζιστικά ιδεολογήματα και κατείχαν αξιώματα την οχταετία 1936-1944 και από την άλλη οι «ζωντανοί δημιουργοί» που βοήθησαν, πολύμορφα, την Εθνική Αντίσταση.⁷⁶

Η πλειοψηφία της Ε.Ε.Λ. φαίνεται να εφαρμόζει στον χώρο του πνεύματος την κατεύθυνση του Κ.Κ.Ε. για άμεση τιμωρία των δοσίλογων. Ωστόσο το δικαστικό σύστημα και οι αστοί διανοούμενοι αποδεικνύονται έτοιμοι να ανακόψουν αυτή την προοπτική, πράγμα που με την εκδήλωση των Δεκεμβριανών τελικά γίνεται. Δηλωτικό για τις προθέσεις των τελευταίων είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους συνυπογράφοντες την αίτηση αναίρεσης του Σ. Μελά στην πραγματικότητα τον αντιπαθούσαν και ήταν μάλλον πεισμένοι για την ενοχή του.

Η διαχείριση της αντιστασιακής δραστηριότητας

Το ενδιαφέρον των λογοτεχνών στρέφεται και στα γεγονότα του άμεσου παρελθόντος. Οι αριστεροί παρουσιάζουν το διάστημα 1941-1944 ως εφάμιλλη συνέχεια του 1821, συνδέουν την έναρξη της Αντίστασης με την 28^η Σεπτεμβρίου 1941, ημερομηνία ίδρυσης του Ε.Α.Μ. και προβάλλουν ως πρότυπο τα πολιτικά μορφώματα που γέννησε η απελευθερωτική δράση του Επαναστατικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (Ε.Λ.Α.Σ.). Συμπληρωματικά σε αυτή τη θεώρηση λειτουργεί η ανάδειξη του κοινωνικού περιεχομένου της Ελληνικής Επανάστασης και η καταγραφή της ως κατά βάση λαϊκής υπόθεσης, σε αντίθεση με τον ανασταλτικό ρόλο των τότε κυρίαρχων στρωμάτων.⁷⁷ Προς επιβεβαίωση αυτών των κατευθύνσεων το Κ.Κ.Ε. προκηρύσσει λογοτεχνικό διαγωνισμό με θέμα την πρόσφατη Κατοχή.⁷⁸

Από την άλλη οι διανοούμενοι που απείχαν από το Ε.Α.Μ. και τις άλλες οργανώσεις αγωνιούν να ενταχθούν στη σφαίρα της Εθνικής Αντίστασης. Προκειμένου να το πετύχουν μεγαλοποιούν τις συστάσεις που δέχτηκαν από τις

⁷⁶ «Ως τότε», *Ριζοσπάστης*, 8.11.1944. «Πνευματικός δοσιλογισμός», *Ελεύθερα Γράμματα* από τ. 9, 23.6.1944 ως τ. 14, 10.8.1944.

⁷⁷ Διαφωτιστικά είναι τα τεύχη που αφιερώνουν τα *Ελεύθερα Γράμματα* στην τετράχρονη Αντίσταση και στην Επανάσταση του 1821 στις 28.9.1945 και 22.3.1946 αντίστοιχα.

⁷⁸ «Τα λογοτεχνικά βραβεία», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 40, 5.4.1946, σ. 1.

γερμανικές αρχές, μεριμνούν να εκδώσουν έργα λογοτεχνών που απαγορεύτηκαν από τη λογοκρισία και διευκρινίζουν, συχνά αυτοβούλως, μελανά σημεία για την προηγούμενη στάση τους. Κυρίως όμως επιμένουν να καταγραφεί ως αντιστασιακή πράξη η ανακούφιση που πρόσφεραν στα χρόνια της Κατοχής με τη συγγραφική τους εργασία. Αργότερα και όσο επαινούνται από φορείς της πολιτείας παρουσιάζουν όλο και πιο αναβαθμισμένη την αντιστασιακή τους δράση.⁷⁹

Η λογοτεχνική κοινότητα αναζητά επίσης μια συμβολική ημερομηνία για τον πρόσφατο εθνικό αγώνα. Το δίλημμα 12 ή 28 Οκτώβρη 1944 απαντάται όσο βαδίζουμε προς τη λήξη του εμφυλίου, οπότε οι αναφορές στην επικίνδυνη σε συνειρμούς πρώτη ημερομηνία, σχεδόν, εξαφανίζονται.

Τα Δεκεμβριανά και η αποτίμησή τους

Η ανάμειξη πνευματικών ανθρώπων στις μάχες του Δεκέμβρη, σε όποιο βαθμό υπήρξε, αρχικά, αποσιωπάται. Με μεγαλύτερη άνεση δημοσιεύονται πληροφορίες για τα θύματα είτε από τη μια είτε από την άλλη πλευρά. Ενδεικτικά μαθαίνουμε για την ανατίναξη της οικίας του Γρ. Ξενόπουλου από τον Ε.Λ.Α.Σ., για τη σύλληψη και μεταφορά του Α. Εμπειρικού στα Κρώρα και για τον εγκλεισμό αριστερών καλλιτεχνών στην Ελ Ντάμπα.

Ένα τμήμα της αστικής διάνοησης παρακολουθεί τα γεγονότα με αμηχανία και αποδίδει την «τραγωδία», όπως τα αποκαλεί, στον απρόβλεπτο και ασταθή χαρακτήρα του Έλληνα. Μόνο στην υπό διεύθυνση Στρατή Μυριβήλη *Καλλιτεχνική Ελλάδα* και σε ένα σημείωμα για την Ελένη Παπαδάκη στη *Νέα Εστία* ενοχοποιείται

⁷⁹ Η *Νέα Εστία* για παράδειγμα υποστηρίζει ότι το αφιέρωμα της στον Δ. Γληνό, προκάλεσε την επέμβαση των γερμανικών αρχών και το τρίμηνο κλείσιμο της. Βέβαια το κείμενο εμφανίζεται τον Ιανουάριο του 1944 και το περιοδικό διακόπτει την κυκλοφορία του τον Σεπτέμβριο, μια περίοδο που η έλλειψη χαρτιού αναγκάζει όλα τα έντυπα να σταματήσουν την έκδοσή τους. Έπειτα ο διευθυντής του εντύπου, απαντώντας σε κατηγορίες, που αφορούν δημοσιευμένες μελέτες για Γερμανούς καλλιτέχνες και τις ραδιοφωνικές του εκπομπές, αναφέρει ότι υποχώρησε σε πιέσεις, θεωρώντας πολυτιμότερη τη διάσωση της *Νέας Εστίας*. Μετέπειτα, όταν η *Νέα Εστία* βραβεύεται από την Ακαδημία Αθηνών και το Υπουργείο Παιδείας, αυτοπροβάλλεται ως «αντιστασιακό» περιοδικό που έδινε διαρκώς τη μάχη με τους μηχανισμούς του κατακτητή και ζητά αυτό πλέον αποδείξεις για να αναγνωρίσει αυτή την ιδιότητα και σε κάποιο άλλο έντυπο. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Σκέψεις», *Νέα Εστία*, τ. 430, 1.5.1945, σ. 278-279. Πέτρος Χάρης, «Αδούλωτες φωνές», *Νέα Εστία*, τ. 427, 1.4.1945, σ. 130. Του ίδιου, «Τα είκοσι χρόνια της *Νέας Εστίας*», *Νέα Εστία*, τ. 447, 15.2.1946, σ. 245 και «Το Υπουργείο της Παιδείας για τα εικοσάχρονα της *Νέας Εστίας*», *Νέα Εστία*, τ. 450, 1.4.1946, σ. 436.

η εαμική πλευρά και τα γεγονότα του Δεκέμβρη ονομάζονται «στάση», όρος που χρησιμοποιήθηκε από την επίσημη πολιτεία και άνοιγε το ζήτημα των ποινικών κυρώσεων.⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση όμως η μερική υιοθέτηση αριστερών ιδεών από αστούς διανοούμενους αναχαιτίζεται με τα Δεκεμβριανά.

Συμφιλιωτική διάθεση δείχνει και ο χώρος της Αριστεράς. Η Ε.Ε.Λ. δεν τοποθετείται επίσημα για τη σύγκρουση, αποφασίζει μόνο με πρόταση της φιλοκομμουνιστικής παράταξης να αιτηθεί οικονομική ενίσχυση από την πολιτεία για όσα μέλη της επλήγησαν τον Δεκέμβρη. Από την καταγραφή που γίνεται δεν παραλείπονται τα ονόματα δεξιών λογοτεχνών.⁸¹ Η ολοκληρωμένη άποψη της προοδευτικής διάνοησης για τα γεγονότα κατατίθεται, μετά τη παρέλευση ενός χρόνου. Στο άρθρο γραμμής του Μ. Αυγέρη, στα *Ελεύθερα Γράμματα*, τα Δεκεμβριανά νοηματοδοτούνται ως μάχη για την ελευθερία, η οποία όμως γίνεται αντιληπτή μόνο στην εθνική της διάσταση. Επιπλέον ο αντίπαλος δεν εντοπίζεται, εντός της χώρας, στο πρόσωπο της εγχώριας αστικής τάξης, αλλά στην ξενική επιβουλή. Στο μέτρο που γίνονται επικρίσεις για εσωτερικές δυνάμεις αυτές αφορούν πρώην συνεργάτες των Γερμανών. Μόνο ο Ασ. Πανσέλληνος αναγνωρίζει μια κοινωνική παράμετρο και ερμηνεύει τη σύγκρουση ως έκφραση της διαχρονικής αντίθεσης ανάμεσα στον λαό και τους δυνάστες του.⁸²

Ο πρόσφατος πόλεμος και η δεκεμβριανή αναμέτρηση τροφοδοτούν την άνοιξη του 1945 μια συζήτηση για την οριοθέτηση της Ελευθερίας. Στην αντίληψη της Αριστεράς η εξεταζόμενη έννοια αποτελεί ένα συλλογικό δικαίωμα, το οποίο προϋποθέτει την απουσία ανθρώπινης εκμετάλλευσης, την ανεξαρτησία κάθε έθνους και τη δημοκρατική οργάνωση του πολιτεύματος. Στον αντίποδα όλων αυτών οι Κ.Δ. Τσάτσος και Κ.Δ. Γεωργούλης κ.α. προβάλλουν την αστική οπτική και αντιμετωπίζουν την Ελευθερία περισσότερο ως προσωπικό αγώνισμα. Έπειτα ξεχωρίζουν την «ελληνική ελευθερία», προσδιορίζουν ως ιδιαίτερα γνωρίσματά της την ατομικότητα και το μέτρο και καταλήγουν στην ασυμβατότητά της με την κομμουνιστική θεωρία. Ο κομμουνισμός ωστόσο δεν απορρίπτεται, προς το παρόν, ως

⁸⁰ Πέτρος Χάρης, «Ένα αινιγματικό βιβλίο», *Νέα Εστία*, τ. 419-420, Δεκέμβρης 1944, σ. 873-875. Στο ίδιο, «Χωρίς υποσχέσεις», σ. 936 και Άλκης Θρύλος, «Ελένη Παπαδάκη», σ. 939-940. «Ζητήματα και Θέματα», *Καλλιτεχνική Ελλάδα*, τ. 1-3, Γενάρης- Φλεβάρης-Μάρτης 1945, σ. 78-79.

⁸¹ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική αλληλογραφία, «Κατάλογος παθόντων από Δεκεμβριανά», αρ. 186, 8.2.1945.

⁸² Μάρκος Αυγέρης, «Ο Δεκέμβρης», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 30-31, 7.12.1945, σ. 1-2. Στο ίδιο, Ασ. Πανσέλληνος, «Το Δεκεμβριανό σύμβολο», σ. 1.

βλαπτικός, αλλά ως ανεφάρμοστος στην Ελλάδα. Επιπλέον πιστώνεται ακόμη στην Οχτωβριανή Επανάσταση η διεύρυνση της δημοκρατικής ιδέας με τα εργασιακά δικαιώματα.⁸³ Πάντως οι συγκεκριμένες θεωρήσεις για την Ελευθερία επιβάλλουν στους υποστηρικτές τους διαφορετικά καθήκοντα, σε μια εποχή που το πολιτικό τοπίο ακόμη διαμορφώνεται.

Το δημοκρατικό μέτωπο του πνεύματος

Οι μεταδεκεμβριανές εξελίξεις και το ξεδίπλωμα της «Λευκής τρομοκρατίας» υποχρεώνουν τους Έλληνες λογοτέχνες να επαναπροσδιορίσουν το πολιτικό τους στίγμα. Η αριστερή διανόηση επαναλαμβάνει τα αιτήματα για σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, αναμόρφωση της παιδείας, βελτίωση της θέσης των φτωχότερων στρωμάτων και οπωσδήποτε αποκλεισμό της πιθανότητας να επιστρέψει η χώρα στην προπολεμική κατάσταση, εκλείπει όμως η ριζοσπαστική φρασεολογία της Απελευθέρωσης.

Ταυτόχρονα τα έντυπα που πρόσκεινται στο Κ.Κ.Ε. στηλιτεύουν τις επιδρομές παρακρατικών ομάδων σε καλλιτεχνικές παραστάσεις και βιβλιοπωλεία, τις αυθαίρετες επεμβάσεις στη διοίκηση, το καλλιτεχνικό προσωπικό και το ρεπερτόριο στο Εθνικό Θέατρο και τη Λυρική Σκηνή και τις δίκες σε βάρος εκπαιδευτικών. Επιπλέον καταγγέλλουν τις φυλακίσεις, τις διοικητικές ποινές και τη στέρηση προνοιακών ενισχύσεων σε μια σειρά λογοτέχνες, υπενθυμίζοντας την προσφορά των περισσότερων από αυτούς στον απελευθερωτικό αγώνα.⁸⁴ Η εικόνα του αντιστασιακού που αδικείται σε αντιδιαστολή με την ατιμωρησία ή έστω την επιείκεια για όσους ανήκουν στην κατηγορία του δοσιλογισμού επανέρχεται συνεχώς. Συνολικά η πολιτική εξουσία της περιόδου χαρακτηρίζεται ανελεύθερη και

⁸³ Κώστας Αμάντος, «Η ελληνική πνευματική και πολιτική ελευθερία», *Νέα Εστία*, τ. 419-420, Δεκέμβρης 1944, σ. 867-873. Κωνσταντίνος Τσάτσος, «Ελληνική ελευθερία», *Νέα Εστία*, τ. 421-426, Ιανουάριος-Μάρτιος 1945, σ. 9-15. Κ.Δ. Γεωργούλης, «Το νόημα της ελευθερίας», *Νέα Εστία*, τ. 427, 1.4.1945, σ. 86-90. Γρηγόρης Κασσιμάτης, «Η μέρα της Ελλάδος» *Νέα Εστία*, τ. 429, 1.5.1945, σ. 223-224.

⁸⁴ Οι Θ. Κορνάρος και Ν. Χάγερ Μπουφίδης φυλακίζονται. Οι Μ. Αυγέρης, Γ. Μπεράτης και Κ. Πολίτης απομακρύνονται από την Επιθεώρηση Επαγγελματικής Υγιεινής, το Υπουργείο Εσωτερικών και το Βρετανικό Ινστιτούτο, όπου εργάζονταν αντίστοιχα, ενώ η Γαλάτεια Καζαντζάκη μετατίθεται από τη βιβλιοθήκη του δήμου Αθήνας στην υπηρεσία καθαριότητας. Επιπλέον κατάσχονται τα γραπτά του Β. Ρώτα και ανακαλείται η χορήγηση παπουτσιών στον Απ. Μελαχρινό από την ΟΥΝΡΑ.

απειλητική για τη συμφιλίωση. Συνεπακόλουθα προτείνεται να σχηματιστεί, ως συνισταμένη ενός ευρύτερου λαϊκού κινήματος ένα μέτωπο αντίστασης της δημοκρατικής διανοήσης, η χωρητικότητα του οποίου διαστέλλεται, ώστε να περιληφθούν σε αυτό δημοσιογράφοι, νομικοί και λειτουργοί της εκπαίδευσης.⁸⁵

Στο πλαίσιο αυτής της κατεύθυνσης υπογράφονται κείμενα διαμαρτυρίας, συντάσσονται εκκλήσεις εγκλείστων διανοουμένων, πραγματοποιούνται συγκεντρώσεις και επιδιώκονται, δίχως τις περισσότερες φορές να ευοδωθούν συναντήσεις με τον τότε Υπουργό Παιδείας ή άλλους κυβερνητικούς φορείς. Παράλληλα αναπτύσσεται η διεθνής αλληλεγγύη με αρωγούς προσωπικότητες και οργανώσεις από τη Βρετανία, τις Η.Π.Α. ακόμη και τη Νότια Αφρική. Στυλοβάτης όμως της προσπάθειας αναδεικνύεται η λογισσύνη της Γαλλίας.⁸⁶ Με φροντίδα του Γαλλικού Ινστιτούτου διαφεύγουν στο εξωτερικό πνευματικοί άνθρωποι της Αριστεράς, όπως οι Ε. Αλεξίου, Μ. Κρανάκη, Ν. Σβορώνος, Κ. Αξελός και Κ. Καστοριάδης κ.α.⁸⁷ Επίσης με αφετηρία το Παρίσι ξεκινά εκστρατεία ενημέρωσης για την αντιδημοκρατική οπισθοδρόμηση στην Ελλάδα, στη διάρκεια της οποίας ο Π. Ελυάρ έρχεται στην Αθήνα και μιλά σε μια σειρά από εκδηλώσεις.⁸⁸

Η δραστηριότητα αυτή αναβαθμίζεται, μετά τις καταγγελλόμενες ως νόθες εκλογές τον Μάρτη του 1946. Τον Ιούνιο αποστέλλεται στην Αναθεωρητική Συνέλευση και γνωστοποιείται στη διεθνή γνώμη η διαμαρτυρία των λογοτεχνών της Ελλάδας για το διάταγμα «Περί εκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλεύομενων την δημόσιαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας», γνωστό ως Γ΄ ψήφισμα. Σύντομα ακολουθεί ψήφισμα κατά της λογοκρισίας στις δημόσιες παραστάσεις. Τον Σεπτέμβριο του 1946 υπογράφεται νέα καταγγελία, περισσότερο χρωματισμένη

⁸⁵ Δημήτρης Φωτιάδης, «Όταν οι άλλοι», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 7, 23.6.1945, σ. 1-2. Του ίδιου, «Ένας χρόνος», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 42, 1.5.1946, σ. 1-2 και «Υποχρεώσεις», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 45, 15.6.1946, σ. 1-2.

⁸⁶ «Ο Ελληνισμός της Αμερικής», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 7, 23.6.1945, σ. 1-2. Στο ίδιο, «Μια διαμαρτυρία», τ. 19, 14.10.1945, σ. 2 και τ. 49, 15.8.1946.

⁸⁷ Ανδρικοπούλου Νέλλη, *Το ταξίδι του Ματαρόα 1945, Στον καθρέφτη της μνήμης*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2008, σ. 42-53.

⁸⁸ Η σημαντικότερη πραγματοποιείται με φροντίδα της Ε.Ε.Λ. στο θέατρο Αττικών και στη διάρκεια της ο Ελυάρ εκφωνεί το ποίημα «Αθήνα». Η αίγλη του Γάλλου ποιητή εξασφαλίζει την επιτυχία στις εκδηλώσεις. Ακόμη και ο Γ. Σεφέρης, αν και βαρυνυμεί, παρακολουθεί αρκετές. Βλ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 44, 1.6.1946 και Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες, Ε' (1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951)*, Ίκαρος, Αθήνα 1977, σ. 33-37.

πολιτικά, στην οποία εμφανίζεται η έννοια «εμφύλιος πόλεμος» και η θεωρία της επιβολής του στον ελληνικό λαό. Στο πλαίσιο αυτό δημοσιοποιούνται οι βιαιοπραγίες στην επαρχία, οι θανατικές καταδίκες, το άνοιγμα των τόπων εξορίας, η εκδίωξη χιλιάδων υπαλλήλων και η παρεμπόδιση της συνδικαλιστικής και της δημοσιογραφικής δραστηριότητας.⁸⁹ Τον ίδιο μήνα συλλέγονται επικριτικές δηλώσεις διανοουμένων για την επαναφορά της βασιλικής οικογένειας.⁹⁰

Οι πνευματικοί άνθρωποι της Αριστεράς συνειδητοποιούν ότι το πολιτικό περιβάλλον γίνεται ολοένα και πιο ασφυκτικό διατηρούν όμως ισχυρή την επιρροή τους και εξειδικεύουν μάλλον με επιτυχία τη μετωπική λογική, όπως φαίνεται από το πλήθος των πρωτοβουλιών, τη διεισδυτικότητά τους και την προτίμηση που δείχνεται σε εκπροσώπους σωματείων και σε όσους έχουν κάποια θεσμική θέση.

Αυτό που δεν επιτυγχάνεται είναι η ενιαία εφαρμογή της καινούριας κατεύθυνσης. Την Άνοιξη του 1945, ο διευθυντής των προπολεμικών *Πρωτοπόρων*, Π. Πικρός εκδίδει το δικό του έντυπο, *Νέα ζωή*. Η θεματολογία του απλώνεται και σε επιστημονικά ζητήματα. Προνοητική αποδεικνύεται η δημοσίευση νομικών εκθέσεων για τεκταινόμενα επί Κατοχής και Δεκεμβριανών (γερμανικές αποζημιώσεις, διοικητικό έργο του Ε.Λ.Α.Σ., δράση της Ο.Π.Λ.Α., Αμνηστία).⁹¹

Επίσης σε ένα τόνο αυτεπιβεβαίωσης απαριθμούνται οι επιτυχίες των κομμουνιστικών κομμάτων της Ευρώπης, στον χώρο του πνεύματος, και καταληκτικά υποδεικνύεται ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Ξεχωρίζουν ακόμη αφιερώματα στον Κ. Μαρξ και υποστηρικτικά κείμενα για την Ε.Σ.Σ.Δ., διατυπωμένα με την τυπική μαρξιστική ορολογία.⁹² Γενικά η επιδίωξη του Σοσιαλισμού ομολογείται. Αυτό όμως

⁸⁹ «Το πνεύμα σε διωγμό», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 8, 30.6.1945, σ. 1-2. Στο ίδιο, «Η διαμαρτυρία των λογοτεχνών», τ. 46, 1.7.1946, σ. 187. Στο ίδιο, «Εκκλήση», σ. 1-2.

⁹⁰ Οι τοποθετήσεις γίνονται από τους Ν. Καζαντζάκη, Ι. Μαυροκορδάτο και Έλλη Λαμπρίδη. Βλ. «Τρία μηνύματα», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 50, 1.9.1946, σ. 2.

⁹¹ Ε. Βαφειάδης, «Πως θα πληρώσει η Γερμανία», *Νέα Ζωή*, τ. 1, 25.3.1945, σ. 16-17. Α. Λίποβατς, «Η νομική θέση των οργανώσεων αντίστασης», *Νέα Ζωή*, τ. 4, 15.5.1945, σ. 130. Γιώργου Πουλίδη, «Το κράτος του νόμου και το κράτος του δικαίου», *Νέα Ζωή*, τ. 2, 15.4.1945, σ. 54-56. Του ιδίου, «Αντιφάσεις στην εθνική μας ζωή και νομικά περίεργα», *Νέα Ζωή*, τ. 3, 1.5.1945, σ. 90-92. «Η τιμωρία των δοσίλογων», *Νέα Ζωή*, τ. 5, 1.6.1945, σ. 163 και «Ο αναγκαστικός νόμος 119/45 και οι δίκες των λαϊκών αγωνιστών», *Νέα Ζωή*, τ. 8, 15.7.1945, σ. 262-263.

⁹² «Η προσχώρηση του Pablo Picasso στο ΚΚ της Γαλλίας», *Νέα Ζωή*, τ. 2, 15.4.1945, σ. 36-37. Μ. Λ. Ασσερέν, «Γάλλοι διανοούμενοι και αγωνιστές», *Νέα Ζωή*, τ. 2, 15.4.1945, σ. 52. Μέλπω Αξιώτη, «Μεταπολεμικά», *Νέα Ζωή*, τ. 8, 15.7.1945, σ. 262-263. «Από την πνευματική κίνηση της Ε.Σ.Σ.Δ.», *Νέα Ζωή*, τ. 5, 1.6.1945, σ. 160. «Καρλ Μαρξ», *Νέα Ζωή*, τ. 4, 15.5.1945, σ. 105.

θα μπορούσε να τρομάξει ένα διεκδικήσιμο τμήμα μη αριστερών διανοουμένων. Οι αναφορές των *Ελεύθερων Γραμμάτων* στο σοβιετικό μοντέλο, εκτός από αναλογικά λιγότερες, δεν έχουν τον ίδιο χαρακτήρα. Τα επιχειρούμενα ανοίγματα της *Νέας Ζωής* στόχευαν μάλλον στην προσέλκυση συνεργατών και όχι στη διευκόλυνση της συσπείρωσης, κατά των αντιδημοκρατικών εξελίξεων. Προβληματική αποδεικνύεται στην παρούσα συγκυρία η συγγραφή από τον Π. Πικρό ενός βιβλίου του με επαινετικό περιεχόμενο για τον Ι. Στάλιν.⁹³

Η αρχική δέσμευση του περιοδικού για ανεξαρτησία από κάθε παράταξη και το γεγονός ότι η κυκλοφορία του αποδυνάμωνε τα *Ελεύθερα Γράμματα* θα πρέπει να προβληματίσαν το Κ.Κ.Ε.⁹⁴ Η διαγραφή όμως του Π. Πικρού ερμηνεύεται από τη διάσταση του με την τότε γραμμή.

Περισσότερο εντός κομματικού κλίματος ήταν ένα άλλο έντυπο της Αριστεράς, οι *Νέοι Σταθμοί*. Η θετική τους υποδοχή, στις αρχές του 1947, από τον *Ρίζο της Δευτέρας*, αλλά και η συστηματική συνεργασία μαζί τους λογοτεχνών του κόμματος, σε αντίθεση με την τακτική που ακολουθήθηκε στην περίπτωση της *Νέας Ζωής*, επαληθεύουν τον ισχυρισμό.⁹⁵ Από την υπόλοιπη αρθρογραφία του περιοδικού ενδιαφέρον παρουσιάζουν μια νεκρολογία στον Ν. Καρβούνη, ένα καταγγελτικό κείμενο για την πολιτική δίωξη του Τ. Τσάπλιν στις Η.Π.Α. και η προσπάθεια αποδόμησης των βραβείων Νόμπελ.⁹⁶

Η τριχοτόμηση της αστικής διάνοησης

Το ίδιο διάστημα αρκετοί αστοί λογοτέχνες, Η. Βενέζης, Γ. Θεοδοκάς, Μ. Ροδάς, Γ. Μπεράτης, Ν. Σ. Μοναχός, και περιστασιακά οι Στ. Ξεφλούδας και Κ.Θ. Δημαράς συμμετέχουν ο καθένας με το σκεπτικό του στις πλατιές πρωτοβουλίες της Αριστεράς.⁹⁷

⁹³ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, Δ', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 96.

⁹⁴ «Σ' ελεύθερο στίβο», *Νέα Ζωή*, τ. 1, 25.3.1945, σ. 1-2.

⁹⁵ «Σχόλια και γνώμες», *Νέοι Σταθμοί*, τ. 7, 20.4.1947, σ. 60.

⁹⁶ Φώτος Γιοφύλης, «Νίκος Καρβούνης», *Νέοι Σταθμοί*, τ. 4, 5.3.1947, σ. 1. Σταύρος Τσακίρης, «Σαρλό», *Νέοι Σταθμοί*, τ. 10-11, Ιούνιος 1947, σ. 1. Γιώργος Κοτζιούλας, «Η Ελλάδα και το Νόμπελ», *Νέοι Σταθμοί*, τ. 2, 20.1.1947, σ. 10.

⁹⁷ Πρώτος θα ανανήψει ο Η. Βενέζης, λίγο μετά το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου. Το ίδιο διάστημα οι παλιοί εαμικοί Σ. Σκίπης και Ν. Προεστόπουλος προσχωρούν στη Δεξιά. Επίσης για τον Γ. Θεοδοκά

Ένας άλλος κύκλος, οι Π. Χάρης, Α. Χουρμούζιος, Κ. Ουράνης, Ρ. Γκόλφης, περισσότερο αυτόνομα ο Ο. Ελύτης κ.α. διαμορφώνουν το σχήμα των δύο άκρων, δηλαδή της αριστερής και δεξιάς αδιαλλαξίας, δίχως όμως να προσδιορίζουν αυστηρά το πολιτικό περιεχόμενο των δύο όρων. Οι ίδιοι τοποθετούνται σε έναν τρίτο πόλο που επιδιώκει τη σύνθεση και την καλλιέργεια της ατομικής ευθύνης. Πιο συγκεκριμένα αποδέχονται την υλοποίηση κάποιων αλλαγών στο πολιτικό οικοδόμημα, αρκεί να γίνουν βαθμιαία και με μη βίαιες μεθόδους, θεωρώντας κάθε επιπλέον αναστάτωση ζημιογόνα για την ανασυγκρότηση της χώρας. Πρακτικά στηρίζουν κριτικά τα διάφορα κυβερνητικά σχήματα και πριμοδοτούν εκπροσώπους κυρίως του κεντρώου χώρου.⁹⁸

Αναφορικά με το κλίμα αυταρχισμού καταδικάζουν τα πειθαρχικά μέτρα σε βάρος λογοτεχνών, τις επιθέσεις σε θέατρα, διαφωνούν με την προληπτική λογοκρισία και στέκονται μάλλον αρνητικά απέναντι στο Γ΄ ψήφισμα. Ταυτόχρονα όμως δεν υπογράφουν καμιά καταγγελία και δυσφορούν για τη διακίνησή των κειμένων στο εξωτερικό, ενώ ενοχλούνται και από τις καλλιτεχνικές απεργίες. Ακόμη ενημερώνουν στα έντυπά τους για την επίσκεψη του Π. Ελύάρ στην Αθήνα και τις παρεμβάσεις του, αλλά επιδεικτικά αποφεύγουν να τις σχολιάσουν.⁹⁹

Με πυρήνα αυτές τις θέσεις επανασχηματίζεται μια φιλελεύθερη τάση διανοουμένων, η οποία δυνητικά εκτείνεται από μετριοπαθείς δεξιούς ως κεντρώους και παλιούς βενιζελικούς. Ο χώρος αυτός ανακτά την ιδεολογική του αυτοπεποίθηση, εξαιτίας όμως της ρευστότητάς του και ίσως της δυσκολίας του να εκτιμήσει τις πολιτικές προοπτικές βρίσκεται, ως την αρχή του 1947, σε μια κατάσταση επιφυλακής.

είναι εξ αρχής σαφές ότι η δραστηριότητά του δεν συνιστά μια γενικότερη συμφωνία με την Αριστερά. «Παροιμίες» *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 52, 1.10.1946, σ. 296. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, ο.π., σ. 577-581.

⁹⁸ Πέτρος Χάρης, «Σπατάλης εγκώμιο», *Νέα Εστία*, τ. 427, 1.4.1945, σ. 84-85. Του ίδιου, «Το υπεύθυνο άτομο», *Νέα Εστία*, τ. 429, 1.5.1945, σ. 212-215. Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Το ζωτικό μίσος», *Νέα Εστία*, τ. 430, 15.5.1945, σ. 296-304. Ρήγας Γκόλφης, «Ο Βενιζέλος και οι λόγιοι», *Νέα Εστία*, τ. 447, 1.2.1946, 242-243. Κώστας Ουράνης, «Ο κοινωνικός ρόλος του λογοτέχνη», *Ελλάς*, 23.7.1945. Οδυσσέας Ελύτης, «Πνευματική πρωτοπορία», *Ελευθερία*, 17.8.1945.

⁹⁹ Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Πνευματικά ήθη», *Νέα Εστία*, τ. 449, 1.3.1946, σ. 371. Του ίδιου, «Περί προληπτικού ελέγχου», *Νέα Εστία*, τ. 459, 15.8.1946, σ. 882. «Αγώνες και αγώνες», *Νέα Εστία*, τ. 453, 15.5.1946, σ. 690. Φάνης Μιχαλόπουλος, «Ο Ιωάννης Κωλέττης στο Παρίσι», *Νέα Εστία*, τ. 489, 1947, σ. 1351-1355. Ω., «Ο Paul Eluard στην Αθήνα», *Νέα Εστία*, τ. 451, 15.4.1946, σ. 493-494.

Η σκλήρυνση των αστικών κυβερνήσεων ευνοεί επίσης τον πολιτικό λόγο μιας πιο καθαρόαιμης δεξιάς και κάποιων λιγότερο ακραίων, αλλά αντικομμουνιστών δημιουργών. Οι Σ. Μελάς, Σ. Μυριβήλης, Αλκ. Θρύλος, Α. Καραντώνης, και Μ. Καραγάτσης επιδοκιμάζουν τις κυβερνητικές αποφάσεις και συνεργούν μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις στις απολύσεις συναδέλφων τους. Επιπρόσθετα ιχνογραφούν το μελλοντικό κατηγορητήριο σε βάρος της προοδευτικής διανοήσης. Οι έννοιες «εθνική προδοσία», «απειλή για την ασφάλεια του κράτους», «απόπειρα αρπαγής της εξουσίας» αποτελούν σταθερά σημεία στην αρθρογραφία τους, η οποία συμπληρώνεται και με σχόλια, συνήθως πεζοδρομιακού επιπέδου, για την προσωπικότητα και τη λογοτεχνική αξία των αντιπάλων τους.¹⁰⁰ Παράλληλα συντάσσεται ένα κείμενο υποστήριξης του Γ΄ ψηφίσματος και εμφατικά δηλώνεται η συμφωνία του πνευματικού κόσμου της Ελλάδας, παρά το γεγονός ότι την επιστολή συνοδεύει ελάχιστος αριθμός υπογραφών.

Το πρώτο ρήγμα στην Ε.Ε.Λ.-Η δημιουργία της Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδας

Η Ε.Ε.Λ. λειτουργεί ως ομπρέλα στις ενέργειες της αριστερής διανοήσης. Μια μερίδα συντηρητικών λογοτεχνών θεωρεί ανάμειξη στις κομματικές διαμάχες τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, δεν μπορεί όμως να παρέμβει ουσιαστικά στις διαδικασίες της Εταιρίας εξαιτίας και της εκκωφαντικής της αποτυχίας στις εκλογές του σωματείου τον Φεβρουάριο του 1945.¹⁰¹

Επακόλουθο αυτής της διαφωνίας είναι να αρχίσει η διαρροή μελών της Ε.Ε.Λ. Την άνοιξη του 1945 αποχωρούν οι Κ. Αθανασιάδης, Λ. Λάρμης και Σ. Μυριβήλης. Το καλοκαίρι ακολουθούν η Ειρήνη Αθηναία και ο Ν. Πετιμεζάς-Λαύρας. Τους πρώτους μήνες του 1946 θα προστεθούν η Μελισάνθη και ο Άλκης Θρύλος. Τον Μάιο του ίδιου έτους πληροφορούμαστε την ίδρυση της Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδας. Η δημιουργία του νέου σωματείου αν και

¹⁰⁰ «Ένα γράμμα», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 50, 1.9.1946. Στο ίδιο, «Επίπληξη», τ. 52, 1.10.1946. Σπύρος Μελάς, «Ελληνες...Λογοτέχνες», *Εμπρός*, 18.6.1946. «Εαμοεμετός», *Ελληνικό Αίμα*, 18.6.1946. Στο ίδιο, «Δεν κινδυνεύουν οι ελευθερίες των Ελλήνων πολιτών», 19.6.1946. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, ο.π., σ. 163.

¹⁰¹ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική Αλληλογραφία, «Ο Ποριώτης διαμαρτύρεται για αταξία σε Γ.Σ.», αρ. 188, 28.2.1945.

κυοφορούνταν από τότε που εκδηλώθηκαν οι πρώτες παραιτήσεις πραγματοποιείται τελικά, μετά τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου, όταν δηλαδή ο πολιτικός χώρος της δεξιάς ανακάμπτει. Η Εταιρία ενισχύεται το επόμενο διάστημα με τους Μ. Καραγάτση και Ν. Προεστόπουλο.¹⁰²

Τα διακηρυκτικά κείμενα της καινούριας οργάνωσης δεν αρκούνται σε πνευματικά ζητήματα, αλλά επεκτείνονται και σε θέματα, όπως πίστη στην ιδέα της πατρίδας, βοήθεια στο κράτος στον αγώνα κατά της σλαβικής προπαγάνδας και ξερίζωμα των διεθνιστικών ιδεών.¹⁰³ Αποκαλυπτική για την πολιτική φυσιογνωμία της Εθνικής Εταιρίας είναι και η παρουσία σε αυτή των Κ.Δ. Τσάτσου και Π. Κανελλόπουλου.

Η Ε.Ε.Λ. επιλέγει να προστατεύσει το κύρος της ως το επίσημο σωματείο των λογοτεχνών και αποφεύγει μια δημόσια αναμέτρηση με την αντίπαλη Εταιρία. Αντίθετα το Διοικητικό της Συμβούλιο επιχειρεί να μεταπείσει όσους παραιτούνται και επιδιώκει, μολοντί δέχεται προσβλητικές επιθέσεις, τη δημιουργία τυπικών έστω σχέσεων ανάμεσα στις δύο οργανώσεις.¹⁰⁴

Πάντως η Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδας ελάχιστα απασχολεί τα έντυπα της περιόδου ενώ και τα σχετικά σχόλια στα *Ελεύθερα Γράμματα* έχουν περισσότερο έναν τόνο απαξίωσης. Ακόμη και η τότε κυβέρνηση δεν πριμοδοτεί, εμφανώς τουλάχιστον, τη φιλική προς αυτήν Εταιρία. Φαίνεται ότι η τελευταία δεν αποτέλεσε σε πρώτη φάση ένα μέγεθος ικανό να επηρεάζει τις εξελίξεις.

Κοινωνική ευθύνη των λογοτεχνών και πνευματική ελευθερία

¹⁰² Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική Αλληλογραφία. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ. Κ. Αθανασιάδη- Λ. Λάρμη», αρ. 194, 6.3.1945. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Ι. Οικονομίδη», αρ. 195, 15.3.1945. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Σ. Μυριβήλη», αρ. 198, 31.5.1945. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Ειρήνης Αθηναίας», αρ. 199, 1.6.1945. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Ν. Πετιμέζα-Λαύρα», αρ. 200, 22.6.1945. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Μελισσάνθης», αρ. 207, 25.2.1946. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ Άλκη Θρύλου», αρ. 208, 5.3.1946. «Παραίτηση από Ε.Ε.Λ. Μ. Καραγάτση» αρ. 217, 12.9.1946. Πρόεδρος στην Εθνική Εταιρία αναλαμβάνει ο Σ. Μυριβήλης. Αρχείο Πρωτοδικείου Αθηνών, Καταστατικά Σωματείων, Καταστατικό της Εθνικής Εταιρίας των λογοτεχνών της Ελλάδας, αρ. 2852, 10.5.1946.

¹⁰³ Σ. Παναγιωτόπουλος, «Τα ιδανικά της Εθνικής Εταιρίας των Λογοτεχνών της Ελλάδας», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 1, 15.2.1948, σ. 59.

¹⁰⁴ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική Αλληλογραφία. «Ο Μυριβήλης απαντάει στην πρόσκληση», αρ. 278/29.11.1947.

Παράλληλα με τις πολιτικές αντιπαραθέσεις ξανάρχεται στο προσκήνιο η σχέση του πνευματικού ανθρώπου με την κοινωνία. Τα *Ελεύθερα Γράμματα* ξεκινούν από την άνοιξη του 1945 έρευνες με σχετικό περιεχόμενο. Οι ίδιοι οι τίτλοι («Η πνευματική Ελλάδα εμπρός στο δράμα της Κατοχής» και «Οι πνευματικοί μας άνθρωποι εμπρός στα μεταπολεμικά προβλήματα») και η επιλογή των ερωτημάτων («Ποια ήταν η αντίδρασή σας μπροστά στον κατακτητή», «Ποια ήταν η στάση των πνευματικών ανθρώπων εμπρός στη δοκιμασία» «Πως βλέπετε τις υποχρεώσεις του πνευματικού ανθρώπου», «Ο καλλιτέχνης θα κρατηθεί στην απομόνωση «αισθητισμού» ή θα πάρει ενεργό μέρος στον κοινωνικό αγώνα») δίνουν αφορμή στους εαμικούς λογοτέχνες να εκθέσουν το αντικατοχικό τους έργο και φανερώνουν τη στόχευση να αναδειχθεί ο τύπος του λογοτέχνη που ευαισθητοποιείται από τα προβλήματα των λαϊκών στρωμάτων και της ανθρωπότητας, εμπνέεται από αυτά και συνδράμει στο ξεπέρασμά τους, ακόμη και αν κάτι τέτοιο μειώσει τη δημιουργικότητά του.

Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι που φιλοξενούνται στις σελίδες του περιοδικού δείχνουν διαλλακτικοί. Η προβληματική της Αριστεράς δεν απουσιάζει και στα αντίστοιχα αφιερώματα της *Νέας Εστίας*, τον Ιούλιο του 1945 και το πρώτο εξάμηνο του 1946 στα οποία βέβαια ο όρος «κοινωνία» παραμερίζεται από τον λιγότερο φορτισμένο πολιτικά όρο, «εποχή».

Υπέρμαχος της καλλιτεχνικής αυτονομίας, εκτός από μεμονωμένα πρόσωπα, αναδεικνύεται το περιοδικό *Τετράδιο*, συνεπικουρούμενο από τα νεοεκδοθέντα *Νέα Γράμματα* και *Το Ταξίδι*, τα τελευταία όμως κρατάνε μια περισσότερο αμυντική στάση, όπως φανερώνει η πολυεμφανιζόμενη φράση «Δεν συνθηκολογούμε».¹⁰⁵

Οι παραπάνω κατηγορούνται για πνευματικό αναχωρητισμό και εγωπάθεια, ενώ στο πλαίσιο της αποδόμησής τους, ζητείται επιτακτικά ένας απολογισμός για τη δραστηριότητά τους στα χρόνια τα Κατοχής.¹⁰⁶ Ο αντίλογος πάντως στις θέσεις της Αριστεράς είναι ξανά υπαρκτός και αυτονόητα η πολυτέλεια της να απευθύνεται σε όλα τα καλλιτεχνικά ρεύματα και να ορίζει τους σκοπούς της πνευματικής παραγωγής

¹⁰⁵ Αλέξιος, «Το περιοδικό Ελεύθερα Γράμματα, τίτλος και περιεχόμενο», *Τετράδιο-Ιππόκαμπος*, τ. 1, Σεπτέμβριος 1945, σ. 3. Στέλιος Ξεφλούδας, «Απόψεις», *Νέα Γράμματα*, τ. 4, Ιούλιος 1944, σ. 323-324. Ειρήνη Καλκάνη, «Καρτερώντας το μήνυμα», *Το Ταξίδι*, τ. 2, Ιούνιος 1945, σ. 53-55. Ανδρέας Καραντώνης, «Ο Ελεφάντινος Πύργος», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, τ. 6, Αύγουστος 1945, σ. 15-16.

¹⁰⁶ Νικηφόρος Βρεττάκος, «Προς συναδέλφους», *Φιλολογικά Χρονικά*, τ. 17-18, 15.10.1944, σ. 171-174. Δημήτρης Φωτιάδης, «Νεολογισμοί», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 4, 2.6.1945, σ. 1-2. Γ. Λαμπρινός, «Σημεία των καιρών», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 48, 1.8.1946, σ. 1-2.

αποτελεί παρελθόν. Άλλωστε σταδιακά επιδιώκεται να διασφαλιστεί κάποια ποιότητα στο λογοτεχνικό προϊόν των αριστερών δημιουργών.¹⁰⁷

Η φιλελεύθερη τάση σταδιακά δυναμώνει την παρέμβασή της και από την αυγή του 1947 αναγγέλλει ότι θα αγωνιστεί για την ανεξαρτησία του πνεύματος από κάθε ιδεολογική θέση και κομματική διαδικασία. Αυτή η «δημοκρατία του πνεύματος», όπως αποκαλείται, παρουσιάζεται ως προϋπόθεση για την ομαλοποίηση της πολιτικής κατάστασης. Ταυτόχρονα χάνεται η ανεκτικότητα, αφού ξεκαθαρίζεται ότι όσοι δημιουργοί δεν ακολουθούν το συγκεκριμένο πρότυπο στερούνται τη λογοτεχνική ιδιότητα. Μάλιστα για να επιβεβαιωθεί η συγκεκριμένη θέση αποσπάσματα από έργα στρατευμένων στην Αριστερά λογοτεχνών παρουσιάζονται ως δείγματα πνευματικής στενότητας¹⁰⁸ και υπενθυμίζονται οι πρόσφατες παρεμβάσεις του Ζντάνωφ στην πνευματική ζωή της Ε.Σ.Σ.Δ., όπως και η δικαιολόγησή τους από τον Κ. Βάρναλη στον *Ρίζο της Δευτέρας*.¹⁰⁹ Η αντιπαράθεση αυτή διευκολύνει φιλελεύθερους λογοτέχνες που συμβάδισαν σε μια προηγούμενη φάση με τον προοδευτικό χώρο να επανακάμψουν στο αστικό στρατόπεδο.

Οι πολιτικές προεκτάσεις του θέματος πιστοποιούνται από το γεγονός ότι η απάντηση της Αριστεράς δεν δίνεται μόνο από τα *Ελεύθερα Γράμματα* αλλά αξιοποιούνται επίσης η *Ελεύθερη Ελλάδα* και ο *Ριζοσπάστης*. Μάλιστα επιστρατεύεται και ο Γ.Γ. του Κ.Κ.Ε., Ν. Ζαχαριάδης. Στα κατευθυντήρια αυτά κείμενα υποστηρίζεται ότι η αδιάκριτη αποδέσμευση από κάθε πολιτική αντίληψη λειτουργεί, αθωωτικά, για την οποιαδήποτε καταπίεση. Επιπλέον δηλώνεται ότι το σύνθημα για πνευματική ελευθερία πρακτικά αντιμάχεται την κατοχύρωση ενός δημοκρατικού περιβάλλοντος για τους πνευματικούς δημιουργούς και καλλιεργεί τη διχόνοια ανάμεσά τους.¹¹⁰ Το χάσμα που παρατηρείται στον διάλογο για την

¹⁰⁷ «Ανοίγουμε ένα νέο μέτωπο...τη μάχη της ποιότητας» διακηρύσσει ο Δ. Φωτιάδης. Δ. Φωτιάδης, «Η μάχη της ποιότητας», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 23-24, 23.10.1945, σ. 1-2.

¹⁰⁸ Από τη διαλογή που γίνεται δε λείπουν και ποιήματα των Ν. Καββαδία και Νικ. Βρεττάκου. Πέτρος Χάρης, «Ένας ευαίσθητος δείκτης», *Νέα Εστία*, τ. 472, 1.3.1947, σ. 260-264.

¹⁰⁹ Πέτρος Χάρης, «Ελεύθεροι πνευματικοί άνθρωποι», *Νέα Εστία*, τ. 468, 1.1.1947, σ. 5-7. Του ιδίου, «Οι λύκοι», *Νέα Εστία*, τ. 469, 15.1.1947, σ. 69-70 Κ.Δ. Τσάτσος, «Πολιτική ελευθερία και ο πνευματικός άνθρωπος», *Καθημερινή*, 2.3.1947 και 9.3.1947. Άγγελος Τερζάκης, «Η κρίση της Ελευθερίας», *Βήμα*, 22.1.1947.

¹¹⁰ Βασίλης Ρώτας, «Οι Λύκοι των άκρων και τα πρόβατα του κέντρου», *Ριζοσπάστης*, 23.1.1947. Κ. Βάρναλης, «Λύκοι και Πρόβατα», *Ριζοσπάστης*, 30.1.1947. «Πνευματική Ελευθερία», *Ριζοσπάστης*, 14.2.1947. Πέτρος Χάρης, «Η αγωνία μιας εποχής», *Νέα Εστία*, τ. 471, 15.2.1947, σ. 197-203. Βλ.

πνευματική ελευθερία προδιαγράφει αυτά που θα συντελεστούν στη διαμάχη των λογοτεχνών για το πολιτικό διακύβευμα της εποχής.

Οριστικοποίηση της ρήξης και εσωτερική αναταραχή στην Ε.Ε.Λ.

Το φθινόπωρο του 1947 εξαντλούνται και τα τελευταία αποθέματα μετριοπάθειας και οι φιλελεύθεροι δημιουργοί είναι έτοιμοι να περάσουν στο χώρο της «εθνικοφροσύνης». Αρχικά παύει να αναγνωρίζεται η προσφορά του Ε.Α.Μ. στην απελευθέρωση της χώρας και του προσάπτεται η μομφή του προσηλυτισμού αναφορικά με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στις περιοχές που διοικούσε. Έπειτα το σχήμα των δύο άκρων και η ορολογία «εμφύλιος πόλεμος» αντικαθίστανται από τον διαχωρισμό ανάμεσα σε «εθνικές δυνάμεις» και «εχθρούς της χώρας».¹¹¹

Η ίδρυση της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης της Ελλάδας», η απαγόρευση του Κ.Κ.Ε. και ο νόμος 509 βρίσκει την αστική διανοήση είτε στη φιλελεύθερη είτε στην πιο συντηρητική της μορφή να συμφωνεί στον τερματισμό του εμφυλίου πολέμου με ήττα του Κ.Κ.Ε. Όσοι ανήκουν στην Ε.Ε.Λ. ζητούν από το σωματείο τους να διευκρινίσει τη θέση του. Η αρχή γίνεται με άρθρο του Γ. Θεοτοκά και ακολουθεί σημείωμα του Π. Χάρη.¹¹²

Η Ε.Ε.Λ. ανταποκρίνεται αρχικά με ψυχραιμία στην πίεση, όμως η κλιμάκωσή της θα την θορυβήσει. Σε μια θυελλώδη συνεδρίαση του Δ.Σ., στις 15 και 16 Ιανουαρίου, οι Μ. Νικολαΐδης και Σ. Θεοδωρόπουλος υποστηρίζουν ότι ένας επώδυνος συμβιβασμός είναι απαραίτητος για να διασωθεί η Εταιρία και προκρίνουν την ομόφωνη έκδοση ενός ψηφίσματος κατά του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (Δ.Σ.Ε.), ενώ οι Λ. Κουκούλας και Μ. Λουντέμης αντιπαλεύουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, με αποτέλεσμα να σημειωθεί διάσταση στους κόλπους της αριστερής παράταξης. Μετά τη λήξη της διαδικασίας η συναινετική τάση οδηγεί το Δ.Σ. σε παραίτηση και προκηρύσσονται εκλογές με την ελπίδα ότι αυτή η κίνηση θα εκτονώσει την ένταση. Στις εκλογές της 27^{ης} Ιανουαρίου, εκτός από το φιλοκομμουνιστικό σχήμα, συγκροτείται κοινό ψηφοδέλτιο από φιλελεύθερους, επίσης τη σειρά άρθρων του Γ. Λαμπρινού με τίτλο «Φαινόμενα και πράγματα της πνευματικής μας ζωής» στον *Ριζοσπάστη* στις 24.7, 31.7 και 7.8 1947.

¹¹¹ Γιώργος Θεοτοκάς, «Τι είναι ο σύγχρονος ελληνισμός», *Νέα Εστία*, τ. 485, 5.9.1947, σ. 1107-1110. Πέτρος Χάρης, «Χριστούγεννα 1947», *Νέα Εστία*, τ. 491, Χριστούγεννα 1947, σ. 1.

¹¹² Γιώργος Θεοτοκάς « Η κρίσις των συνειδήσεων», *Έθνος*, 3.1.1948. Πέτρος Χάρης «Η μόνη λύση», *Νέα Εστία*, τ. 494, 1.2.1948, σ. 2.

διαφωνούντες αριστερούς και συντηρητικούς λογοτέχνες. Η συγκεκριμένη κίνηση εκλέγει τους περισσότερους συμβούλους όμως ο συσχετισμός δεν της επιτρέπει να διαμορφώνει, αυτοδύναμα, τις εξελίξεις.¹¹³

Στην πρώτη μετεκλογική συνεδρίαση εκπρόσωποι της καινούριας πλειοψηφίας με πρόφαση κάποιες παρατυπίες στη διεξαγωγή των εκλογών δε δέχονται να συγκροτηθεί το Δ.Σ. σε σώμα. Τα μέλη αυτά του σωματείου δεν κάμπτονται ούτε από τη συμβιβαστική πρόταση για διεξαγωγή εκλογών χωρίς συμμετοχή αριστερού ψηφοδελτίου ούτε ανταποκρίνονται σε ατομικές προσκλήσεις προκειμένου να συζητηθεί το μέλλον του σωματείου.¹¹⁴ Η κρίση μεταφέρεται και στην Ένωση Νέων Ελλήνων Λογοτεχνών, σωματείο το οποίο λειτουργούσε προπαρασκευαστικά για όσους ήθελαν να ενταχθούν στην Εταιρία. Μια ομάδα λογοτεχνών κατηγορεί το Δ.Σ. για φιλοκομμουνιστική στάση, καταθέτει πρόταση μομφής και κοινοποιεί την ενέργειά του σε κρατικούς φορείς.¹¹⁵

Τελικά, στις 2 Φεβρουαρίου 1948, υποβάλλεται ομαδική παραίτηση 36 μελών της Ε.Ε.Λ. Στο συνοδευτικό κείμενο δηλώνουν ότι όλα τα λογοτεχνικά σωματεία έχουν φθαρεί και επιβάλλεται να δημιουργηθεί ένα καινούριο. Οι αποχωρήσεις θα συνεχιστούν και η Εταιρία συρρικνώνεται.¹¹⁶

Είναι φανερό ότι στον κύκλο των δεξιών λογοτεχνών η απόφαση είναι ειλημμένη από την αρχή τουλάχιστον του 1948: ή πλήρης προσαρμογή της Ε.Ε.Λ. στις κυβερνητικές υποδείξεις ή προσπάθεια να διακοπεί η λειτουργία της. Η αριστερή

¹¹³ Αρχείο Ε.Ε.Λ., Πρακτικά των συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου και των Συνελεύσεων, Συνεδρίαση του Δ.Σ. της 15^{ης} και 16^{ης} Ιανουαρίου 1948. Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διάφορα, «Σύσταση του Ν. Βέη να παραιτηθεί το Δ.Σ.», 15.1.1948. «Αρχή σχεδίου του Μ. Νικολαΐδη για να σταματήσει η διάσπαση της Ε.Ε.Λ.», 15.1.1948. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 29.1.1948.

¹¹⁴ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διάφορα, «Σχέδιο υπομνήματος για να σωθεί η Ε.Ε.Λ.», 5.2.1948. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 5.2. και 19.2.1948.

¹¹⁵ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 1.4.1948.

¹¹⁶ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική Αλληλογραφία «Παραίτηση Αλκ. Γιαννόπουλου», αρ. 289, 15.1.1948. «Παραίτηση Μ. Νικολαΐδη», αρ. 290, 15.1.1948. «Οριστική παραίτηση Δ. Κόκκινου», αρ. 294, 25.1.1948. «Παραίτηση Μ.Δ. Στασινόπουλου», αρ. 296, 29.1.1948. «Παραίτηση Τ. Μπαρλά», αρ. 297, 29.1.1948. «Ομαδική παραίτηση 36 μελών», αρ. 298, 2.2.1948 ανάμεσά τους οι Γ. Θεοτοκάς, Η. Βενέζης, Γ. Μπεράτης, Π. Χάρης. «Παραίτηση Γ. Σπαταλά», αρ. 299, 3.2.1948. «Παραίτηση Π. Πρεβελάκη», αρ. 301, 12.2.1948. «Παραίτηση Μπέκε», αρ. 302, 14.2.1948. «Παραίτηση Γ. Βαφόπουλου», αρ. 304, 15.2.1948. «Παραίτηση Γ. Δούρα», αρ. 305, 20.2.1948. «Παραίτηση Ι. Μπουκουβάλα-Αναγνώστου», αρ. 306, 20.2.1948. «Παραίτηση Τ. Παπατσώνη», αρ. 307, 27.2.1948. «Παραίτηση Κ. Σούκα», αρ. 308, 6.3.1948.

ομάδα από την πλευρά της πασχίζει να διατηρήσει την Εταιρία, εντός της αστικής νομιμότητάς, ταυτόχρονα όμως ο κομμουνιστικός της πυρήνας ανησυχεί να μην εκτεθεί απέναντι στους συντρόφους που πολεμούν.

Η κρατική επέμβαση στην πνευματική ζωή

Οι διεργασίες στο εσωτερικό της Ε.Ε.Λ. δεν συντελούν από μόνες τους στον παραγκωνισμό της. Στις 2 Ιανουαρίου 1948 η Εταιρία πραγματοποιεί την πρωτοχρονιάτικη γιορτή της. Την επόμενη μέρα η εφημερίδα *Εστία* καταγγέλλει ότι στην εκδήλωση έγιναν πολιτικές δηλώσεις στήριξης στην «κυβέρνηση του Βουνού». Η εφημερίδα δεν προσκομίζει κανένα επιπλέον στοιχείο, αλλά το Υπουργείο Παιδείας εμφανίζεται έτοιμο να διεξάγει έρευνα για το περιστατικό. Όσοι παρέστησαν στην τελετή ανακρίνονται, τα μόνα όμως ύποπτα στοιχεία που προκύπτουν είναι ένα αμφίσημο ποίημα που απήγγειλε ο Β. Ρώτας και μια ευχή του Μ. Αυγέρη «Σαν τα ψηλά βουνά». Η διαβεβαίωση και των 44 ανακρινόμενων, ότι η ευχή απευθυνόταν στον Αγγ. Σικελιανό και η πλήρης φράση ήταν «Να ζήσεις σαν τα ψηλά βουνά», δεν κρίνεται ικανοποιητική και το Υπουργείο Παιδείας παραπέμπει την υπόθεση στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών και διαρρέει την πληροφορία ότι με το περιστατικό πρόκειται να ασχοληθεί ο Βασιλικός Επίτροπος και το Έκτακτο Στρατοδικείο.¹¹⁷ Ταυτόχρονα το Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών ζητά, επανειλημμένα, τα πλήρη στοιχεία όλου του δυναμικού της Ε.Ε.Λ., δημιουργώντας την εντύπωση ότι η επικείμενη δίωξη δεν θα περιοριστεί στην Εταιρία ως οργανισμό, αλλά θα περιλάβει και το κάθε μέλος της ατομικά.¹¹⁸ Σε αυτό το κλίμα εξορίζεται ο εκλεγμένος σύμβουλος της Εταιρίας Μ. Λουντέμης, ενώ ανασύρεται από το παρελθόν μια ομιλία του Θ. Καστανάκη, το 1946 στη Γαλλία, για καταπάτηση της ελευθερίας στην Ελλάδα και ζητούνται αναδρομικά από την Ε.Ε.Λ. εξηγήσεις για το «αντεθνικό» της περιεχόμενο.¹¹⁹ Ισχυροί είναι και οι εκβιασμοί σε όσους ανήκουν στην Εταιρία και έχουν κάποια δημοσιοϋπαλληλική θέση. Το ίδιο διάστημα

¹¹⁷ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διοικητικά έγγραφα, «Από Υπουργείο Παιδείας. Ανάκριση για γιορτή βασιλόπιτας Ε.Ε.Λ.», αρ. 101, 12.1.1948. Διάφορα, «Σημειώσεις για καταθέσεις μαρτύρων», 19.1.1948. *Εθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα» τον Ιανουάριο του 1948.

¹¹⁸ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διοικητικά έγγραφα, «Από Υφυπουργείο Τύπου. Βιογραφικά μελών», αρ. 102, 12.1.1948. Στο ίδιο, «Από Υφυπουργείο Τύπου. Βιογραφικά μελών», αρ. 107, 28.1.1948.

¹¹⁹ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διοικητικά έγγραφα, «Υπουργείο Παιδείας. Θέμα Καστανάκη», αρ. 108, 28.1.1948.

κατευθυνόμενα δημοσιεύματα παρουσιάζουν την ύπαρξη της Ε.Ε.Λ. ως κοινωνική πρόκληση και ζητούν την έξωσή της από τη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών. Παρόμοια πίεση ασκείται και στον Σύνδεσμο Ελλήνων Λογοτεχνών, όπου επίσης υπήρχε αριστερίζουσα πλειοψηφία. Όλες αυτές οι ενέργειες και η διαδοχικότητά τους αποκαλύπτουν την κυβερνητική μεθόδευση για διάλυση της Ε.Ε.Λ.

Η Εταιρία δεν μπορεί, ασφαλώς, να αντιταχθεί στην κρατική ισχύ. Μετά την Γενική Συνέλευση τον Ιανουάριο του 1948 η επόμενη πραγματοποιείται τον Ιούλιο στην οποία μάλιστα με συνοπτικές διαδικασίες αποφασίζεται να ανασταλεί η λειτουργία του σωματείου ως τα τέλη του Οκτώβρη.¹²⁰ Η απόφαση αυτή οδηγεί και στην απαλλαγή της Ε.Ε.Λ. για το περιστατικό της πρωτοχρονιάς. Η Εταιρία τυπικά δε διαλύεται, εντούτοις αδρανοποιείται, αφήνοντας το χώρο για να εδραιωθεί μια καινούρια λογοτεχνική οργάνωση.

Παράλληλα με τα γεγονότα στην Ε.Ε.Λ. η αστική κυβέρνηση δρομολογεί τις εξελίξεις για τη συνένωση των λογοτεχνών σε ένα σωματείο με εθνικόφρονα χαρακτηριστικά αλλά και την αναγκαία δυναμική, ώστε να ηγεμονεύσει στην πνευματική ζωή της χώρας. Με αυτή την αποστολή και τη δυνατότητα να χειριστεί «εν λευκώ» την υπόθεση τοποθετείται από το Υπουργείο Παιδείας ο Κ.Δ. Τσάτσος, πρόεδρος στην Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδας.¹²¹

Η διαδικασία αυτή αποδεικνύεται τελικά επίπονη. Μια πιο σκληροπυρηνική πλευρά της Εθνικής Εταιρίας αποδέχεται την κατάργηση και του δικού της σωματείου, μόνο μετά από υπουργική παρέμβαση. Αρκετός χρόνος αφιερώνεται και στη διαμόρφωση του δυναμικού της Εταιρίας, αφού αυτό υπακούει σε μια σειρά από σκοπιμότητες. Αρχικά αποκλείεται ο Σ. Μελάς και οι κοντινοί του συνεργάτες στο περιοδικό, που εξέδιδε την *Ελληνική Δημιουργία*. Η ομάδα αυτή θεωρείται χρήσιμη, αλλά επικρατεί η άποψη ότι οι ακρότητές της και το προβληματικό παρελθόν του Σ. Μελά κάνει ευάλωτο το σώμα των νομοταγών λογοτεχνών στο συμφιλιωτικό κήρυγμα της Αριστεράς και απειλεί το κύρος της εκκολαπτόμενης Εταιρίας. Ο Σ. Μελάς υπενθυμίζει τη θητεία του το χώρο της εθνικοφροσύνης και την ανάγκη για πάνδημη αξιοποίηση των μη κομμουνιστών λογοτεχνών. Η προσπάθεια του όμως δεν

¹²⁰ Αρχείο Ε.Ε.Λ., Πρακτικά των συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου και των Συνελεύσεων. Γενική Συνέλευση της 27^{ης} Ιουλίου 1948.

¹²¹ Ο Κ.Δ. Τσάτσος δεν ενεργεί μόνος του, αλλά σταδιακά πλαισιώνεται από τους Π. Χάρη, Γ. Θεοτοκά, Γ. Κατσιμπαλη, Αλκ. Θρύλο και Κ. Ουράνη. Βλ. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 15.1. και 25.3.1948.

τελεσφορεί. Τα χλευαστικά σχόλια που κάνει ο Τ. Μπαρλάς κατά τη διάρκεια της αποχώρησής του από την Ε.Ε.Λ. στοιχίζουν και τη δική του συμμετοχή. Έξω μένει και ο Γ. Δουράς η πίστη του οποίου σε μια θρησκευτική αίρεση δεν ταίριαζε στα ελληνοπρεπή ιδεώδη.¹²²

Από την άλλη αρκετοί δημιουργοί αυτοεξαιρούνται, αν και είναι ευπρόσδεκτοι. Αρχικά οι περισσότεροι από τους αριστερούς λογοτέχνες που διαχώρισαν τη θέση τους από την Ε.Ε.Λ. δεν εντάσσονται στο αντίπαλο στρατόπεδο είτε απρόθυμοι να κάνουν ένα τέτοιο βήμα είτε ανεπαρκείς για τις απαιτητικές, ως προς το πολιτικό σκέλος, προδιαγραφές της νέας Εταιρίας. Έπειτα οι Γ. Σεφέρης και Ο. Ελύτης δεν ανταποκρίνονται, αρχικά τουλάχιστον, στο επίμονο κάλεσμα φοβούμενοι πιθανόν τη φθορά που θα προκαλούσε στο όνομά τους η ανάμειξη στην πολιτική διαμάχη. Ενοχλημένος από την εμφανή πολιτική σκοπιμότητα και τον καιροσκοπισμό πολλών προσώπων είναι επίσης ο Α. Χουρμούζιος και δεν δέχεται ούτε να παραιτηθεί από την Ε.Ε.Λ. Κάποιοι άλλοι, όπως οι Π. Πρεβελάκης, Γ. Βαφόπουλος, ο Τ. Παπατσώνης διευκρινίζουν ότι δεν επιθυμούν πλέον τη συμμετοχή τους σε καμία λογοτεχνική οργάνωση. Ακόμη απέχουν οι Α. Κύρου και προσωρινά ο Δ. Κόκκινος, διαμαρτυρόμενοι για έλλειμμα εθνικοφροσύνης, στο υπό ίδρυση σωματείο.¹²³ Η Εταιρία συστήνεται, δεν κατορθώνει όμως να αγκαλιάσει όλα τα άξια ονόματα της λογοτεχνίας, όπως ήλπιζε. Τα κενά καλύπτονται από υποδεέστερους λογοτέχνες μερικοί από τους οποίους ήταν απλά συντάκτες σε διάφορα καλλιτεχνικά έντυπα. Η βιασύνη να συγκροτηθεί ένα πολυπληθές σωματείο υποσκελίζει το αξιολογικό κριτήριο.

Στις 20 Ιουνίου 1948 κατατίθεται η αίτηση αναγνώρισης του καινούριου σωματείου με την επωνυμία Ελληνική Εταιρία Λογοτεχνών την οποία υπογράφουν 81 λογοτέχνες.¹²⁴ Μια διοικούσα επιτροπή ορίζεται άμεσα, αλλά οι διεργασίες

¹²² Βλ. επιστολή του Κ.Δ. Τσάτσου στην *Καθημερινή* στις 10.6.1948.

¹²³ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 24.6., 1.7. και 8.7.1948. «Ένας τίμιος λογοτέχνης», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 11, 15.7.1948, σ. 748. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες, Ε' (1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951)*, ο.π., σ. 122-123. Πίτσα Γαλάζη, *Οδός Αιμίλιου Χουρμούζιου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2005, σ. 35-36.

¹²⁴ Τα 81 ιδρυτικά μέλη είναι οι: Χρ. Εμμ. Αγγελομάτης, Τ. Αθανασιάδης, Ειρήνη η Αθηναία, Λ. Ακρίτας, Κ. Αλέπης, Γ. Άμποτ, Α. Αναπλιώτης, Γ. Άννινος, Κ. Βελμύρας, Η. Βενέζης, Α. Βουσβούνης, Γ. Γεραλής, Αλκ. Γιαννόπουλος, Γ. Δελής, Α. Δικταίος, Κ.Θ. Δημαράς, Π. Δήμας, Αγγ. Δόξας, Χρ. Ζαλοκώστας, Δ. Ζευγώλη, Ε. Ζωγράφου, Β. Ηλιάδης, Γ. Θεοτοκάς, Αλκ. Θρύλος, Κ. Καλαντζής, Μ. Καννελής, Π. Κανελλόπουλος, Μ. Καραγάτσης, Λ. Καρανικόλα, Α. Καραντώνης, Λ. Καρζής, Δ. Κοκκινός, Μ. Κουρμούλης, Κ.Ν. Κωνσταντινίδης, Λ.Κ. Λαρμής, Αδ. Μαντούδη, Γ.

συνεχίζονται με αντικείμενο την ανάδειξη του Δ.Σ. Στις αρχαιρεσίες, που γίνονται τον Νοέμβρη επικρατεί με υπόδειξη και του Κ.Δ. Τσάτσου το λιγότερο δεξιό, σε σχέση με το αντίστοιχο του Σ. Μυριβήλη, ψηφοδέλτιο του Κ. Ουράνη.¹²⁵ Λογικά εκτιμήθηκε ότι η παρουσία ενός πιο μετριοπαθούς προσώπου στην προεδρική θέση βελτιώνει την απήχηση της Εταιρίας σε μια συγκυρία που δεν προτίθεται να αμβλύνει τον πολιτικό της λόγο.

Η επιτυχής κυβερνητική παρέμβαση στα λογοτεχνικά δρώμενα επισφραγίζεται με τη δεξίωση που παραθέτουν, τον Απρίλιο του 1949, οι Βασιλείς σε επιλεγμένους εκπροσώπους της πνευματικής κοινότητας, οι οποίοι υποχρεώνονται μάλιστα να δωρίσουν στο βασιλικό ζεύγος ένα έργο τους, με μια πρωτότυπη αφιέρωση.¹²⁶

Στο πλευρό του κράτους

Η Ελληνική Εταιρία Λογοτεχνών ωφελεί, πολύπλευρα, την πολιτική εξουσία. Η δημιουργία ενός λογοτεχνικού σωματείου, δίχως την κομμουνιστική παρουσία, σε συνδυασμό με αντίστοιχες μεταβολές και στον υπόλοιπο καλλιτεχνικό κόσμο, δημιουργεί την αίσθηση ότι η αστική κυβέρνηση εδραιώνει τη θέση της και έχει στο πλευρό της σύσσωμη την πνευματική οικογένεια. Άλλωστε η χρήση του όρου «εκκαθάριση της πνευματικής ζωής» παραπέμπει στις ανάλογες επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού.

Η καινούρια Εταιρία συνδράμει και στην ιδεολογική καταδίκη του κομμουνισμού. Η ίδια η πρόταξη του προσδιορισμού «ελληνική» στον τίτλο της

Μαράντης-Καφετζάκης, Κλ. Μαρκίνας, Μελισσάνθη, Ν. Μεσσηνέζης, Φ. Μιχαλόπουλος, Κλ. Μιμίκος, Γ. Μπεράτης, Ι. Μπουκουβάλα- Αναγνώστου, Σ. Μυριβήλης, Λ. Νάκου, Σ. Ξεφλούδας, Θ. Ξύδης, Γ. Οικονομίδης, Δ. Οικονομίδης, Κ. Ουράνης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Σπ. Παναγιωτόπουλος, Αδ. Παπαδήμας, Π. Παπαχριστοδούλου, Μ. Περάνθη, Ν. Τ. Πετιμέζας- Λαύρας, Θ. Πετσάλης, Γ. Πράτσικας, Ν. Προεστόπουλος, Μ. Ράλλη, Γ. Σαράντη, Α. Σαραντίδου, Απ. Σαχίνης, Ν. Σημηριώτης, Π. Σπάλας, Γ. Σπαταλάς, Στ. Σπεράντσας, Μ. Στασινόπουλος, Γ. Σταυρόπουλος, Τ. Σταύρου, Σύλβιος, Α. Ταρσούλη, Γ. Ταρσούλη, Α. Τερζάκης, Κ.Δ. Τσάτσος, Π. Φλώρος, Γ.Ι. Φουσάρας, Βελ. Φρέρης, Π. Χάρης, Γ. Χατζίνης. Βλ. *Νέα Εστία*, «Η Νέα λογοτεχνική οργάνωση και η ανταρσία», τ. 504, 1.7.1948, σ. 856.

¹²⁵ «Η Ελληνική Εταιρία Λογοτεχνών», *Νέα Εστία*, τ. 512, 1.11.1948, σ. 1368. «Αρχαιρεσίες», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 18, 1.11.1948, σ. 372.

¹²⁶ Οι περισσότεροι προσκαλεσμένοι επιδίδονται σε διαγωνισμό υποτέλειας. Το λογοπαίγνιο «Γλυκιά μου Βασίλισσα Φρειδερίκη...Η Ελλάδα σου τάξε τη Νίκη», που επιδοκιμάζεται αρκετά είναι αποκαλυπτικό. Βλ. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 21.4. και 28.4.1949.

υπονοεί την απουσία εθνικής συνείδησης από την αντίπαλη λογοτεχνική οργάνωση. Επιπλέον με την ιδρυτική της διακήρυξη τάσσεται στο πλευρό της αστικής κυβέρνησης, καταγγέλλει κομμουνιστική προδοσία σε βάρος του έθνους και αναπαράγει τις κατηγορίες για παιδομάζωμα, εκτελέσεις ιερέων και αρπαγές γυναικών. Ακόμη οργανώνει πολιτικές διαλέξεις στην Αθήνα, αλλά και στην επαρχία ή συμμετέχει σε αντίστοιχες κυβερνητικές εκδηλώσεις, όπως η «Εβδομάδα δια την εργασίαν και τη Νίκη». ¹²⁷

Το νέο σωματείο ως επίσημος πλέον εκφραστής των Ελλήνων λογοτεχνών στέλνει επίσης μια διαμαρτυρία στον Ο.Η.Ε., στην οποία η χώρα εμφανίζεται να διεξάγει όχι έναν εμφύλιο πόλεμο, αλλά έναν εθνικό αγώνα εναντίον των Βορείων εχθρών και των οργάνων τους, ενώ οι Π. Κανελλόπουλος και Κ.Δ. Τσάτσος αναλαμβάνουν να ωραιοποιήσουν την κατάσταση στη Μακρόνησο. ¹²⁸ Παράλληλα μέλη του Δ.Σ. εκλαϊκεύουν τις αντικομμουνιστικές θέσεις στα κρίσιμα εργατικά στρώματα, συνεργαζόμενοι με το υπό κρατική εποπτεία δελτίο της *Εργατικής Εστίας*. ¹²⁹ Το ίδιο διάστημα επανεκδίδεται στην Αθήνα το γαλλόφωνο περιοδικό *L'Hellinisme Contemporain*, προκειμένου να ανατραπεί η εντύπωση ότι η γαλλική διανοήση στηρίζει τον Δ.Σ.Ε.. Από τις στήλες και αυτού του περιοδικού ο Κ. Ουράνης, ως επικεφαλής της Εταιρίας, εγκυβρίζει τον τότε πρόεδρο των Γάλλων λογοτεχνών, Μπεντέλ, για τις επικρίσεις του, σε σχέση με τις εκτελέσεις κομμουνιστών. ¹³⁰ Ταυτόχρονα με μέριμνα των Υπουργείων Τύπου και Πληροφοριών και Παιδείας διανέμονται άρθρα και οργανώνονται αποστολές στο εξωτερικό. ¹³¹ Προτεραιότητα, σε συνεργασία με το Βρετανικό Συμβούλιο, δίνεται στην πραγματοποίηση παρεμβάσεων στο Λονδίνο, όπου εξόριστοι αριστεροί και τοπικοί

¹²⁷ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 17.2. και 24.3.1949.

¹²⁸ Γιώργος Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα. 1925-1966*, επιμ. Ν. Αλιβιζάτος, Μιχ. Τσαπόγας, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Α', Αθήνα 1996, σ. 590-591. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, Δ', ο.π., σ. 54.

¹²⁹ Πέτρος Χάρης, «Ένας μεγάλος κίνδυνος», *Εργατική Εστία*, τ. 2, Αύγουστος 1947, σ. 42-43. Νίκος Προεστόπουλος, «Το πνεύμα της Ελλάδας», *Εργατική Εστία*, τ. 9, Μάρτιος 1948, σ. 182-184. Του ίδιου, «Εθνική ατομική πρωτοβουλία», *Εργατική Εστία*, τ. 10, Απρίλιος 1948, σ. 228-229.

¹³⁰ Πέτρος Χάρης, «Ενοχη σιωπή», *Νέα Εστία*, τ. 516, 1.1.1949, σ. 47. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 3.2.1949.

¹³¹ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 13.1.1949 και 18.8.1949. Οι Μ. Καραγάτσης και Β. Λάουρδας μεταβαίνουν στην Αγγλία, ενώ ο Η. Βενέζης θα βρεθεί στις Η.Π.Α. να κάνει ομιλίες για τις αρετές του αμερικανικού λαού.

παράγοντες κινητοποιούνταν για τον τερματισμό του εμφυλίου και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα.¹³²

Οι προπαγανδιστικές αποστολές που δεν απαιτούν προσεκτικούς χειρισμούς, όπως ομιλίες σε τόπους εξορίας, στρατιωτικές μονάδες και εκδηλώσεις δημόσιων οργανισμών, αλλά και αρθογραφία σε έντυπα που σχετίζονται με τους παραπάνω χώρους ανατίθενται, κυρίως, σε όσους κινούνται στον κύκλο του Σ. Μελά και του Σ. Μυριβήλη.¹³³

Στράτευση στον Δ.Σ.Ε. και δράση σε αντίξοες συνθήκες

Η επισημοποίηση του εμφυλίου οδηγεί πνευματικούς ανθρώπους της Αριστεράς στις τάξεις του Δ.Σ.Ε.¹³⁴ Κλιμάκια λογοτεχνών εμπυχώνουν τα στρατιωτικά τμήματα και πλαισιώνουν τους αντίστοιχους τομείς διαφώτισης, πολλοί αξιοποιούνται επιπρόσθετα, ως μεταφραστές ή πολεμικοί ανταποκριτές, ενώ, μερικοί εκδίδουν έργα τους στο τυπογραφείο, που λειτουργούσε στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας. Συγκεκριμένες αναφορές εντοπίζουμε για τους Δ. Χατζή, Μ. Αλεξανδρόπουλο, Α. Πάρνη και Γ. Λαμπρινό, ο οποίος όμως σύντομα

¹³² Λογικά οι ανησυχίες προκαλούνται από την απήχηση που είχε στη βρετανική κοινή γνώμη η League for Democracy in Greece. Η οργάνωση ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1945, με πρόεδρο τον Sir Compton Mackenzie και κατόρθωσε να εξασφαλίσει τη στήριξη από δεκάδες βουλευτές του Εργατικού κόμματος. Στο πλαίσιο των ενεργειών της συγκέντρωνε και διέθετε πληροφορίες στους διαφωνούντες με την αγγλική πολιτική βουλευτές, προετοίμασε το πρόγραμμα επίσκεψης της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ που επισκέφθηκε την Αγγλία από το Νοέμβριο 1945 έως τον Ιανουάριο 1946, πραγματοποίησε η ίδια αποστολές στην Ελλάδα και οργάνωσε την εκστρατεία κατά των εκτελέσεων στη διάρκεια του εμφύλιου. Μάλιστα εξέδιδε από το Φεβρουάριο 1946 το μηνιαίο δελτίο *Greek News*, η έκδοση του οποίου συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1950. «Οι λογοτέχνες στο Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 21, 20.12.1948, σ. 598-601. *Greek News*, τ. 1, Ιανουάριος 1947.

¹³³ «Από απλή ενημερότητα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 16, 1.10.1948, σ. 241. «Ο κ. Σπύρος Μελάς στη Θεσσαλία και στη Β. Ελλάδα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 19, 15.11.1948, σ. 441. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π. σ. 368.

¹³⁴ Μετά την απαγόρευση του Κ.Κ.Ε. αρκετοί από όσους εγκλωβίζονται στην Αθήνα διαφεύγουν στο βουνό με ποικίλους τρόπους. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του Φ. Λαμπρινού ο πατέρας του Γ. Λαμπρινός αποκτά με τη βοήθεια του Οκτάβιου Μερλιέ πλαστό διαβατήριο μεταβαίνει στη Παρίσι και μέσω Ανατολικής Ευρώπης καταλήγει στις τάξεις του Δ.Σ.Ε.

αιχμαλωτίζεται από μονάδα του Εθνικού Στρατού στη Στερεά και εκτελείται. Στον Γράμμο συναντάμε ξανά και τον Π. Ελύαρ τον Ιούνιο του 1949.¹³⁵

Οι ευρισκόμενοι στην Αθήνα είναι απογυμνωμένοι από συμμάχους και απομονωμένοι από τους συναδέλφους τους. Σε αυτές τις συνθήκες τορπιλίζεται η υποψηφιότητα του Α. Σικελιανού για το βραβείο Νόμπελ, καταδικάζεται σε θάνατο ο Μ. Αναγνωστάκης και εκτοπίζονται οι Γ. Ρίτσος, Δ. Φωτιάδης, Τ. Λειβαδίτης, Α. Αλεξάνδρου, Ν. Καρούζος, Α. Φραγκιάς κ.α.. Μερικοί από αυτούς δέχονται παράλληλα κομματικές επιπλήξεις ή ακόμα διαγράφονται.¹³⁶ Ωστόσο η αριστερή διανοήση επιχειρεί να προφυλαχθεί από την επιθετικότητα της αστικής κυβέρνησης και αν είναι εφικτό να την εξασθενίσει. Δεν υλοποιεί όμως από άγνοια ή αδυναμία την κομματική κατεύθυνση να καταγγελλεί περισσότερο ανοιχτά το κλίμα τρομοκρατίας.¹³⁷ Συγκεκριμένα, ζητά η ίδια πλέον τη μη εμπλοκή της Ε.Ε.Λ. στην πολιτική διαμάχη, επαναλαμβάνει τη θέση για συμφιλίωση και συμβιβασμό και συνεχίζει τις εκκλήσεις για κάποια βοήθεια προς τους διωκόμενους δημιουργούς, οι οποίες όμως αποκτούν την περίοδο αυτή καθαρά ανθρωπιστικό περιεχόμενο.¹³⁸ Η στροφή σηματοδοτείται και από τις αλλαγές στα *Ελεύθερα Γράμματα*. Η νέα έκδοσή τους σε διαστάσεις όχι εφημερίδας, αλλά περιοδικού απομακρύνει την αίσθηση της καθημερινής μάχης ενώ στις σελίδες του εντύπου υπερτερούν πια τα αμιγώς λογοτεχνικά θέματα. Η άλλοτε εαμική *Μάχη* αρκείται σε παράπονα για τον ποικιλόμορφο παραμερισμό προοδευτικών, μη κομμουνιστών όμως, λογοτεχνών.¹³⁹

Ένταση στο χώρο της Εθνικοφροσύνης

¹³⁵ Α.Σ.Κ.Ι., Ψηφιακό αρχείο, Πολιτισμός και Αριστερά στον 20^ο αι., αρ. 49502, «Πόλεμος και τέχνη», 13.12.1948. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, Δ', ο.π., σ. 187-188.

¹³⁶ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, Δ', ο.π., σ. 47-49. Αγγέλα Καστρινάκη *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 214.

¹³⁷ Επιμορφωτικό κέντρο-Βιβλιοθήκη Χαρίλαος Φλωράκης, φ. Πολιτικό γραφείο, Απόφαση του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. για την ΚΟΑ 6.10.1948.

¹³⁸ Άγγελος Σικελιανός, «Μισή ώρα περισυλλογής», *Ελεύθερα Γράμματα*, περ Β', τ. 1, 15.6.1947, σ. 3-4. Δημήτρης Φωτιάδης, «Επιδιώξεις», *Ελεύθερα Γράμματα*, περ Β', τ. 1, 15.6.1947, σ. 5. Νικηφόρος Βρεττάκος, «Μερικοί άνθρωποι», *Ελεύθερα Γράμματα*, περ Β', τ. 13-14, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1948, σ. 343.

¹³⁹ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 18.6.1948.

Η αναδίπλωση της αριστερής διανόησης τερματίζει τη σύμπνοια στον χώρο των εθνικοφρόνων δημιουργών. Τον Ιούνιο του 1948, 13 επιφανή μέλη της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών (Αλκ. Θρύλος, Μ. Καραγάτσης, Γ. Θεοδοκάς, Ν. Προεστόπουλος, Θ. Πετσάλης, Τ. Σταύρου, Π. Χάρης, Μ. Κανελλής, Τ. Αθανασιάδης, Αλκ. Γιαννόπουλος, Π. Σπάλας, Γ. Χατζίνης, Λ. Καρζής) σε δήλωσή τους στην εφημερίδα *Έθνος* στιγματίζουν τον Σ. Μελά ως «απόβλητο» από την πνευματική κοινότητα, εξαιτίας της προηγούμενης αντεθνικής του δράσης.¹⁴⁰

Ο Σ. Μελάς παρά τον αιφνιδιασμό του αντιδρά και αρχικά υπονομεύει την ειλικρίνεια όσων τον αποκηρύσσουν. Συγκεκριμένα υπενθυμίζει την συμπαράσταση μερικών από αυτούς κατά τη διαγραφή του από την Ε.Ε.Λ., ανασύρει αφιερώσεις τους σε έργα του ακόμη και το προχωρημένο 1947 και απορεί για την άνετη συνεργασία των Αλκ. Θρύλου και Ν. Προεστόπουλου πρόσφατα μαζί του στην *Ελληνική Δημιουργία*. Έπειτα μιλά για μειωμένη συνεισφορά κάποιων από τους κατηγορούς του στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, ενώ υπενθυμίζει την εργασία τους στο δημόσιο το διάστημα 1941-1945 και την αυτονόητη υπακοή στην κατοχική εξουσία. Η πολεμική του διανθίζεται με αναφορές, στην οικονομική τους ευχέρεια και με ευτράπελους χαρακτηρισμούς.¹⁴¹

Οι επιθέσεις αυτές δε μένουν αναπάντητες. Σημειώματα με δηκτικό περιεχόμενο εναντίον του Σ. Μελά δημοσιεύονται συνεχώς, ενώ αρκετοί λογοτέχνες αποφεύγουν να νομιμοποιήσουν με την παρουσία τους τη συμμετοχή του σε μια σειρά πνευματικές εκδηλώσεις και θέτουν ζήτημα διαγραφής για τα μέλη της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών, που δημοσιεύουν στην *Ελληνική Δημιουργία*. Η κατάσταση εκτροχιάζεται την άνοιξη του 1949, οπότε σημειώνονται προπηλακισμοί και ξυλοδαρμοί, με αποτέλεσμα την εκατέρωθεν υποβολή μηνύσεων.¹⁴² Πάντως η επικέντρωση όλων σε αυτή τη διαμάχη βοηθά και την Αριστερά να αναθαρρήσει και κάνει ένα επικριτικό σχόλιο για τον προσχηματικό χαρακτήρα της εξαίρεσης του Σ. Μελά από το «εθνικόφρων» λογοτεχνικό σωματείο.¹⁴³

¹⁴⁰ *Έθνος*, «Ένας θάνατος», 17.6. 1948.

¹⁴¹ Βλ. «Δεκαπενθήμερο», *Ελληνική Δημιουργία*, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1948.

¹⁴² Ο Π. Χάρης ακυρώνει την ομιλία του σε εκδήλωση του περιοδικού *Μορφές* της Θεσσαλονίκης. Βλ. «Χυδαίος ανταγωνισμός», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 15, 15.9.1948, σ. 176. Η Ελένη Ουράνη υβρίζεται, δημόσια, από τον Σ. Μελά, ο οποίος όμως λίγες μέρες αργότερα γρονθοκοπείται από τον Μ. Καραγάτση. Βλ. Πέτρος Χάρης, «Χωρίς σχόλια», *Νέα Εστία*, τ. 529, 15.7.1949, σ. 939. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 3.5., 12.5., 9.6. και 7.7.1949.

¹⁴³ «Έξω από κάθε σοβαρότητα», *Ελεύθερα Γράμματα*, περ Β', τ. 13-14, Σεπτέμβριος 1948, σ. 338.

Η συγκεκριμένη αντιπαράθεση οφείλεται, σε ένα βαθμό, και στα εμπόδια που δημιουργούσε ο Σ. Μελάς, μετά βέβαια τον αποκλεισμό του, στην Ελληνική Εταιρία Λογοτεχνών και τη λειτουργία της. Η στάση του εμφανίζει διακυμάνσεις. Το πρώτο διάστημα θεωρεί την Εταιρία αναξιόπιστη, εξαιτίας της προσέγγισης κάποιων μελών της παλαιότερα με την Αριστερά. Με βάση αυτή την εκτίμηση επικροτεί τη άρνηση συμμετοχής κάποιων λογοτεχνών στο σωματείο και παρατηρεί τον συνεργάτη του Σ. Μυριβήλη για την ανοχή του στον παροπλισμό της Εθνικής Εταιρίας των λογοτεχνών της Ελλάδας. Το φθινόπωρο του 1948 διαφοροποιείται και αποτιμά ως θετική εξέλιξη τη δημιουργία του ενιαίου σωματείου το οποίο εμφανίζει μάλιστα, ως, εν μέρει, δικό του έργο. Μόλις όμως προκύπτει η σύλληψη της Τ. Σταύρου, επειδή προστάτεψε στο σπίτι της ένα μέλος του Κ.Κ.Ε. επανέρχονται οι κατηγορίες για «πνευματική συνοδοιπορία» της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών και οι παροτρύνσεις για αποχώρηση.¹⁴⁴

Η στοχοποίηση του Σ. Μελά σχετίζεται και με την ανταγωνιστική διάθεση του ίδιου και του περιοδικού του απέναντι στη *Νέα Εστία*, την οποία η *Ελληνική Δημιουργία* μιμούταν στη μορφή, και την κατέκρινε ότι λειτουργούσε ως πνευματική κλίκα.

Αντιτιθέμενες προσεγγίσεις και τάσεις αποστασιοποίησης

Ως τη λήξη του εμφυλίου, η *Νέα Εστία* συσπειρώνει τους περισσότερο κεντρικούς και φιλελεύθερους λογοτέχνες και η *Ελληνική Δημιουργία* τους περισσότερο δεξιούς και συντηρητικούς.

Στο πλαίσιο αυτής της αντίθεσης η δεξιά πλευρά προχωρεί σε μια πλειοδοσία εθνικοφροσύνης, πολεμικής κατά του κομμουνισμού και υπεράσπισης του αστικού κράτους την οποία ακολουθεί, προσωρινά, και η *Νέα Εστία*. Το αφιέρωμα που επιμελείται η τελευταία για το παιδομάζωμα αποτελεί σημείο αναφοράς για την αντικομμουνιστική ρητορική της περιόδου. Στη συλλογική αυτή εργασία γενικεύεται η θέση για την εγκληματική φύση του κομμουνισμού και ερμηνεύεται η δραστηριότητα του Δ.Σ.Ε. ως απότοκο της μεταπολεμικής απαξίωσης του ανθρώπου. Αθόρυβα όμως διατυπώνονται και περισσότερο νηφάλιες προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν κάποια

¹⁴⁴ Η Τ. Σταύρου συλλαμβάνεται επειδή φιλοξενούσε στο σπίτι της τον ανιψιό της Ο. Κανέλλη και σύντομα παραπέμπεται στο πειθαρχικό συμβούλιο της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών. Βλ. «Το πάθημα της Κας Τατιάνας», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 20, 1.12.1948, σ. 495. «Πληροφορίες καλοθελητών», *Νέα Εστία*, τ. 516, 1.1.1949, σ. 49.

κοινωνική υποστήριξη στο Κ.Κ.Ε. και αποδίδουν τη σύγκρουση στη στρεβλή οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική δυσλειτουργία του ελληνικού κράτους, από την εποχή της ίδρυσής του.¹⁴⁵ Το φθινόπωρο του 1948 εντοπίζουμε στον φιλελεύθερο χώρο αναλύσεις που προβλέπουν το κοινωνικό κόστος της σύγκρουσης και περιγράφουν, δειλά έστω, την προοπτική να γεφυρωθεί το χάσμα στη χώρα με περιορισμό των ποινικών μέτρων και ενσωμάτωση των κομμουνιστών στο κοινωνικό σύνολο.¹⁴⁶

Από την άλλη οι συντάκτες της *Ελληνικής Δημιουργίας* επαναλαμβάνουν, σε βαθμό φορτικότητας, τη θέση για την προδοσία του «κομμουνιστοσυμμοριτισμού» και αναπτύσσουν το σχήμα των διαδοχικών «Όχι» του ελληνικού έθνους απέναντι σε Ιταλούς, Γερμανούς και πλέον σε Σλάβους. Επιπρόσθετα απονομιμοποιούν τις επικρίσεις στον κρατικό μηχανισμό, έστω και αν αφορούν ζητήματα διαφθοράς, φτώχειας και ελλείψεων στο εκπαιδευτικό σύστημα και δικαιολογούν τις απαγορεύσεις και τη χρήση βίας σε βάρος των κομμουνιστικών κομμάτων, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, αποστρεφόμενοι ακόμη και ως έννοια την «ειρήνευση».¹⁴⁷ Επίσης καλυπτόμενοι από επιστημονικοφανείς μελέτες διατυμπανίζουν την καθαρότητα και τις αρετές της ελληνικής φυλής.¹⁴⁸

Η περισσότερη δεξιά ομάδα προβάλλει και τη σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε αυτήν και την πολιτική εξουσία. Ο Σ. Μελάς εξυμνεί σε πομπώδες συνήθως ύφος τη βασιλική οικογένεια, το πολιτικό προσωπικό και τη στρατιωτική ηγεσία, διαφημίζει τις επαφές του με θεσμικούς παράγοντες, ακόμη και αν αυτές είναι περιστασιακές, ενημερώνει για την παρασημοφόρησή του από το Υπουργείο

¹⁴⁵ Στο αφιέρωμα συμμετέχουν οι Πέτρος Χάρης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Γρηγ. Ξενόπουλος, Δ.Σ. Μπαλάνος, Σ.Β. Κουγέας, Γ.Σ. Μαριδάκης, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Κωνσταντίνος Τσάτσος, Τάσος Αθανασιάδης, Κ.Δ. Γεωργούλης, Γ. Θεοτοκάς, Αλκ. Θρύλος, Μ. Καραγάτσης, Λίνος Πολίτης, Τατιάνα Σταύρου, Γιαν. Σιδέρης και Γιάννης Χατζίνης, Βλ. «Το παιδομάζωμα», *Νέα Εστία*, τ. 505, 15.8.1948, σ. 886-896.

¹⁴⁶ Γιώργος Θεοτοκάς, «Γύρω στο θέμα του κομμουνισμού», *Νέα Εστία*, τ. 512 1948, 1.11.1948 σ. 1334-1339.

¹⁴⁷ Σπύρος Μελάς, «Η Ελλάδα των τριών όχι και του μεγάλου ναι», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 42, 1.11.1949, σ. 739-744. «Σωστές κουβέντες», «Πολέμος του ενθουσιασμού» και «Με ποιους από τους δύο;», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 20, 1.12.1948, σ. 495-496. «Περί κρίσης», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 24, 1.2.1949, σ. 195. «Ειρηνοποιεί», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 16, 1.10.1948, σ. 240. «Ποια τα σκοπούμενα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 25, 15.2.1949, σ. 257-258.

¹⁴⁸ Σπύρος Μελάς, «Η ιδιοτυπία του ελληνικού έθνους», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 25, 15.2.1949, σ. 211-215.

Εξωτερικών και αξιώνει, αγγίζοντας τα όρια του λαϊκισμού, την έμπρακτη συνδρομή των λογοτεχνών στις πολεμικές επιχειρήσεις. Ο ίδιος μάλιστα θα βρεθεί το 1949 στο Βίτσι, ως πολεμικός ανταποκριτής.¹⁴⁹ Επιπλέον η *Ελληνική Δημιουργία*, όπως και τα υπόλοιπα έντυπα της περιόδου με προθυμία φιλοξενεί κείμενα από στελέχη της κυβέρνησης. Σε αυτή αρθρογραφούν οι Π. Πιπινέλης, Μ. Αιλιανός και Δ. Βουρδουμπάς, ενώ με τη *Νέα Εστία* συνεργάζονται οι Κ.Δ. Τσάτσος, Α. Διομοίδης και Γ. Κασιμάτης.

Τον χειμώνα του 1949 συγκροτείται και αναπτύσσει δράση κυρίως σε πόλεις της περιφέρειας ο σύλλογος «Φίλοι της Ελληνικής Δημιουργίας». Στις επιδιώξεις της κίνησης συγκαταλέγονται η περιχαράκωση της εγχώριας λογοτεχνίας από τη δημοφιλή, στα περισσότερα καλλιτεχνικά έντυπα, πνευματική κίνηση της Ευρώπης, η καλλιέργεια της ελληνικής και χριστιανικής παράδοσης, η καταπολέμηση της προοδοπληξίας και η απόρριψη των δημιουργών που δεν εφαρμόζουν στην προσωπική τους ζωή τους ηθικούς κανόνες.¹⁵⁰ Εν μέρει τις αντинеωτερικές αυτές θέσεις, δίχως όμως να είναι έντονη η πολιτική διάσταση, εκφράζουν, ήδη, τα περιοδικά *Ακτίνες* και *Κοχλίας*. Κατατοπιστική για τις συντηρητικές αντιλήψεις είναι και η διακήρυξη της Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων η οποία δημοσιοποιείται το 1946.¹⁵¹

Η μάχη συσχετισμών που δίνει ο Σ. Μυριβήλης, εντός της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών και η επιμονή με την οποία διεξάγει τον αγώνα του ο εκδότης της *Ελληνικής Δημιουργίας*, ανεξάρτητα από τη μορφή τους, η οποία απορρέει και από τη ψυχосύνθεση μερικών πρωταγωνιστών αποτυπώνει τις διαφορετικές αντιλήψεις για την αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου» και τη διαμόρφωση του μετεμφυλιακού τοπίου. Ταυτόχρονα όμως δείχνει ότι η σκληροπυρηνική δεξιά αναβαθμίζει τη θέση της στο χώρο της νομοταγούς λογοτεχνίας και φιλοδοξεί να επιδράσει ενεργότερα στον χαρακτήρα της πνευματικής ζωής. Άλλωστε από την αυγή του 1949 κυβερνητικοί παράγοντες και άνθρωποι των Ανακτόρων προωθούν τη προσέγγιση και τη συνεργασία των δύο αντικρουόμενων πόλων και όχι τη διατήρηση της ομάδας Μελά σε ένα δευτερεύοντα ρόλο.¹⁵²

¹⁴⁹ «Το χρέος τους», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 23, 15.1.1949, σ. 129. Αγγέλα Καστρινάκη *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ο.π., σ. 368.

¹⁵⁰ «Ευτυχισμένη αρχή», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 23, 15.1.1949, σ. 129.

¹⁵¹ «Δήλωσις», *Ακτίνες*, τ. 61-62, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1946, σ. 353-358.

Η μονοθεματικότητα στον λόγο της διανοήσης περιορίζεται από δύο νεοεμφανιζόμενα έντυπα, τα οποία δίχως να αμφισβητείται η στήριξή τους στο αστικό σύστημα απέχουν από την αντικομμουνιστική εκστρατεία. Αρχικά *Ο Αιώνας μας* αρνείται να καταπιαστεί με την ελληνική πολιτική επικαιρότητα, δε διστάζει όμως να επικρίνει την έλλειψη κρατικής μέριμνας σε θέματα παιδείας και πολιτισμού.¹⁵³ Ενδιαφέρον δείχνει κυρίως για τα πανανθρώπινα προβλήματα που προέκυψαν μεταπολεμικά και επιδιώκει να πρεσβεύσει στην Ελλάδα την πολιτική φιλοσοφία του Περσοναλισμού. Ωθούμενος από την εξωστρέφεια αυτή αντιτίθεται στον «πνευματικό οπισθοδρομισμό» (ελληνοπρέπεια, βυζαντινολατρεία).¹⁵⁴ Η *Ποιητική Τέχνη* από την πλευρά της αναλώνεται στην προβολή της ποιητικής παραγωγής, δηλώνοντας μόνο την αποστροφή της για τον πολιτικό φανατισμό των ημερών.¹⁵⁵

Τα περιοδικά αυτά, παρότι σε μια προηγούμενη περίοδο θα δέχονταν την κριτική της αριστεράς, εξαιτίας της εμμονής τους στην αυτονομία της τέχνης, γίνονται καταφύγιο για διανοούμενους της (Β. Ρώτας, Γ. Κοτζιούλας, Λ. Κουκούλας, Κ.Α. Μεραναίος, Ρίτα Μπούμη-Παππά, Νίκος Παππάς) οι οποίοι βέβαια εμφανίζονται μετατοπισμένοι από τις προηγούμενες θέσεις τους.¹⁵⁶

Πρόωρο τέλος, διαρκής επαγρύπνηση και προσπάθεια ανασυγκρότησης

¹⁵² Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι σε επετειακή γιορτή της *Ελληνικής Δημιουργίας* παρευρίσκονται οι υπουργοί παιδείας και τύπου, ένας εκπρόσωπος του Γ.Ε.Σ. (Γενικό Επιτελείο Στρατού) και οι δήμαρχοι Αθήνας και Πειραιά. Βλ. *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 3.3.1949.

¹⁵³ Κώστας Δαρρίγος, «Γνήσιο ελληνικό πνεύμα», *Ο Αιώνας μας*, τ. 1, Μάρτης 1947, σ. 28. Βλ. επίσης τη στήλη του περιοδικού «Κράτος και πνευματική ζωή».

¹⁵⁴ Ο περσοναλισμός παρουσιάζεται ως ένα σύστημα που συνδυάζει στοιχεία του ατομισμού και της διευθυνόμενης κοινωνίας με πυρήνα την ανάπτυξη της πνευματικής προσωπικότητας. Βλ. «Το μικρό μανιφέστο του Περσοναλισμού», *Ο Αιώνας μας*, τ. 22, Δεκέμβριος 1948, σ. 316. Μαριταιν, «Πρόσωπο και κοινωνία», μτφ. Ν.Π. Δήμητρα, *Ο Αιώνας μας*, τ. 24, Φεβρουάριος 1949, σ. 43-45. «Ξαναγυρίζουμε στο Βυζάντιο;», *Ο Αιώνας μας*, τ. 19, Σεπτέμβριος 1948, σ. 199-200. Στο ίδιο, Κώστας Δαρρίγος, «Παρατηρήσεις», σ. 220. Του ιδίου, «Ελληνικότητα», *Ο Αιώνας μας*, τ. 20, Οκτώβριος 1948, σ. 250.

¹⁵⁵ «Από μήνα σε μήνα», *Ποιητική Τέχνη*, τ. 5, Μάρτιος 1948, σ. 123.

¹⁵⁶ Ο Νίκος Παππάς για παράδειγμα ενημερώνει εκ των υστέρων ότι ουδέποτε υπήρξε στρατευμένος σε κάποια ιδέα. Βλ. «Ένα γράμμα», *Ποιητική Τέχνη*, τ. 11, 15.7.1948, σ. 108.

Η διευθέτηση στη σωματειακή εκπροσώπηση των λογοτεχνών σηματοδοτεί για αρκετούς φιλελεύθερους λογοτέχνες την εκπλήρωση του καθήκοντός τους, με αποτέλεσμα να επιστρέφουν από τις αρχές του 1949 στην κανονικότητα της συγγραφής, της κριτικής και των αισθητικών αναζητήσεων. Τα έντυπά τους ενσωματώνουν ακόμα την κρατική ιδεολογία. Οι ίδιοι όμως καταπιάνονται κυρίως με τα επικείμενα προβλήματα της ειρηνικής περιόδου.¹⁵⁷

Οι δεξιοί λογοτέχνες από την άλλη επιχειρούν να κατοχυρώσουν το ρόλο τους στο μετεμφυλιακό περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό επιμένουν στην ύπαρξη του κομμουνιστικού κινδύνου και αναδεικνύουν την ανάγκη ιδεολογικής γαλούχησης και ελέγχου της κοινωνίας, ώστε να αποτραπεί μια καινούρια διολίσθηση σε αντεθνικές ιδέες. Επιπλέον διαμορφώνουν μια θεώρηση της ελληνικής ιστορίας στην οποία ανακατεύονται Σπαρτιάτες, Μακεδόνες, Βυζάντιο και σύγχρονη Ελλάδα, με κοινό παρανομαστή τον θεσμό της μοναρχίας.¹⁵⁸

Οι εξελίξεις αποδεικνύονται για αυτούς πρόσφορες. Η επίσημη λήξη του εμφυλίου ελαχιστοποιεί το κρατικό ενδιαφέρον για τα λογοτεχνικά σωματεία, πράγμα που σε συνδυασμό με την ασθένεια του Κ. Ουράνη, παραλύει την λειτουργία της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών. Τα σημαντικότερα ονόματα της, χωρίς να παραιτηθούν τυπικά, αποστασιοποιούνται και συμπύκνουν μια νέα πνευματική κίνηση την «Ομάδα των 12».¹⁵⁹ Η παράταξη του Σ. Μυριβήλη κυριαρχεί στο εσωτερικό του σωματείου και το μετονομάζει σε Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδας, η οποία με αυτό τον τρόπο ανασυστήνεται.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Πέτρος Χάρης, «Απλά αιτήματα», *Νέα Εστία*, τ. 519, 15.2.1949, σ. 198-199. Του ίδιου, «Ένα δίδαγμα», *Νέα Εστία*, τ. 520, 1.3.1949, σ. 265-266, «Θεσσαλονίκη», *Νέα Εστία*, τ. 523, 15.4.1949, σ. 463-464 και «Πρωτομαγιά στο Βόλο», *Νέα Εστία*, τ. 525, 15.5.1949, σ. 622-623.

¹⁵⁸ Βλ. το τεύχος που αφιερώνει η *Ελληνική Δημιουργία* στη λήξη του εμφυλίου τον Νοέμβριο του 1949.

¹⁵⁹ Η ομάδα των 12 ήταν ένας κλειστός κύκλος, δημιουργών η λειτουργία του οποίου παρέπεμπε σε μασονικού τύπου οργανώσεις (ιεραρχία, τελετουργικό συνεδριάσεων, συμβολική διάσταση του αριθμού 12, δέσμευση εχεμύθειας), πράγμα που απέρρεε μάλλον από μια ελιτίστικη νοοτροπία των συνδαιτυμόνων και τη διάθεση να προκληθούν ανάλογες εντυπώσεις. Ως σκοπός της ορίζονταν η υποστήριξη της ποιότητας στην πνευματική δημιουργία. Οι 12 ιδρυτές της κίνησης ήταν οι Τάσος Αθανασιάδης, Ηλίας Βενέζης, Γιώργος Θεοτοκάς, Άλκης Θρύλος, Μ. Καραγάτσης, Στέλιος Ξεφλούδας, Κώστας Ουράνης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Μιχαήλ Στασινόπουλος, Άγγελος Τερζάκης, Πέτρος Χάρης, Γιάννης Χατζίνης. Αρχείο Πέτρου Χάρη, φ. Προσωπικά, Συμμετοχή του Πέτρου Χάρη στην Ομάδα των Δώδεκα (κείμενο σύστασης ομάδας).

Η παλιά Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών με τις σιωπές, τις υποχωρήσεις και την αυτοπεριθωριοποίησή της κατορθώνει να επιβιώσει. Άλλωστε, ύστερα από διαβουλεύσεις με το Υπουργείο Παιδείας και αρκετή επεξεργασία, εκδίδει τελικά, το 1949, ένα ψήφισμα συμπαράστασης στον «αγώνα του Έθνους», χωρίς να ονοματίζει όμως το Κ.Κ.Ε. ως φορέα προδοσίας.¹⁶¹

Οι αριστεροί λογοτέχνες εμφανίζουν το φθινόπωρο του 1949 μια τετραμερή διαίρεση. Μερικοί διαφεύγουν στις σοσιαλιστικές χώρες. Ένα τμήμα έχει ακολουθήσει το ρεύμα προς τη Δυτική Ευρώπη. Αρκετοί βρίσκονται στα στρατόπεδα εξόριστων. Λίγοι ιδιωτεύουν διασκορπισμένοι ανά την επικράτεια. Σταδιακά γίνονται προσπάθειες να αποκατασταθεί η επαφή.¹⁶² Η Ε.Ε.Λ. επανασυσπειρώνει τα μέλη της, ενσωματώνει ένα τμήμα του Σ.Ε.Λ. και αναζητά επικοινωνία με όσους διαβιούν στην Ευρώπη. Τα *Ελεύθερα Γράμματα* επανακυκλοφορούν και αναφέρονται, όσο αυτό είναι εφικτό, σε εκείνους που παραμένουν κρατούμενοι, ενώ διανοούμενοι από την Ελλάδα συναντούν τα επόμενα χρόνια με την κάλυψη του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου τους λογοτέχνες-πολιτικούς εξόριστους στην Ανατολική Ευρώπη.¹⁶³

Συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και ενδολογοτεχνικές αντιπαλότητες

Σημείο τριβής για την πνευματική κοινότητα αποτελούν και οι διαφορετικές οπτικές για τα δικαιώματα των λογοτεχνών και την ορθότερη διεκδίκησή τους. Η

¹⁶⁰ «Η Εταιρία Λογοτεχνών», *Ελληνική Δημιουργία*, 15.3.1950, σ. 469. Στο ίδιο, «Η Εταιρία Λογοτεχνών», 1.4.1950, σ. 547-548. Στο ίδιο, «Η Εταιρία Λογοτεχνών», 15.4.1950, σ. 626.

¹⁶¹ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διοικητικά έγγραφα, «Σχέδιο ψηφίσματος για εμφύλιο (3 παραλλαγές)», αρ. 115, 9.4.1949. Στο ίδιο, «Από Υπουργείο Παιδείας. Ψήφισμα για εμφύλιο», αρ. 118, 26.7.1949, «Υπουργείο Παιδείας για το ψήφισμα», αρ. 119, 21.8.1949. και «Υπουργείο Παιδείας. Συσχετισμός ψηφίσματος-ατελειών», αρ. 120, 7.9.1949.

¹⁶² Ο Μάρκος Αυγέρης και η Γαλάτεια Καζαντζάκη για παράδειγμα βρίσκουν «άσυλο» στην Κρήτη στον αδερφό της τελευταίας Λευτέρη Αλεξίου. Βλ. Αρχείο Έλλης Αλεξίου, φ. 2 Οικογενειακή αλληλογραφία, Επιστολές και τηλεγραφήματα Γαλάτειας Καζαντζάκη (1949-1962) και Μάρκου Αυγέρη (1949-1962), 24.9.1949 και 30.4.1950.

¹⁶³ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εσωτερική αλληλογραφία, «Πρόσκληση να πλαισιώσει το Δ.Σ. ο Άγις Θέρος», αρ. 322, 25.11.1950 και «Πρόσκληση να πλαισιώσει το Δ.Σ. ο Μ. Νικολαΐδης», αρ. 323, 25.11.1950. Στο ίδιο, φ. Διοικητικά έγγραφα, «Από Σύνδεσμο Ελλήνων Λογοτεχνών. Συγχώνευση», αρ. 116, 18.6.1949 και «Πρωθυπουργό. Διαμαρτυρία για εξορίες», αρ. 162, 30.10.1951. «Καλοκαίρι 1950», *Ελεύθερα Γράμματα*, περίοδος Δ' τ. 1, Σεπτέμβριος 1950, σ. 3-5. Βλ. *Σοβιετικά Νέα* το καλοκαίρι του 1956.

παραχώρησή του κτηρίου Casa d' Italia στα καλλιτεχνικά σωματεία και η μετατροπή του σε Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, η ατέλεια χαρτιού και η διοργάνωση εκθέσεων βιβλίου ακούγονται, σταθερά, όλο το διάστημα 1945-1949. Το ενδιαφέρον όμως εστιάζεται στη συνταγματική καθιέρωση της δημοτικής γλώσσα και στην ίδρυση επαγγελματικού επιμελητηρίου, που θα μεριμνά για τη συνταξιοδότηση των λογοτεχνών.

Η Ε.Ε.Λ. σε επιστολή της προς το Υπουργείο Παιδείας συγκεκριμενοποιεί τις διεκδικήσεις και προσθέτει σε αυτές τη μείωση των φορολογικών συντελεστών για τη θεατρική και συγγραφική παραγωγή και τη θέσπιση Υφυπουργείου Γραμμάτων και Τεχνών. Εκτός όμως από τις έγγραφες διαμαρτυρίες ο χώρος της Αριστεράς προαναγγέλλει κινητοποιήσεις του κλάδου. Μάλιστα σε μια πιο προωθημένη ενέργεια σχεδιάζεται η σύσταση ενός συνεταιρισμού για να προστατευθούν οι πνευματικοί δημιουργοί από την εκμετάλλευση των εκδοτικών οίκων.¹⁶⁴ Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, αναγνωρίζοντας στην εκάστοτε κυβέρνηση το ελαφρυντικό της οικονομικής δυσπραγίας, αρκούνται σε επισημάνσεις για τα προβλήματα των λογοτεχνών και ευχές για την επίλυσή τους.

Σε αντίθεση με την υπόλοιπη πνευματική οικογένεια η δεξιά διανόηση αντιτίθεται στην προβολή οποιασδήποτε διεκδίκησης. Η ίδια η Εθνική Εταιρία των Λογοτεχνών της Ελλάδας απεκδύεται τον συνδικαλιστικό της χαρακτήρα. Αργότερα ο Σ. Μελάς μάχεται με σφοδρότητα την ίδρυση Λογοτεχνικού Επιμελητηρίου, δημαγωγώντας για τα φτωχά οικονομικά του κράτους και αναφερόμενος στη νόθευση που θα προκύψει στη σχέση κοινού-λογοτέχνη.¹⁶⁵

Αποκλίσεις παρουσιάζονται και στην αντίληψη των λογοτεχνών για το γλωσσικό ζήτημα. Η αριστερή θεώρηση ενσωματώνει τη θεσμοθέτηση της δημοτικής σε μια ευρύτερη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (μαζικοποίηση της πανεπιστημιακής παιδείας, μαθητοκεντρική και δημοκρατική λειτουργία του σχολείου, ανανέωση των βιβλίων με βάση τις ανάγκες της κοινωνίας και τα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα και απορρόφηση των αδιόριστων εκπαιδευτικών)¹⁶⁶ και ανάγει την υλοποίησή της σε

¹⁶⁴ Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Διάφορα, «Υπόμνημα περί αποκαταστάσεως των πνευματικών ανθρώπων και ανυψώσεως του πνευματικού βίου της χώρας», 5.12.1945. «Εκδοτικός συνεταιρισμός», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 35, 25.1.1946, σ. 2.

¹⁶⁵ «Το ιστορικό του θορύβου για το λογοτεχνικό επιμελητήριο», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 9, 15.6.1948, σ. 619-620. Στο ίδιο, «Πέτρα Σκανδάλου», σ. 621.

¹⁶⁶ Οι κατευθύνσεις αυτές αναλύονται σε σειρά μελετών της Ρ. Ιμβριώτη αλλά και κειμένων των Κ. Σωτηρίου, Γρ. Πετρώνα, Στρ. Παπαδάκη, Κ. Μαρίνη και Δ. Πανδή στα *Ελεύθερα Γράμματα* από τον

λαϊκό ζήτημα. Οι φιλελεύθεροι αρθρογραφούν, συστηματικά, για τις επιπτώσεις της διγλωσσίας, κατακρίνουν τη Φιλοσοφική σχολή Αθήνας για την εμμονή της στην καθαρεύουσα και την Ακαδημία για τη μη είσοδο στις τάξεις της περισσότερων δημοτικιστών, περιορίζουν όμως το θέμα σε υπόθεση της πνευματικής κοινότητας. Επιπλέον, από το τέλος του 1947 με ένα κείμενο του Α. Δελμούζου παύουν να αναγνωρίζουν την προσφορά της προοδευτικής διανοήσεως στον δημοτικισμό.¹⁶⁷

Τη δημοτική γλώσσα υποστηρίζει και ο ακραίος χώρος την αντιλαμβάνεται όμως ως όχημα για την επιστροφή στον βυζαντινό πολιτισμό. Επιπλέον παραπέμπει για αργότερα τη συνταγματική της κατοχύρωση και διαβλέπει ύποπτα κίνητρα στους αστούς διανοούμενους που ανοίγουν το ζήτημα στη συγκυρία του εμφυλίου, αποπροσανατολίζοντας το κράτος από τον αντικομμουνιστικό αγώνα.¹⁶⁸

Η μοναδική διεκδίκηση που ικανοποιείται είναι η στέγαση των καλλιτεχνικών συλλόγων στο κτήριο Casa d'Italia, μετά βέβαια από αλληπάλληλες υπαναχωρήσεις των κυβερνητικών παραγόντων και υπομνήματα προς το Υπουργείο Οικονομικών, την αγγλική στρατιωτική αποστολή και την ΟΥΝΡΑ, οι οποίοι κατά διαστήματα οικειοποιούνταν τον χώρο. Τα περισσότερα συνδικαλιστικά αιτήματα χρησιμοποιούνται από το Υπουργείο Παιδείας ως μέσο πίεσης. Ειδικότερα το 1948, όποτε καθυστερεί η μεταβολή στον χάρτη των λογοτεχνικών οργανώσεων, το Υπουργείο Παιδείας διευκρινίζει ότι όρος για την ίδρυση Λογοτεχνικού Επιμελητηρίου είναι η συγκρότηση του εθνικόφρονος σωματείου και διαλαλεί ότι τα προνόμια του θα απολαμβάνουν μόνο όσοι προσχωρούν σε αυτό. Η υπόσχεση πάντως δεν πραγματοποιείται, γεγονός που προκαλεί κάποιες ελεγχόμενες διαμαρτυρίες στο εσωτερικό της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών.¹⁶⁹

Με μεγαλύτερη ένταση μάχονται οι λογοτέχνες για την ατομική τους ανάδειξη. Η απονομή του «επάθλου Παλαμά» από κοινού στον Γ. Σεφέρη και στον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο και η έκδοση της νεοελληνικής γραμματολογίας «La Domaine Grec», στην οποία δίνονταν το προβάδισμα σε ορισμένους δημιουργούς της «Γενιάς του 30» πυροδοτούν μια διαμάχη που διαπερνά ακόμα και την αριστερή διάνοηση. Στο επίκεντρο της κριτικής βρίσκεται ο Γ. Κατσίμπαλης, επικεφαλής του περιοδικού

Μάιο ως τον Δεκέμβριο του 1945.

¹⁶⁷ Αλέξανδρος Δελμούζος, «Παιδεία και κόμμα», *Νέα Εστία*, τ. 491, Χριστούγεννα 1947, σ. 35-40.

¹⁶⁸ «Γλώσσα και δημοκοπία», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 11, 15.7.1948, σ. 703-704. Στο ίδιο, «Δημοτική κι' επιστήμη», τ. 14, 1.9.1948, σ. 113.

¹⁶⁹ *Έθνος*, «Λογοτεχνικά Νέα», 29.4.1948 και 7.4.1949.

Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, με την κατηγορία ότι αξιοποιούσε τις διασυνδέσεις του για να προωθεί πνευματικούς ανθρώπους της προτίμησής του. Οι διαπληκτισμοί αυτοί, το θέρος του 1947, απορροφούν τους αστούς κυρίως λογοτέχνες από τα εμφυλιοπολεμικά γεγονότα, δεν είναι φανερός όμως κάποιος περαιτέρω πολιτικός αντίκτυπος.¹⁷⁰

Η ματιά των Λογοτεχνών στον κόσμο και οι εθνικοί στόχοι

Με ιδιαίτερη προσοχή παρατηρούν οι Έλληνες λογοτέχνες τα διεθνή γεγονότα της περιόδου, όπως μαρτυρούν τα εκτενή τους άρθρα, αλλά και η δημοσιογραφική κάλυψη των πρώτων συνεδριάσεων του Ο.Η.Ε. και της ΟΥΝΕΣΚΟ.¹⁷¹ Η παγκόσμια διάσταση του τελευταίου πολέμου σηματοδοτεί για την πλειοψηφία του πνευματικού κόσμου τη συνάρτηση πλέον των εξελίξεων σε κάθε χώρα με τις υπερεθνικές μεταβολές. Μερικοί αστοί διανοούμενοι με πρωτοπόρο τον Α. Χουρμούζιο διατυπώνουν μια πιο κοσμοπολίτικη θέση και αναγγέλλουν τον τερματισμό της εθνικής αυτοτέλειας. Αντίθετα στην οπτική της συντηρητικής πλευράς η κατεύθυνση είναι αντεστραμμένη. Η έννοια του έθνους εμφανίζεται ισχυροποιημένη από τον πρόσφατο πόλεμο και η Ευρώπη είναι αυτή που πρέπει να στρέψει το βλέμμα της στην Ελλάδα.¹⁷²

Όλο το φάσμα των λογοτεχνών κρατά, το πρώτο διάστημα μετά την Απελευθέρωση, μια εγκωμιαστική στάση για τις συμμαχικές δυνάμεις. Βέβαια η αστική διάνοηση αναβαθμίζει τη συμβολή της Αγγλίας, ενώ η Αριστερά την κατακρίνει για τις μεταπολεμικές της παρεμβάσεις. Ένα διάλειμμα σε αυτή την πολεμική γίνεται με την επικράτηση των Εργατικών το καλοκαίρι του 1945. Σύντομα όμως οι προσδοκίες διαψεύδονται.¹⁷³

¹⁷⁰ Βλ. *Νέα Εστία και Αγγλοελληνική Επιθεώρηση* το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1947.

¹⁷¹ Έλλη Λαμπρίδη, «Οργανισμός Παιδείας, Επιστήμης και Πολιτισμού», *Νέα Εστία*, τ. 451, 15.4.1946, σ. 504-505. Στέλιος Ξεφλούδας, «Η ΟΥΝΕΣΚΟ και τα γράμματα», *Νέα Εστία*, τ. 489, 15.11.1947, σ. 1358-1360. Μάρω Καναβαριώτη, «Η Πνευματική Διεθνής», *Νέα Εστία*, τ. 520, 1.3.1949, σ. 319-320.

¹⁷² Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Η πορεία προς το τέρμα», *Νέα Εστία*, τ. 503, 15.6.1948, σ. 769-776. Παναγιώτης Πιπινέλης, «Ελληνικά ιδανικά και παγκόσμια μεταπολεμικά ρεύματα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 1, 15.2.1948, σ. 9-13.

¹⁷³ Κώστας Ουράνης, «Τι αισθανόμαστε για την Αγγλία», *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, τ. 1, Μάρτιος 1945, σ. 5. Δημήτρης Φωτιάδης, «Η συντριβή», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 13, 3.8.1945, σ. 1-2.

Την ίδια περίοδο οι αριστεροί λογοτέχνες μιλούν για τη διαπάλη ανάμεσα στον παλαιό κόσμο του φασισμού, ο οποίος όμως περιγράφεται όχι ως πτυχή του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά σαν ένα αυτοφύες φαινόμενο, και στο νέο κόσμο της δημοκρατίας και τονίζουν ότι η αίγλη της Ελλάδας και η τοποθέτησή της στο δημοκρατικό στρατόπεδο απειλούνται, εξαιτίας της πολιτικής ανελευθερίας στο εσωτερικό. Ως παράδειγμα από την ευρωπαϊκή σκηνή προβάλλονται περισσότερο οι εκλογικές επιτυχίες από τα συμμαχικά σχήματα της Αριστεράς στη Δύση παρά οι μετασχηματισμοί που συντελούνται στην Ανατολική Ευρώπη.¹⁷⁴

Όσο βαδίζουμε προς τις ψυχροπολεμικές συνθήκες οι θεωρήσεις διαφοροποιούνται. Στον αριστερό λόγο επανεμφανίζεται ο όρος ιμπεριαλισμός, στην επιθετικότητα του οποίου αποδίδεται η ένταση και ο κίνδυνος ενός καινούριου πολέμου, ενώ αποδομείται η ρητορική περί «σιδηρού παραπετάσματος».¹⁷⁵ Αντίθετα φιλελεύθεροι διανοούμενοι επιμερίζουν ευθύνες και στα δύο στρατόπεδα Η.Π.Α. και Σοβιετική Ένωση με την Ε.Σ.Σ.Δ. να κατηγορείται βέβαια περισσότερο. Ως διέξοδος παρουσιάζεται από αρκετούς η δημιουργία ενός συνασπισμού των μικρότερων κρατών στον οποίο η Ευρώπη, που αντιμετωπίζεται ως ενιαία πολιτική οντότητα, θα διατηρεί πρωταγωνιστική θέση. Ο πόλος αυτός προβλέπεται να λειτουργήσει εξισορροπητικά στο διεθνές σύστημα, εξασφαλίζοντας την ανεξαρτησία από τις δύο ηγετικές δυνάμεις.

Η βιωσιμότητα αυτού του πολιτικού φορέα εμφανίζεται να εξαρτάται από την σφυρηλάτηση της «ευρωπαϊκής συνείδησης» και την υπερίσχυση των αξιών της δυτικής δημοκρατίας, απαλλαγμένων όμως από τον ατομισμό και την υπερβολική πίστη στον τεχνικό πολιτισμό. Ως τέτοιες αξίες αναφέρονται η αυτονομία της ανθρώπινης προσωπικότητας, η επανάκαμψη ενός ετεροκαθοριζόμενου ανθρωπισμού και ο κοινοβουλευτισμός. Το σοσιαλιστικό μοντέλο καταδικάζεται ως συνώνυμο της βίαιης επιβολής μιας κοινωνικής ομάδας, πλειοψηφικής ή μειοψηφικής, στις υπόλοιπες, της υποδούλωσης του ανθρώπου και φυσικά της τέχνης στην πολιτική σκοπιμότητα και της προδοσίας των μαρξιστικών συνθημάτων. Η πιθανότητα γεφύρωσης του χάσματος στην Ευρώπη, ύστερα από αμοιβαίες υποχωρήσεις

¹⁷⁴ Δημήτρης Φωτιάδης, «Για την Ελλάδα», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 9, 7.7.1945, σ. 1-2. Θράσος Καστανάκης, «14 Ιουλίου», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 10, 13.7.1945, σ. 1-2. Του ιδίου, «Τείχη πανύψηλα τείχη!», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 11, 20.7.1945, σ. 1-2.

¹⁷⁵ Δημήτρης Φωτιάδης, «Τόσο στοίχισε», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 12, 27.7.1945, σ. 1-2. Ασημάκη Πανσέληνου, «Φωνή κινδύνου», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 43, 15.5.1946, σ. 1-2. Νίκου Πολίτη, «Το χρέος μας», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 46, 1.7.1946, σ. 1-2.

απορρίπτεται. Το κενό που μένει στην ευρωπαϊκή ταυτότητα προτείνεται να καλυφθεί από την επαφή με τη Βόρειο Αμερική. Η λήξη του ευρωπαϊκού διαχωρισμού τοποθετείται στα τέλη του 20^{ου} αιώνα.¹⁷⁶ Οι κατηγορίες για την Ε.Σ.Σ.Δ. επαναλαμβάνονται διογκωμένες στο σχετικό αφιέρωμα της *Ελληνικής Δημιουργίας*.¹⁷⁷

Ταυτόχρονα η εύθραυστη, μεταπολεμικά, ψυχολογία των λογοτεχνών επιβαρύνεται από την απειλή μιας νέας παγκόσμιας σύγκρουσης, η οποία προδικάζεται πολλαπλάσια καταστροφική εξαιτίας και του πυρηνικού εξοπλισμού. Η λύση αναζητείται από πολλούς στο παράδειγμα του Μαχάτμα Γκάντι.¹⁷⁸ Αντίστοιχους προβληματισμούς εντοπίζουμε και στα *Ελεύθερα Γράμματα*, οι οποίοι όμως δεν συνοδεύονται από ένα πνεύμα αντιλογοκρατίας, αλλά επιμένουν στην πολιτική ευθύνη για τη χρήση της ατομικής ενέργειας.¹⁷⁹

Οι εθνικές διεκδικήσεις (Κύπρος, Βόρεια Ήπειρος, Δωδεκάνησα) απασχολούν και αυτές την πνευματική οικογένεια. Οι αστοί λογοτέχνες με εξαίρεση μεμονωμένες περιπτώσεις, που χαμηλόφωνα δυσφορούν για την έξαρση πατριωτισμού,¹⁸⁰ αναπαράγουν την επιχειρηματολογία για τα ιστορικά δικαιώματα του Ελληνισμού στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο και δημοσιεύουν αντίστοιχες έρευνες. Ακόμη αφαιρούν την Τουρκία από τους εχθρούς της χώρας και την αντικαθιστούν από το τόξο Αλβανία, Νοτιοσλαβία και Βουλγαρία.¹⁸¹ Ο αριστερός χώρος στηρίζει

¹⁷⁶ Βλ. τα κείμενα του Λίνου Καρζή με τίτλο «Παγκόσμια Ειρήνη» το καλοκαίρι του 1949 στη *Νέα Εστία*. Τα δοκίμια του Αιμ. Χουρμούζιου Στο ίδιο, έντυπο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1948, και τη στήλη του Λουκά Σιλβανού, στο *Ο Αιώνας μας*, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του ίδιου έτους.

¹⁷⁷ Βλ. το σε συνέχειες άρθρο του Ανδρέα Καραντώνη ο «Ο κομμουνιστικός μύθος» στην *Ελληνική Δημιουργία* τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1949.

¹⁷⁸ Πέτρος Χάρης, «Χειμώνας 1946», *Νέα Εστία*, τ. 465, 15.11.1946, σ. 1156-1157. Του ίδιου, «Ο θρίαμβος της Ουτοπίας», *Νέα Εστία*, τ. 495, 15.2.1948, σ. 202-203. Romain Rolland, «Μαχάτμα Γκάντι», *Νέα Εστία*, τ. 495, 15.2.1948, σ. 204-205. Κώστας Δ. Σούκας, «Μαχάτμα Γκάντι και ο θάνατος των ηθικών αξιών», *Ο Αιώνας μας*, τ. 13, Μάρτιος 1948, σ. 25-27.

¹⁷⁹ Δημήτρης Φωτιάδης, «Επανάσταση», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 15, 17.8.1945, σ. 1-2. Dyson Carter, «Ο βιολογικός πόλεμος», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 53, 15.10.1945, σ. 1-2.

¹⁸⁰ Άγγελος Τερζάκης, «Αντίλαλος», *Το Ταξίδι*, τ. 2, Ιούνιος 1945, σ. 35.

¹⁸¹ Αθηνά Ταρσούλη, «Τα Δωδεκάνησα», *Νέα Εστία*, τ. 450, 1.4.1946, σ. 420-421. Κ. Αμάντος, «Βόρειος Ήπειρος», *Νέα Εστία*, τ. 451, 15.4.1946, σ. 458-459. Α. Δ. Κεραμόπουλος, «Τα ιστορικά μας σύνορα», *Νέα Εστία*, τ. 458, 15.7.1946, σ. 752-753. Σάββα Λουιζίδου, «Το κυπριακόν ζήτημα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 36, 1.8.1949, σ. 185-187. Σε σχέση με την Τουρκία ακόμη και η *Ελληνική Δημιουργία* αποφαίνεται «Κάθε άλλο παρά μίσος φωλιάζει στη ψυχή των πνευματικών ανθρώπων για την τουρκική φυλή». «Το αφιέρωμα», *Ελληνική Δημιουργία*, τ. 32, 1.6.1949, σ. 920.

επίσης την ενσωμάτωση στην Ελλάδα των Δωδεκανήσων, της Κύπρου και σε μια πρόωπη φάση και της Βορείου Ηπείρου, με αιτιολογικό όμως τον ελληνικό τους πληθυσμό και την ανάλογη επιθυμία του. Επιπλέον αποδίδει τη μη δικαίωση των εθνικών προσδοκιών, σε σχέση με την Κύπρο τουλάχιστον, στην επεκτατική πολιτική των δυτικών δυνάμεων και όχι αόριστα στην αχαριστία των ισχυρών.¹⁸²

Η οργάνωση της κομματικής δουλειάς και ανάμειξη στην πολιτική ζωή

Οι λογοτέχνες που διατηρούν οργανωμένη σχέση με το Κ.Κ.Ε. συγκεντρώνονται στον τομέα καλλιτεχνών-διανοουμένων. Η κομματική παρέμβαση στα πνευματικά τεκταινόμενα εποπτεύεται, αρχικά, από την Ηλέκτρα Αποστόλου. Ύστερα όμως από τη δολοφονία της σημαντικές ευθύνες επωμίζεται ο Γ. Λαμπρινός και τις διατηρεί, με ορισμένα διαλείμματα, ως τη νομοθετική απαγόρευση του κόμματος.¹⁸³ Στη συνέχεια δεν παρατηρείται κάποια συγκροτημένη εσωργανωτική ζωή ούτε διαπιστώνεται από πουθενά συστηματική επαφή με το παράνομο κλιμάκιο της κεντρικής επιτροπής στην Αθήνα. Κάποια καθοδηγητικά καθήκοντα έχουν στη διάρκεια της δεκαετίας και οι διευθυντές των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, ο Δ. Φωτιάδης ως την εξορία του τον Οκτώβρη του 1948 και ο Ν. Βρεττάκος ως την παραίτησή του στο τέλος του 1949.

Κομματικά στελέχη συναντάμε επίσης σε νευραλγικά πόστα στις μαζικές οργανώσεις, όπως το Ε.Α.Μ.-Λογοτεχνών και η Ε.Ε.Λ., στη θέση όμως του επικεφαλής επιδιώκεται η εναλλαγή προσώπων, μη ενταγμένων στο Κ.Κ.Ε.

Οι αστοί διανοούμενοι δε διαθέτουν μια αντίστοιχη εσωτερική πολιτική λειτουργία. Ο αναγκαίος σε κρίσιμες στιγμές συντονισμός τους επιτυγχάνεται, μετά από κυβερνητικές παρεμβάσεις. Κατά κάποιο τρόπο «άρθρα γραμμής» δημοσιεύει ο Γ. Θεοτοκάς, τα περισσότερα όμως είναι προϊόν δικής του πρωτοβουλίας και δεν

¹⁸² «Ύστερα από τα Δωδεκάνησα», *Ελεύθερα Γράμματα*, τ. 4, 2.6.1945, σ. 2. Αρχείο Ε.Ε.Λ., φ. Εξωτερική αλληλογραφία, «Ψήφισμα για Βόρειο Ήπειρο- Κύπρο- Δωδεκάνησα», αρ. 249/ 11.7.1945.

¹⁸³ Ο Γ. Λαμπρινός διαγράφεται από το Κ.Κ.Ε. τον Δεκέμβριο του 1945. Φαίνεται όμως ότι η απομάκρυνσή του ήταν μάλλον τυπική, αφού συνεχίζει να αρθρογραφεί στον κομματικό τύπο ακόμη και στον *Ριζοσπάστη* με το ψευδώνυμο Μ. Λαμπίρης, ενώ σύντομα επανέρχεται στο κόμμα. Σύμφωνα με μαρτυρία του Φ. Λαμπρινού η διαγραφή ήταν προσχεδιασμένη για να φανεί ότι κάποιες επαφές του Γ. Λαμπρινού με πολιτικούς παράγοντες δεν ήταν κομματικά εγκεκριμένες. «Κ.Κ.Ε. Κ.Ε. Ελέγχου», *Ριζοσπάστης*, 9.12.1945. «Ένα γράμμα του σ. Λαμπρινού», *Ριζοσπάστης*, 16.12.1945. Γιώργης Λαμπρινός, *Μορφές του εικοσιένα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 267-270.

είναι δεσμευτικά.¹⁸⁴ Ο ίδιος συνδέεται, προσωπικά, με τον Γ. Παπανδρέου και επεξεργάζεται, εν μέσω Κατοχής, ένα προγραμματικό κείμενο του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.¹⁸⁵

Ιδιόμορφη είναι η εμπλοκή στον πολιτικό στίβο του Ν. Καζαντζάκη. Από την επαύριο της Απελευθέρωσης συμμετέχει στις ζυμώσεις για την ενοποίηση των εκτός Κ.Κ.Ε. σοσιαλιστικών ομάδων και χάρη στην εμβέλεια της προσωπικότητας του γίνεται πρόεδρος σε μια βραχύβια οργάνωση, την Σοσιαλιστική Εργατική Ένωση (Σ.Ε.Ε.). Αποφασιστικότερο πάντως ρόλο σε αυτόν τον σχηματισμό διαδραματίζει ο γραμματέας του και επίσης διανοούμενος Αγγ. Προκοπίου, ο οποίος συντάσσει και τη διακήρυξη του. Στην κεντρική επιτροπή εκλέγεται ακόμη ο συγγραφέας Αγγ. Τερζάκης, ενώ κάποια πολιτική συμπάθεια δείχνει και ο Κ.Λ. Μερναίος.

Στις εσωτερικές διεργασίες ο Κρητικός συγγραφέας επιχειρεί συνεχώς να εισάγει το φιλοσοφικό του σύστημα, όπως το ανέπτυξε στην *Ασκητική*, με αποτέλεσμα να δυσκολεύει η συνεννόηση με τους υπόλοιπους που καταπιάνονταν με τα επίκαιρα ζητήματα. Τον Ιανουάριο του 1945 η Σ.Ε.Ε. ανταποκρίνεται στο κάλεσμα του τότε πρωθυπουργού Σοφούλη και ο Ν. Καζαντζάκης διορίζεται υπουργός «άνευ χαρτοφυλακίου». Νωρίτερα πλαισιώνει και μια κυβερνητική επιτροπή για την καταγραφή των ναζιστικών ωμοτήτων στην Κρήτη.¹⁸⁶ Τον Φεβρουάριο όμως του 1946, όταν ιδρύεται ως ενιαίος σοσιαλιστικός φορέας το Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (Σ.Κ. Ε.Λ.Δ.) και η Σ.Ε.Ε. εντάσσεται σε αυτόν του ζητείται να αποχωρήσει από την κυβέρνηση, πράγμα που κάνει θεωρώντας και συνολικά την κομματική του δραστηριότητα ολοκληρωμένη.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Το 1940 αναλαμβάνει να συγγράψει μια διαμαρτυρία νέων λογοτεχνών ενώ σε ένα άλλο κείμενό του στα *Νεοελληνικά Γράμματα* χαράσσει τις διαχωριστικές γραμμές από τη μεταξική προπαγάνδα. Μεταπολεμικά διαμορφώνει αρχικά ένα πλαίσιο συνεργασίας με την Αριστερά. Αργότερα βέβαια συντάσσει πιθανότατα την ιδρυτική διακήρυξη της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών και την επιστολή της στον Ο.Η.Ε. πρώτος όμως προτείνει μια καινούρια πολιτική για τη μετεμφυλιακή κατάσταση.

¹⁸⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, ο.π., σ. 330-331. Γιώργος Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα. 1925-1966*, επιμ. Ν. Αλιβιζάτος, Μιχ. Τσαπόγας. Α΄., ο.π., σ. 363-369.

¹⁸⁶ *Το σοσιαλιστικό μανιφέστο του 1945*, Τα τετράδια του Ρήγα, Λευκωσία 1974, σ. 8-15, 47-51. Παντελής, Πρεβελάκης *400 γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, εκδ. Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 1956, σ. 522-526. «Το σοσιαλιστικό μανιφέστο», *Νέα Εστία*, τ. 444, 1.1.1946, σ. 47.

¹⁸⁷ «Επιστροφή σε πνευματικούς αγώνες», *Νέα Εστία*, τ. 444, 1.1.1946, σ. 46-47.

Συμπεράσματα

Στα πρώτα βήματα της έρευνας υπήρξε προβληματισμός μήπως το ενδιαφέρον του πνευματικού κόσμου για τα δημόσια ζητήματα ήταν περιορισμένο. Τελικά καταγράφηκαν παρεμβάσεις επί όλων σχεδόν των θεμάτων, οι οποίες όμως στην πλειονότητά τους πραγματοποιήθηκαν από έναν σχετικά σταθερό αριθμό, κατά βάση μη πρωτοκλασάτων λογοτεχνών.

Αρκετοί ασπάζονται τις ιδέες της Αριστεράς. Το 1940 συμμετέχουν στο πατριωτικό κλίμα και στο μέτρο του δυνατού το αξιοποιούν. Το πρώτο διάστημα της Κατοχής οι περισσότεροι αποσύρονται από την νόμιμη αρθρογραφία και αφοσιώνονται στην προετοιμασία της αντιστασιακής δράσης, όσο όμως ανεβαίνει στον λαό η αγωνιστική διάθεση επιστρέφουν στον δημόσιο λόγο. Τις μέρες της Απελευθέρωσης επιχειρούν, μέσα και από διάφορα ανοίγματα, να κατοχυρώσουν και να επεκτείνουν την οργανωτική και ιδεολογική τους κυριαρχία, σύντομα όμως επεξεργάζονται μια αμυντική τακτική απέναντι στα αντιδημοκρατικά μέτρα, η οποία με ολοένα και λιγότερα προαπαιτούμενα διατηρείται ως την ήττα του Δ.Σ.Ε. Η αριστερή διάνοηση διαθέτει σε κάθε φάση της δεκαετίας ένα πολιτικό σκεπτικό, εντός των κατευθύνσεων του Κ.Κ.Ε., και εμφανίζει σημαντική συνοχή και αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή του, ανεξάρτητα από διακυμάνσεις στην επιρροή της.

Ένα άλλο ρεύμα, παρά το γεγονός ότι αρκετοί εκπρόσωποί του αυτοδιαφημίζονται ως ανεξάρτητοι, κινείται στο πλαίσιο του φιλελεύθερου χώρου. Οι διανοούμενοι αυτοί ανταποκρίνονται, σχεδόν σύσσωμοι, στις υποδείξεις Μεταξά, ενώ στη συνέχεια προσαρμόζονται στην κατοχική νομιμότητα. Οι κατοπινές όμως αλλαγές στην κοινωνική συνείδηση τους οδηγούν σε αδιέξοδο. Από τις αρχές του 1943 και έπειτα αδυνατούν να παρουσιάσουν μια κοινή και συγκροτημένη πρόταση. Περισσότερο ετεροκαθορίζονται από τις κινήσεις της Αριστεράς, αντιτιθέμενοι εντούτοις με κλιμακούμενη ένταση στο ενδεχόμενο επικράτησής της. Σταθερό βηματισμό αποκτούν ξανά, στα τέλη του 1946, όταν διαφαίνονται πια οι συσχετισμοί στο πολιτικό σκηνικό. Το μοτίβο της επιστροφής εντοπίζεται, την περίοδο αυτή, σε πολλά κείμενα τους. Με την οριστικοποίηση του εμφυλίου αναγνωρίζουν την απειλή και ξεπερνώντας αναστολές και πιθανές ενστάσεις πρωταγωνιστούν στην ιδεολογική καταπολέμηση του κομμουνισμού.

Παρ' όλα αυτά η κατάσταση που δημιουργείται με τον τερματισμό της ένοπλης σύγκρουσης δεν τους βρίσκει ικανοποιημένους. Αιτήματά που συμμερίζονται, όπως, εν μέρει, εκσυγχρονισμός του πολιτικού συστήματος, άνοιγμα στο διεθνές περιβάλλον, καθιέρωση της δημοτικής και αναγνώριση της επαγγελματικής ιδιότητας στους πνευματικούς δημιουργούς, παγώνουν. Επιπρόσθετα στα λογοτεχνικά πράγματα επικάθεται μια συντηρητική ομάδα την οπτική της οποίας απέρριπταν και τη συμπεριφορά της απεχθάνονταν. Ασφαλώς κάποιοι αντιλαμβάνονται και το μέγεθος της τραγωδίας. Με μια δόση υπερβολής θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι μετά τους αριστερούς λογοτέχνες οι φιλελεύθεροι είναι οι δεύτεροι ηττημένοι.

Η πιο δεξιά τάση της αστικής διάνοησης, στην οποία είναι ενταγμένοι και πολλοί από όσους εξύμνησαν την 4^η Αυγούστου και υπηρέτησαν το κατοχικό καθεστώς ξεδιπλώνει, ιδιαίτερα μετά τα Δεκεμβριανά, μια αντικομμουνιστική ρητορική η οποία την βοηθά να συγχρονιστεί με τον ανερχόμενο φανατισμό και να καταστεί χρήσιμη για τον κρατικό μηχανισμό, πράγμα που τη διασώζει από την περιθωριοποίηση και την ανυποληψία, στην οποία βρίσκονταν τουλάχιστον από την Απελευθέρωση. Ο αντικομμουνισμός πάντως δεν αποκαλύπτει την τοποθέτηση κάποιου στο ακροδεξιό σκέλος. Αρκετοί φιλελεύθεροι και κεντρώοι διανοούμενοι αντιμάχονται με το ίδιο πάθος και μεγαλύτερη επάρκεια την κομμουνιστική ιδεολογία, σε σύγκριση με τους ακροδεξιούς συναδέλφους τους.

Ιδιαίτερο γνώρισμα στον πολιτικό λόγο της λογοτεχνικής οικογένειας αποτελεί η διαρκής αντιπαράθεση για πνευματικά ζητήματα. Το θέμα που επανέρχεται συνεχώς είναι η σχέση της τέχνης με την κοινωνία με τις απόψεις να εκτείνονται από την εσωστρέφεια και την αποστασιοποίηση ως αυτές που προβιβάζουν το περιεχόμενο και τον κοινωνικό αντίκτυπο ενός πνευματικού έργου. Απέναντι στο μόνιμο αίτημα της φιλελεύθερης πλευράς για ποιότητα στο καλλιτεχνικό προϊόν η προοδευτική διάνοηση απαντά με δύο τρόπους. Από τη μια μεταφέρει, συχνά, τη συζήτηση από το έργο στο πρόσωπο του δημιουργού και τη θετική ή προβληματική του στάση στα πρόσφατα γεγονότα. Από την άλλη αναγνωρίζεται η ανάγκη της επιμέλειας στη μορφή η ροή όμως ενίοτε αντιστρέφεται, μια αξιόλογη δηλαδή αισθητική επεξεργασία θεωρείται δικαιωμένη, όταν αναδεικνύει ένα εξ' ίσου σπουδαίο θέμα. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι η μέθεξη στον αναβρασμό της εποχής δίνει στον καλλιτέχνη εφόδια (ανατρεπτική διάθεση, αυτοπεποίθηση, έμπνευση), ώστε στο μέλλον να καινοτομήσει και τεχνοτροπικά. Η στάση αυτή

συναντιέται με την επιθυμία μιας πλειάδας νεοεμφανιζόμενων ή μέτριων δημιουργών να αναβαθμίσουν τη σχέση τους σε σχέση με την τότε λογοτεχνική ελίτ. Η διαχείριση αυτού του δυναμικού από την Αριστερά αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης.

Δύο κορυφώσεις παρατηρούμε στη παραπάνω διαμάχη. Μία στην Κατοχή με αφορμή τον «Πρόλογο» του Σικελιανού, η οποία καταδεικνύει την εμβέλεια των αριστερών αντιλήψεων και μια μεταπολεμικά με αντικείμενο τον προσδιορισμό της πνευματικής ελευθερίας, η οποία βοηθά τη δεξιά διάνοηση να επανασυσπειρωθεί. Απαιτείται πάντως διεξοδικότερη ανάλυση, ώστε να αποτυπωθεί με ευκρίνεια η αλληλοτροφοδοτική σχέση ανάμεσα στις αισθητικές επιλογές των λογοτεχνών και την πολιτική τους κρίση. Το μόνο σίγουρο είναι ότι σε κάποιους αστούς λογοτέχνες βαραίνει ο φόβος, μήπως επαληθευθεί η πρόβλεψη της Αριστεράς ότι μαζί με το αστικό σύστημα «Θα σαρωθούν» και οι καλλιτεχνικές του εκφράσεις.

Σημείο σύγκλισης είναι η αυτάρεσκη αναγνώριση ενός διαχρονικά καθοριστικού ρόλου στην ίδια την πνευματική κοινότητα. Ενδεικτικό είναι ότι όλοι αποδίδουν την εξάπλωση του Φασισμού και στην υποχώρηση του πνεύματος, ενώ στην μεταστροφή αυτής της κατάστασης εναποθέτουν ελπίδες για τη μελλοντική ευημερία.

Η στάση της πνευματικής κοινότητας επιδιώχθηκε επίσης να ελεγχθεί από την εκάστοτε κυβερνητική εξουσία. Στην προσπάθειά αυτή χρησιμοποιήθηκε εκτός από τις κλασικές μεθόδους (ποινές, πίεςεις, παροχές) και ένα ακόμη όπλο η εξασφάλιση προβολής σε ένα λογοτέχνη.¹⁸⁸ Μάλιστα με το πέρασμα του χρόνου διαμορφώνεται ένα έμπειρο πολιτικό προσωπικό στο χειρισμό όλων αυτών των υποθέσεων.¹⁸⁹

Το κρατικό αυτό ενδιαφέρον δείχνει ότι ο λόγος των λογοτεχνών διέθετε βάρος ο ακριβέστερος όμως προσδιορισμός της απήχησής τους είτε σε ένα στενότερο κύκλο πολιτικών προσώπων είτε ευρύτερα στον πληθυσμό μένει ως ερώτημα. Η

¹⁸⁸ Αρκετοί από όσους συμμετέχουν στον παραγκωνισμό της Ε.Ε.Λ. το 1948 διατηρούν το ίδιο διάστημα κάποια διοικητική θέση, ενώ εξίσου πολλοί βραβεύονται τα επόμενα χρόνια, είτε από το κράτος, είτε από την Ακαδημία Αθηνών. Επιπλέον ο κυβερνητικός εντολοδόχος Κ.Δ. Τσάτσος ανταμείβεται με τη θέση του Υπουργού Παιδείας. Αργότερα με δική του απόφαση όλα τα τεύχη της *Νέας Εστίας* διανέμονται στις σχολικές βιβλιοθήκες και δίνονται οδηγίες στους εκπαιδευτικούς να τα συμβουλευούνται στο μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αρχείο Πέτρου Χάρη, φ. Αλληλογραφία, Επιστολή Κ.Δ. Τσάτσου, 30.11.1949.

¹⁸⁹ Ο Μιχάλης Μαντούδης για παράδειγμα εργάζεται στη Διεύθυνση Πνευματικής Επιστρατεύσεως, γίνεται διευθυντής Γραμμάτων και Τεχνών στη διάρκεια της Κατοχής και διατηρεί τη θέση του σε πολλές μεταπολεμικές κυβερνήσεις.

γοητεία που ασκούν οι πνευματικοί άνθρωποι και η κατά περιόδους αυξημένη κυκλοφορία των λογοτεχνικών εντύπων είναι δεδομένη. Μας λείπουν όμως πληροφορίες για την κοινωνική σύνθεση του αναγνωστικού τους κοινού και το ενδιαφέρον του αναφορικά με τα πολιτικά δημοσιεύματα, αγνοούμε ακόμη το μέγεθος και το είδος των ακροατηρίων στις διαλέξεις που δίνονται. Είναι γνωστές επίσης οι επαφές λογοτεχνών με πολιτικούς παράγοντες, χρειάζεται όμως μια συγκριτική μελέτη στα κείμενά τους για να δούμε αν προκύπτει κάποια βαθύτερη επίδραση.

Ο πνευματικός κόσμος φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές αντιστοιχήθηκε στις πολιτικές διαιρέσεις, ακολούθησε τις μεταβολές της εποχής και παρουσίασε έναν πολιτικό λόγο περισσότερο συνεκτικό από ότι αναμένονταν.

Αρχεία

Αρχείο Ε.Ε.Λ.

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας: Ψηφιακό αρχείο Πολιτισμός και Αριστερά στον 20^ο αιώνα.

Αρχείο Πρωτοδικείου Αθηνών: Καταστατικά Σωματείων.

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο: Αρχείο Πέτρου Χάρη, Αρχείο Έλλης Αλεξίου, Αρχείο Γιώργου Λαμπρινού.

Επιμορφωτικό κέντρο-Βιβλιοθήκη Χαρίλαος Φλωράκης: φ. κεντρική επιτροπή Κ.Κ.Ε., φ. πολιτικό γραφείο Κ.Κ.Ε.

Εφημερίδες

Βήμα: (Ιανουάριος 1947)

Βραδυνή: (2.5.1941-19.6.1941)

Έθνος: (1.1.1948.-29.9.1949)

Ελευθερία: (Αύγουστος 1945)

Ελληνικό Αίμα: (1.1.1946-1.7.1946)

Ελλάδα: (Ιούλιος 1945)

Εμπρός: (1.1.1946-1.7.1946)

Καθημερινή: (1.4.1941- 10.6.1948)

Μάχη: (Τα υπάρχοντα φύλλα από το 1945 ως το 1949)

Ριζοσπάστης: (1.11.1944-31.8.1947)

Περιοδικά

Αγγλοελληνική Επιθεώρηση: (Μάρτιος 1945-Σεπτέμβριος, Οκτώβριος 1949)

Ακτίνες: (Σεπτέμβριος, Οκτώβριος-1940-Δεκέμβριος 1949)

Ο Αιώνας μας: (Μάρτιος 1947-Νοέμβριος 1949)

Δρήρος: (Σεπτέμβριος 1940-Οκτώβριος, Δεκέμβριος 1940)

Ελεύθερα Γράμματα: (5-5-1945-Δεκέμβριος 1946, Ιούνιος 1947-Σεπτέμβριος 1948, Ιανουάριος 1949-Οκτώβριος 1949, Σεπτέμβριος 1950)

Ελληνική Δημιουργία: (15.2.1948-15.5.1950)

Εργατική Εστία: (Μάρτιος 1947-Ιούνιος 1948)

Καλλιτεχνική Ελλάδα: (Γενάρης-Φλεβάρης-Μάρτης 1945)

Καλλιτεχνικά Νέα: (12.6.1943-11.3.1944)

Κουαδρίβιο: (10.2.1942-10.3.1943)
Μπουκέτο: (7.11.1940-25.11.1940)
Νέα Γράμματα: (Γενάρης 1944-Ιούλιος 1945)
Νέα Εστία: (1.10.1940-15.11.1949)
Νέα Ζωή: (25.3.1945-15.7.1945)
Νεανική Φωνή: (Οκτώβριος 1943)
Νέοι Καιροί: (17.9.1942-19.10.1942)
Νέοι Σταθμοί: (5.1.1947-20.4.1947)
Ξεκίνημα (Πειραιώς): (Μάρτης 1944)
Ορίζοντες: (τόμος Α΄ 1942-τόμος Γ΄ 1944)
Πειραιϊκά Γράμματα: (Οκτώβριος 1940-Ιούνιος 1943)
Πνευματική Ζωή: (Νοέμβριος 1940-25.2.1941)
Ποιητική Τέχνη: (Μάρτιος 1947-Απρίλιος 1949)
Πρωτοπόροι: (Αύγουστος 1943-Δεκέμβριος 1943)
Σοβιετικά Νέα: (1956)
Ταξίδι: (Ιούνιος 1945)
Τετράδιο: (Άνοιξη 1945-Δεκέμβριος 1945)
Το Νέον Κράτος: (Οκτώβριος, Νοέμβριος 1940-Φεβρουάριος 1941)
Φιλολογικά Χρονικά: (15.10.1944-Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1945)
Φοιτητική Τέχνη: (Γενάρης 1944)
Greek News: (Ιανουάριος 1947)

Δευτερογενείς

βιβλία

1. Ανδρικοπούλου Νέλλη, *Το ταξίδι του Ματαρόα 1945, Στον καθρέφτη της μνήμης*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2008.
2. Αργυρίου Αλέξανδρος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, Γ΄, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
3. Αργυρίου Αλέξανδρος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου εμφυλίου πολέμου (1945-1949)*, Δ΄, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2004.
4. Γαλάζη Πίτσα, *Οδός Αιμίλιου Χουρμούζιου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2005.

5. Δημάδης Κ. Α., *Δικτατορία-Πόλεμος και Πεζογραφία 1936-1944*, εκδ. «γνώση», Αθήνα 1991.
6. Ζεβελάκης Γιώργος, *Κώστας Βάρναλης Φείγ βολάν της Κατοχής*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2007.
7. Θεοτοκάς Γιώργος, *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα. 1925-1966*, επιμ. Ν. Αλιβιζάτος, Μιχ. Τσαπόγας. Α΄., Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1996.
8. Θεοτοκάς Γιώργος, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005.
9. Θεοτοκάς Γιώργος κ Σεφέρης Γιώργος, *Αλληλογραφία*, επιμ. Γ.Π. Σαββίδης, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975.
10. Καστρινάκη Αγγέλα, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2005.
11. Λαμπρινός Γιώργης, *Μορφές του εικοσιένα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
12. Μαρκάκης Πέτρος, *Κώστας Ουράνης I βιβλιογραφία (1908-1961)*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1962.
13. Μεταξάς Ιωάννης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Φαίδων Βρανάς, τόμος Δ, εκδόσεις Γκοβόστη.
14. Σεφέρης Γιώργος, *Μέρες, Ε' (1 Γενάρη 1945-19 Απρίλη 1951)*, Ίκαρος, Αθήνα 1977.
15. Πρεβελάκης Παντελής, *400 γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, εκδ. Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 1956.
16. *Το σοσιαλιστικό μανιφέστο του 1945*, Τα τετράδια του Ρήγα, Λευκωσία 1974.

Περιοδικά

1. *Επιθεώρηση Τέχνης*: τευχ. 87-88 (1962)